

KIBBELAKKER DE KAMP **EN** VELDAKKER **TWISTMAAT**

HET HOEKJE 'T HEMD BLIKAKKER DROON BIESTERVELD GEES
HOLSLOOT HEURING KOLDEWAND DE DOMSHEURING
VICARISLAND **GEERTS** KAMP HILLIGENSTOEL HET ROMMELTJE
TICHELHOES DEUGNIET DE ROEG**PELS** BORGMAAT HOFWAAR
PERIK SPEKSTOEP BRAOKEN WOERD MANDEBROEK BOERAKKER
BEERHEM HINGSTENVEEN SCHAOPVOLT KRUUS WEG HEMELRIJK
VREDE GRAVENAKKER HAVERLANDEN BOLLEBULT TIPHOEK
VEENOORT ESSIES EVENMAAT ROTAKKER DE KOEPEN BIJENBERG
WOLFSGORENS 'T ELVEEN SMALBROEKEN SCHEPERSKWABBE
HAKMESSIES GALGRIET HOOSBAND DAASBERG HARTSKAMP
FLEEUW **MEILANDEN 2013 GRONINGEN**AKKER

De Kibbelakker en Twistmaat

**Een onderzoek naar de sociaal-maatschappelijke achtergrond van
Drentsche veldnamen in de 19^e en 20ste eeuw.**

**G.A. Pels – s2063050
Apeldoorn, Mei 2013**

**Rijksuniversiteit Groningen
Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen
Master Culturele Geografie**

Colofon

Datum: 7-05-2013
Plaats: Apeldoorn
Thema: Toponiemen – Veldnamen
Status: Eindversie
Student: Geert A. Pels
S2063050
Master Culturele Geografie
Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen
Rijksuniversiteit Groningen

Email: Geertpels@hotmail.com
Telefoon: 06-28406135

Vooropleiding: Ruimtelijke ordening en Planologie
Academie voor Ruimtelijke ordening en Bouw
Saxion Hogescholen, Deventer

Begeleiding: dr.ir.E.W. Meijles
Coördinatoren: dr. T. Haartsen
Prof.dr.F.M.D. Vanclay

Woord vooraf

“ I found the poems in the fields,
And only wrote them down”
- John Clare

Voor u ligt mijn master thesis “*De Kibbelakker en Twistmaat*”. Het resultaat van een intensief proces rondom het onderwerp van Drentse veldnamen. Met grote moeite vervaardigd, zoals elke student de ambitie heeft om van zijn master thesis een meesterwerk te maken.

Het onderzoek heeft niet enkel mijn kennis over veldnamen vergroot, maar tevens over de Drentse historie, het landschap en veranderingen in de dorpsamenleving gedurende de 19^e en 20ste eeuw. Een excursie in Eext maakte de betekenissen van veldnamen en dorpsverhalen tastbaar. Waarbij te zien was hoe de verhalen van de oudere inwoners de interesse wekten bij de nieuwe inwoners. Verhalen over oude dorpsconflicten kwamen tot leven bij het horen van veldnamen als *Twistmaat* en *Kibbelakker*. Zo krijgen veldnamen krijgen een nieuw leven, en plekken in het dorp andere betekenissen.

Graag wil ik enkele personen danken die mij gedurende het onderzoek hebben geholpen. Op de eerste plaats, mijn begeleider, Erik Meijles voor zijn betrokken begeleiding gedurende het gehele onderzoeksproces en zijn enthousiasme rondom het onderwerp. Daarnaast Theo Spek voor de eerste kennismaking met veldnamen, interessante gedachteswisselingen rondom het onderwerp en het richting geven aan het onderzoek. Daarnaast gaat mijn dank uit naar de personen die mij technisch hebben bijgestaan tijdens het werken met GIS, en dan met name Jeroen Zomer en Bennie Kampinga. Tevens wil ik het Rolder Historisch Gezelschap danken

voor de aanlevering van informatie over veldnamen in de omgeving van Rolde. Mijn oom en tante, voor het beschikbaar stellen van een indrukwekkende literatuurverzameling over de geschiedenis van Drenthe.

En het belangrijkste mijn moeder, voor de ondersteuning en het faciliteren van alle nodige middelen om mijn studie mogelijk te maken. En in nagedachtenis van mijn vader, die zijn doorzettingsvermogen en werkethiek heeft overgedragen en mij altijd inspireert om te doen wat ik echt belang vind.

Tot slot wens ik de lezer van deze scriptie veel leesplezier!

Geert A. Pels

Samenvatting

Veldnamen worden in steeds meer onderzoeken gebruikt als waardevolle historische bron. Voornamelijk in de Naamkunde en in onderzoek naar de nederzettingsgeschiedenis en de staat en ontwikkeling van het historische landschap. Veldnamen zijn tevens dragers van informatie over historische sociale verhoudingen, omgangsvormen, lokale gebruiken, volksverhalen, eigendom en macht. Deze sporen van sociaal-maatschappelijke verhoudingen en gebeurtenissen zijn nog een betrekkelijk onbelicht aspect in het onderzoek naar veldnamen. Of dit type veldnamen een vergelijkbare waarde kan hebben als historische bron, vergeleken met veldnamen die het fysieke landschap en de ontwikkelingen daarvan beschrijven, is nog onduidelijk.

Dit onderzoek stelt daarom de vraag tot in hoeverre veldnamen een reflectie geven van sociaal-maatschappelijke verhoudingen, in de historische context van het Drentse dorp in de 19^e en 20ste eeuw. Om dit te onderzoeken is er gebruik gemaakt van twee digitale ruimtelijke database sets met veldnamen, geïnventariseerd omstreeks 1830 en 1970 in Drenthe. Dankzij de digitale beschikbaarheid was het mogelijk om 12.000 veldnamen te categoriseren, kwantificeren en ruimtelijk te analyseren op het benoemingsmotief, voor een grote regio. Door een categorisatie op benoemingsmotief toe te passen was het mogelijk om voor beide perioden de verhouding van veldnamen met een landschappelijk of sociaal-maatschappelijk benoemingsmotief in kaart te brengen. Deze innovatieve techniek gaf vervolgens de mogelijkheid om de verhoudingen van typen veldnamen in beide databases met elkaar te vergelijken. Om de sociaal-maatschappelijke en landschappelijke ontwikkelingen van het Drentse dorp in de 19^e en 20ste eeuw inzichtelijk te

maken is er, naast de database analyse, een literatuuronderzoek uitgevoerd. Met behulp van historische informatie over de ontwikkelingen in Drenthe gedurende de 19^e en 20ste eeuw, was het mogelijk in de ontwikkeling in de benoemingsmotieven van veldnamen te interpreteren.

Geconcludeerd wordt dat verschillende categorieën veldnamen met een sociaal-maatschappelijk benoemingsmotief de sociaal-maatschappelijke grotendeels reflecteren van de periode waarin ze gebruikt worden. Zo kwam uit het onderzoek naar voren dat van de totale datasets uit 1830 en 1970 circa 20% á 25% van de veldnamen dragers zijn van informatie over sociaal-maatschappelijke verhoudingen. Belangrijke categorieën binnen de veldnamen met een sociaal-maatschappelijke inhoud zijn, eigendom, religie, landschapsontwikkeling, gebeurtenissen en infrastructuur. Opvallende ontwikkelingen zijn voornamelijk waarneembaar in de categorie eigendom, religie en landschapsontwikkeling. Zo is er een afname waarneembaar in de veldnamen die gemeenschappelijke eigendom aanduiden. Historisch gezien komt dit overeen met het opheffen de gemeenschappelijk gronden van de Drentse dorpen. De ontkerkelijking en kleinere rol van de kerk in het dagelijks leven is tevens waarneembaar in de categorie religieuze veldnamen. Met in verhouding een kleiner aantal religieuze veldnamen in 1970 dan in 1830. De toenemende welvaart en bevolkingsgroei van eind 19^e en begin 20ste eeuw lijkt te resulteren in een groei van veldnamen met een verwijzing naar infrastructuur, bouwwerken.

Tot slot wordt geconcludeerd dat het kwantificeren van de veldnaam datasets kan bijdragen aan nieuwe inzichten. Naast informatie over het fysieke landschap zijn veldnamen een waardevolle bron die de gevolgen van sociaal-maatschappelijke ontwikkelingen inzichtelijk maken.

Inhoudsopgave

Woord vooraf
Samenvatting
Inhoudsopgave

	Pag.
1. Inleiding	12
1.1 Aanleiding	13
1.2 Probleemstelling	13
1.3 Doelstelling	14
1.4 Onderzoeksvragen	14
1.5 Beschikbare gegevens	15
1.6 Afbakening	15
2. Theorie: Het belang van een naam	18
2.1 Inleiding	18
2.2 Plaats en het belang van een naam	18
2.3 Cultuur en taal	19
2.4 Macht in de vorm van naamgeving	20
2.5 Toponiemen	21
2.6 Conceptueel model	23

3. Methode	24
3.1 Inleiding	24
3.2 Toelichting databases	24
3.2.1 Notariële akten 1830 en het kadaster	24
3.2.2 Wieringa collectie 1970	25
3.3 Data Kwaliteit	26
3.4 Verantwoording gebruik data	27
3.5 Techniek	28
3.5.1 Data voorbereiding	28
3.5.2 Verkennende fase	28
3.5.3 Methode dataverwerking GIS	29
3.5.4. Betekenis bepaling & categoriseren	31
3.6 Bronnen en methode	32
4. Het Drentse dorp en het landschap in de 19^e en 20ste eeuw	
4.1 Voorgeschiedenis	33
4.2 Landschap en de landbouw in de 19e eeuw	34
4.3 Marke en het landschap in de 19e en begin 20ste eeuw	34
4.4 Gemeenschap en de verhouding in de 19e eeuw	36

4.5 De ontwikkelingen in de 20ste eeuw	37	6.3.4 Landschapsontwikkeling	54
4.6 Religie en ontkerkelijking	40	6.3.5 Wegen en bouwwerken	54
5. Betekenis veldnamen	42	6.4 Interpretatie resultaten	55
5.1 Het mentale landschap	42	6.5 Statistische toetsen	55
5.2 Taalkunde	43	6.6 Vergelijking 1830 en 1970	55
5.3 Categorieën van benoemingsmotieven	43	6.6.1 Ecologie	56
5.4 Toelichting categorieën, Drentse veldnamen	44	6.6.2 Religieus	56
5.5 Veldnamen .. sociaal-maatschappelijk benoemingsmotief	48	6.6.3 Eigendom	57
6. Verandering veldnamen in de 19^e en 20ste eeuw	49	6.6.4 Wegen & bouwwerken	58
6.1 Inleiding	49	6.7 Overzichtskarten van het onderzoeksgebied	58
6.2 Resultaten categorisatie	49	6.8 Cases	64
6.2.1 Onbekend of onzeker benoemingsmotief	49	6.9 Casus Zeijen	64
6.2.2 Ecologie	50	6.10 Casus Loon	72
6.3 Grootte van de categorieën	52	6.11 Casus Balloo	79
6.3.1 Eigendom	52	6.12 Conclusie cases	87
6.3.2 Gebeurtenis	52		
6.3.3 Religieus	54		

7. Conclusie	88
7.1 Conclusie	88
7.2 Discussie	90
7.3 Aanbevelingen	91

Literatuurlijst	93
------------------------	-----------

Bijlagen

1. Technische rapportage GiS
2. Statistiek: Fisher exact test

1. Inleiding

1.1 Aanleiding

Mensen hebben hun leefomgeving altijd namen gegeven, op grote en kleine schaal. Een naamgever gaf bewust of onbewust een naam aan een plek in het landschap. Een eerste actie in het naamgevingproces, vervolgens dragen gemeenschappelijk gebruik en de toekenning van betekenissen bij aan de sociale acceptatie van een naam. Afhankelijk van het gezag of de doorzettingsmacht van de naamgever wordt een naam opgenomen in de cultuur. Als een naam van een plek geaccepteerd is in het spraakgebruik, kan de oorspronkelijk betekenis vervallen. In de loop der tijd worden hierdoor nieuwe betekenissen geven, soms aan de oude naam. De plek krijgt op dat moment nieuwe betekenissen, maar de naam blijft gelijk. De connectie tussen de naam en de betekenissen hebben dan geen connectie meer met de oorspronkelijke betekenis. Hierdoor krijgen veldnamen ook weer meerdere interpretaties (Radding & Western, 2010). Een naam zegt dus iets over de plek, maar ook over de cultuur die erin gestold is. Door de stolling van cultuur in een naam bevatten veldnamen belangrijke historische aanwijzingen. Over datgene wat de naam destijds beschreef maar ook over de naamgever (Herngreen, 2009). De namen op kleine schaal, veldnamen, vinden hun oorsprong in de dagelijkse omgang van de mens met het landschap. Zo werden namen gegeven aan wegen, waterlopen, stukken bos, velden, akkers en weilanden, maar ook aan opvallende plekken in het landschap of plekken waar een bijzondere gebeurtenis had plaatsgevonden. In historische agrarische samenlevingen vormden de veldnamen een vanzelfsprekend onderdeel van de leefomgeving van dorpsbewoners, ter oriëntatie en communicatie over het landschap (Elerie & Spek, 2009). Een mentaal

namenlandschap, want de meeste veldnamen bestonden in de lokale spreektaal van de dorpsbewoners en waren niet schriftelijk of cartografisch vastgelegd. De namen beschreven het landschap, het gebruik en eigendom maar waren ook aanknopingspunten voor herinneringen en verhalen (Elerie & Spek, 2009).

Het gebruik van veldnamen is in de 20ste en 21ste eeuw echter afgenomen, in het (mentale) landschap en in de lokale spreektaalen. De industriële revolutie, grootschalige ontginningen, nieuwbouw en stedelijke uitbreidingen samen met een groeiende globalisatie veranderde het Nederlandse landschap (Antrop, 2005). Na de tweede wereldoorlog zette de landschapveranderingen als gevolg van mechanisatie door, en tevens grootschalige ruilverkavelingen waardoor historische verkavelingen in het landschap verdwenen. Natuurlijke waterlopen werden gekanaliseerd en de infrastructuur kreeg opwaarderingen en uitbreidingen. Het landschap veranderde, veldnamen op de oude akkers, essen en weilanden hadden geen betrekking meer op de nieuwe situatie en verdwenen in het taalgebruik (Elerie & Spek, 2009). Samen met het landschap veranderde ook de dorpsamenleving. De agrarische beroepsbevolking nam af, overdracht van veldnamen tussen agrariërs verminderde. Het werken met, en leven van het landschap was lang niet meer voor iedereen dagelijkse praktijk. De betrokkenheid met het landschap nam af, en daarmee het gebruik van de veldnamen. Daarnaast kreeg de overheid meer zeggenschap over het landschap, mede in het proces van naamgeving (Herngreen, 2009). Omdat veldnamen voornamelijk bestonden in het "mentale" landschap, en niet officieel waren vastgelegd verdwenen deze. Tegenwoordig heeft enkel de generatie die bekend was met het landschap van voor de ruilverkavelingen, nog herinneringen bij veldnamen. Veldnamen bevatten

historische informatie over het historische landschap, de natuur, sociale verhoudingen, de bewoningsgeschiedenis, het gebruik van bouwlanden, over belangrijke gebeurtenissen in het verleden en geven inzicht in eigendom en het gezag van de naamgever (Seidl, 2008 ; Herngreen, 2009; Devos,2000). De verzameling, vastlegging en verklaring van veldnamen, voordat ze verdwenen zijn in de herinnering van mensen, is daarom een noodzaak die recent meer aandacht heeft gekregen (Devos, 2000). Aan de hand van veldnamen is het mogelijk om een beeld te vormen van het historische leven, en de veranderende kijk op het landschap (Renes, 2011). Daarnaast zijn veldnamen naamkundige en taalkundige bronnen die inzicht geven in het historische taalgebruik. Door deze variatie aan historische informatie in veldnamen zijn veldnamen interdisciplinair waardevol (Spek, 2009; Devos, 2000; Ranson, 2011).

Door de hernieuwde aandacht voor veldnamen als historische bron, en als resultaat van inventarisatie en digitalisering, zijn er recent digitale database bestanden vrijgekomen met Drentse veldnamen uit de 19^e en 20ste eeuw (Drents Archief 2013; Elerie & Spek, 2009). De twee omvangrijke collecties uit 1830 en 1970 bieden nieuwe onderzoeksmogelijkheden voor dit onderzoek, door de beschikbaarheid van een groot aantal veldnamen uit de 19^e en 20ste eeuw.

1.2 Probleemstelling

De laatste jaren worden nationaal en internationaal veldnamen binnen verschillende onderzoeksvelden steeds meer gebruikt als waardevolle historische bronnen. Naamkundig en taalkundig onderzoek en onderzoek naar de nederzettingsgeschiedenis, landbouwgeschiedenis en archeologie zijn werkvelden waar aandacht is voor veldnamen als aanvullende kennisbron (Devos, 2000). Onderzoek van de laatste jaren in Nederland

en België heeft veelal in het teken gestaan van het inventariseren van veldnamen, het verklaren van betekenissen van individuele veldnamen en de relatie met het landschap en landschapsveranderingen (Devos 2000; Ranson 2011; Elerie&Spek, 2009). Naast deze landschapshistorische informatie zijn veldnamen tevens dragers van informatie over historische sociale verhoudingen, omgangsvormen, lokale gebruiken, volksverhalen, eigendom, macht en identiteit (Spek, 2012; Ranson, 2011; Basso 1996; Seidl, 2008). Volgens Elerie(2009) komen deze veldnamen met een sociaal-maatschappelijk benoemingsmotief minder frequent voor in vergelijking met veldnamen die het fysieke landschap beschrijven. De benoemingsmotieven die betrekking hebben op het landschap zijn dan ook door taalkundigen en landschapshistorici primair onderzocht (Seidl,2008; Schonfeld, 1980). Internationaal is er het laatste decennium ondermeer onderzoek gedaan naar de sociaal-maatschappelijke benoemingsmotieven en de macht in het naamgevingproces (Azaryll & Golam, 2001; O’Conner & Kroefges, 2008; Horstman, 2006).

Omdat de benoemingsmotieven van veldnamen in Nederland vooral het fysieke landschap volgen, is onder andere daarom in onderzoeken vaak hier de nadruk op gelegd (Elerie, 2009; Gildemacher, 2009). Daarnaast zijn toponiemen soms de enige beschikbare bron die inzicht kan geven in de bewoningsgeschiedenis, waardoor hier veel onderzoek naar is gedaan(Devos, 2000). De sporen van sociaal-maatschappelijke verhoudingen in historische veldnamen en de macht van naamgeving zijn dus nog een betrekkelijk onbelicht aspect in onderzoek naar veldnamen (Ranson, 2011; Schonfeld, 1980; Basso, 1996). Daarom is het nog relatief onduidelijk of veldnamen met een sociaal-maatschappelijk achtergrond een vergelijkbare waarde hebben als historische bron, vergeleken met veldnamen die het fysieke landschap en (indirect) de ontwikkelingen

daarvan beschrijven. Daarnaast is het niet bekend hoe groot het aandeel is van veldnamen met een sociaal-maatschappelijk benoemingsmotief ten opzichte van die met een landschapsbeschrijvend motief.

1.3 Doelstelling

De omvangrijke gedigitaliseerde database bestanden met Drentse veldnamen uit 1830 en 1970 geven de mogelijkheid om een nieuwe benadering toe te passen. Het is nu mogelijk in dit onderzoek om een groot aantal veldnamen te kwantificeren en ruimtelijke analyseren op benoemingsmotief voor een relatief grote regio. Waarbij dit onderzoek beoogt om het aandeel veldnamen met een sociaal-maatschappelijk benoemingsmotief te vergelijken met het aandeel van veldnamen met een landschapsbeschrijvend motief. Omdat de gegevens uit 1830 en 1970 twee meetpunten in de geschiedenis zijn, zal er onderzocht worden in hoeverre sociaal-maatschappelijke verhoudingen van de dorpsamenleving gereflecteerd worden in Drentse veldnamen in de 19^e en 20ste eeuw. Daarmee zal tevens getracht worden om de historische waarde en bruikbaarheid van dit type veldnamen voor verdere onderzoeken te beoordelen.

1.4 Onderzoeksvragen

Hoofdvraag: Tot in hoeverre geven veldnamen een reflectie van de dynamische sociaal-maatschappelijke ontwikkelingen van het Drentse dorp in de 19^e en 20ste eeuw?

Welk aandeel hebben veldnamen met een sociaal-maatschappelijke achtergrond in de veldnamen van de 19^e en 20ste eeuw, en hoe volgen deze het dynamische Drentse dorp in deze periode?

De vraag stelt veldnamen met een sociaal-maatschappelijk karakter centraal. Deze categorie van veldnamen hebben in dit onderzoek inhoudelijk betrekking op eigendom van personen, groepen of een bepaald instituut dat invloed had op het landschap. Daarnaast heeft deze categorie betrekking op bijzondere gebeurtenissen binnen de Drentse dorpsamenleving die uitdrukking kregen in veldnamen.

Om de hoofdvraag te operationaliseren is er gebruik gemaakt van de volgende onderzoeksvragen:

1. *Welke sociaal-maatschappelijke veranderingen zijn te identificeren in de Drentse dorpsamenleving van de 19^e en 20ste eeuw?*

Deze vraag gaat in op de belangrijkste sociaal-maatschappelijke veranderingen voor de dorpsamenleving. Welke partijen hadden veel invloed in het dagelijks leven, en welke ontwikkelingen zijn hierin geweest? Daarnaast komen de landschappelijke veranderingen ook aan bod, welke invloed heeft dit gehad op de dorpsamenleving?

2. *Welk aandeel hebben veldnamen met een sociaal-maatschappelijke achtergrond in de veldnamen van de 19^e en 20ste eeuw?*

Deze vraag vergelijkt het aandeel veldnamen met een sociaal-maatschappelijke achtergrond in 1830 en 1970. Met de informatie vanuit deelvraag 1 wordt vervolgens getracht te bepalen in hoeverre veldnamen sociaal-maatschappelijke ontwikkelingen van de dorpsamenleving volgen. Dit kan inzicht geven in de waarde van het kwantificeren van veldnamen als historische kennisbron.

1.5 Beschikbare gegevens

Het voorliggende onderzoek maakt gebruik van recent gedigitaliseerde Drentse veldnaam gegevens uit omstreeks 1830 en 1970. Door de digitale beschikbaarheid is de mogelijkheid ontstaan om een omvangrijk aantal veldnamen uit twee perioden digitaal en ruimtelijk te analyseren en kwantificeren. Nieuwe onderzoeksmethoden die mogelijk zijn geworden als gevolg van de digitalisering van twee omvangrijke database bestanden.

De eerste collectie veldnamen is afkomstig uit notariële akten van omstreeks 1830. In deze periode werden tijdens de overdracht van gronden door de notaris de bijbehorende veldnamen genoteerd. Hierdoor is, als bijproduct van de grondoverdracht, een omvangrijke database met veldnamen ontstaan (Elerie&Spek, 2009).

Een vergelijkbare database met veldnamen uit omstreeks 1970 is aangelegd door Jan Wieringa. Deze is in het bezit van het Drents Archief beschikbaar ter bestudering van Drentse veldnamen. Aan de hand van veldkaarten heeft de heer Wieringa veldnamen verzameld bij de gebruikers van de veldnamen. Vanaf de jaren zestig tot eind jaren negentig van de vorige eeuw heeft hij deze respondenten persoonlijk geïnterviewd. (Drents Archief, 2013). Dit resulteerde in de "Collectie Wieringa", een omvangrijke verzameling Drentse veldnamen. In het kader van het *Project Drentse Veldnamen* in 2008 is deze ruimtelijke collectie geordend en gedigitaliseerd. Hierin is de informatie over de locatie van de veldnamen opgenomen, alsmede de veldnamen zelf. Waardoor het nu mogelijk is om een ruimtelijke analyse hierop toe te passen (Drents Archief,2013).

Naast de database bestanden met een groot aantal veldnamen is tevens de kadasterkaart (minuutplan) uit 1830 gedigitaliseerd (Spek, 2009). Dit is uitgevoerd in het kader van de *Biografie Nationaal Landschap Drentsche Aa* (Elerie & Spek, 2009), waarin de vastlegging en het toegankelijk maken van cultureel erfgoed is opgenomen. Deze ontwikkelingen maken het mogelijk om beide bestanden, database en digitale kaart, uit deze periode aan elkaar te koppelen met behulp van een Geografisch informatiesysteem (GIS). De werkwijze hiervoor is te vinden in de methode en verdere informatie is in de technische rapportage opgenomen, bijlage 1. Dit maakt de veldnamen uit dit kadaster bestand voor het eerst ruimtelijk inzichtelijk. Daarnaast geeft de digitale beschikbaarheid de mogelijkheid om, gelijk aan de database uit 1970, het grote aantal gegevens te analyseren en kwantificeren.

1.6 Afbakening

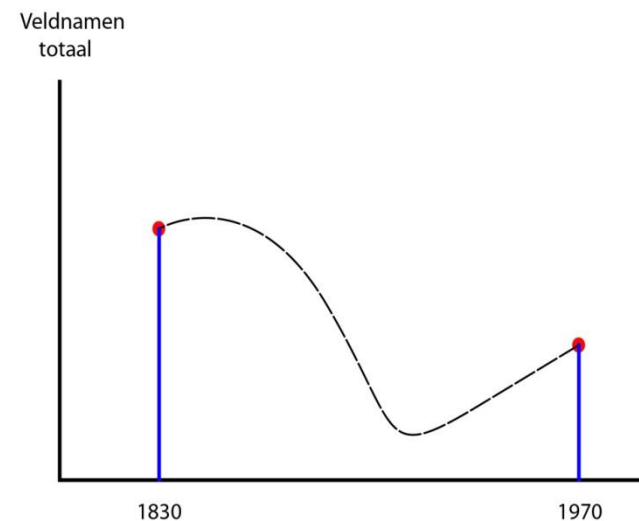
- Onderzoeksgebied Drentsche Aa gebied en Kop van Drenthe

Een belangrijke basis voor het onderzoek is de digitale kadasterkaart uit 1832. Het gedigitaliseerde gebied beslaat het Drentsche Aa gebied en de Kop van Drenthe, dit is op de kaart 1 op pagina 17 te zien. Daarmee vormt het ook direct de begrenzing van het onderzoeksgebied. Het esdorpenlandschap beslaat het onderzoeksgebied (Spek, 2004). Van oudsher komen in dit landschapstype veel veldnamen voor. Gemeenschappelijk gebruik, de opdeling van gemeenschappelijke gronden en overerving zorgden voor een groot aantal veldnamen in het landschap (Elerie & Spek, 2009).

- Onderzoekperiode 1830 – 1970

Dit onderzoek maakt gebruik van gegevens die geïnventariseerd zijn op twee momenten (time slices) in de geschiedenis, één in de 19e eeuw omstreeks 1830, en de ander in de 20ste eeuw omstreeks 1970. Voor de tussenliggende periode is op dit moment geen vergelijkbare en bruikbare data beschikbaar, fluctuaties zijn hierdoor niet waarneembaar. Op figuur 1 zijn de beide meetmomenten aangegeven in de tijd, te zien is dat in 1970 er minder veldnamen zijn vergeleken met 1830. De stippellijn toont een hypothetische trend die het totaal aantal veldnamen heeft ondergaan in de tussenliggende periode. Door de ontbrekende informatie over het totaal aantal veldnamen in de tussenliggende periode is het niet mogelijk om dergelijke trend te ontdekken. Er bestaan twee meetpunten waarbij het mogelijk is om de gegevens te analyseren (aangegeven als blauwe lijn in figuur 1). Resultaten en conclusies hebben daarom betrekking op de meetpunten zelf.

De keuze voor deze twee momenten is het de uitgifte van de digitale data. Daarnaast maakt de Drentse dorpsamenleving en het landschap in de 19^e en 20ste eeuw grote veranderingen door, zowel maatschappelijk als landschappelijk. De industrialisatie, bevolkingsgroei, individualisering van de samenleving, secularisatie, ruilverkavelingen en natuurbehoud transformeren het Drentse dorp. Hoofdstuk 4 gaat dieper in op deze veranderingen.

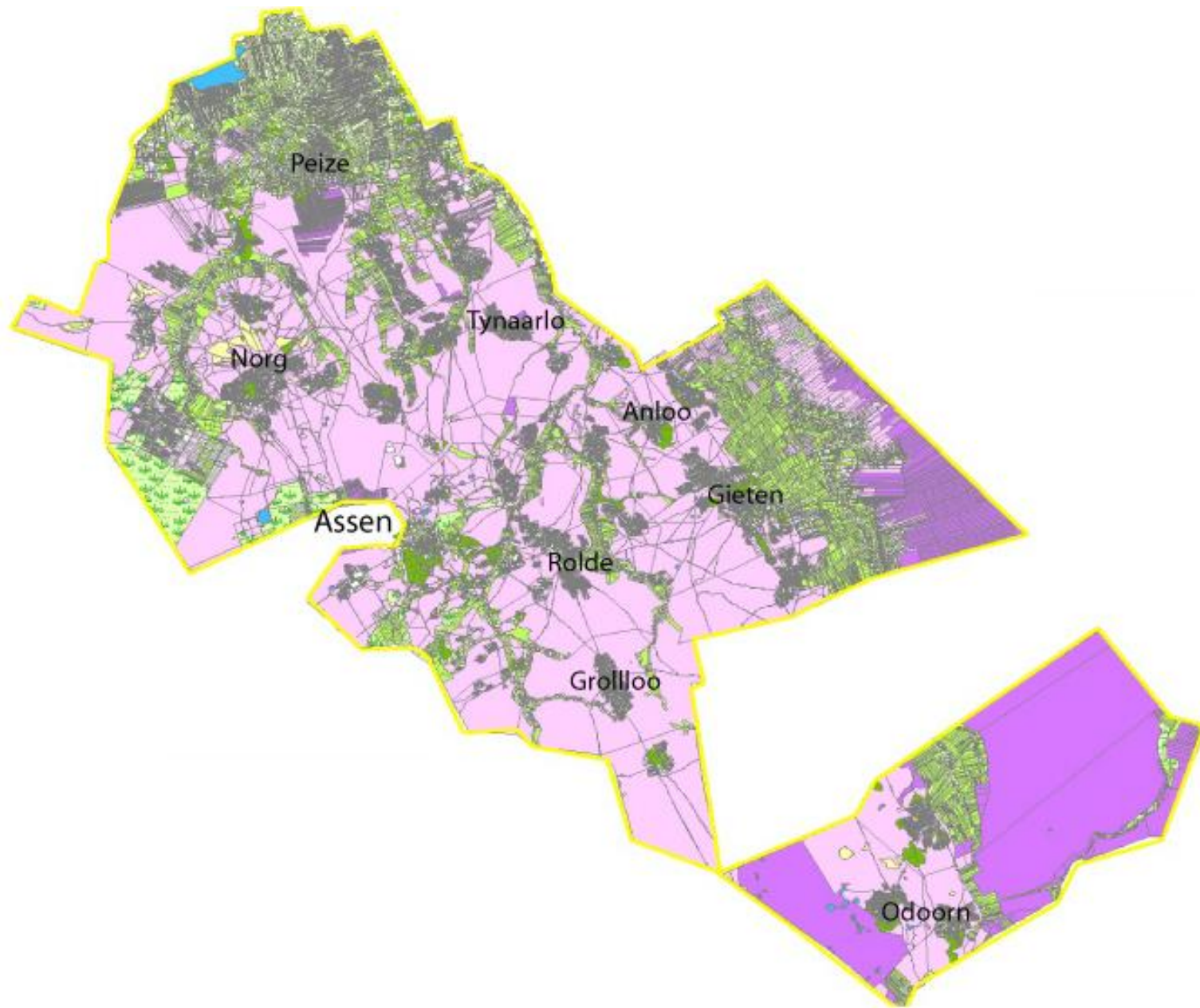
Figuur 1 Aantal veldnamen in de tijd

Legenda

- Huis en erf
- Gebouw
- Tuin
- Kerkhof
- Weg
- Bouwland
- Weiland
- Hooiland
- Bos
- Zandduin
- Heide
- Veen
- Moeras
- Water
- Overig

Kaart 1 Onderzoeksgebied, periode 1830

2. Theorie: Het belang van een naam

1.1 Inleiding

Betekenisgeving door de mens aan plekken in het landschap kent een lange geschiedenis. De bekende rotsschilderingen in de grotten bij het Franse Lascaux, stammende uit het paleolithicum, zijn hier een teken van. De schilderingen van bizons en andere dieren vormen de kunstzinnige maar ook de betekenisgevende uiting van de mens in deze periode. Enerzijds historiografisch belangrijk, in deze grotten liet de mens namelijk tekenen van bestaan achter, van de jacht, het gebied en de dieren. Maar anderzijds juist ook cultureel geografisch van belang, want door de tekeningen en de locatie gaf de mens ook betekenissen aan de plek die schijnbaar belangrijk was in hun leven (Devereux, 2012).

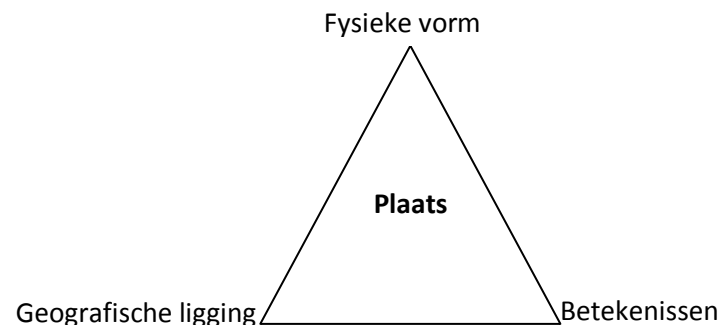
Veldnamen kunnen een vergelijkbare waarde hebben. Het kan historiografisch van belang zijn, een veldnaam geeft bijvoorbeeld een beschrijving van de toestand of het gebruik van een plek in het historische landschap. Mogelijk bevat de naam daarnaast een verwijzing naar de eigenaar van plek, of een belangrijke gebeurtenis. Het feit dat een veldnaam geven is duidt erop dat de betreffende plaats in het verleden bepaalde waarden en betekenissen heeft gehad. Om de betekenisgeving van de mens aan plekken verder toe te lichten, bediscussieert het volgende deel de theoretische achtergrond van het maken van een plaats, de rol van een naam hierbij en het toekennen van betekenissen.

1.2 Plaats en het belang van een naam

“Place is...space imbued with meaning” Vanclay (2008). Een plaats ontstaat zodra een betekenis wordt toegekend aan een plek, positief of

negatief. Een plaats is daarmee de samenkomst van de geografische ligging (locatie), de fysieke karakteristieken en de betekenissen die worden toegekend aldus Gieryn(2000). Dit is schematisch weergegeven in figuur 2.

Figuur 2. Model plaats Vanclay

Geertz(2000) stelt dat plaatsen, groot of klein, zich onderscheiden van elkaar door hun naam, omgevingskenmerken en door de verhalen en herinneringen die mensen er aan koppelen. Tevens de intensiteit waarmee mensen betekenissen toekennen aan een plaats, maar ook waar ze betekenissen aan ontlene. Opvallend in de opvatting van Geertz(2000) is het belang van een naam bij het maken van een plaats. *“...the absence of a name is equivalent to the absence of place”* concludeert Geertz(2000). Een naam is in zijn visie een cruciale bouwsteen voor het maken van een plaats. Zonder deze kan je geen betekenissen toekennen of ontlene aan een plaats, of deze delen met anderen. Het figuur met de drie componenten die benodigd zijn voor een plaats, zoals beschreven door Vanclay(2008) en Gieryn(2000) en weergegeven in figuur 2, lijkt in de opvatting van Geertz(2000) niet volledig. Vanclay(2008) stelt dat plaatsen en hun betekenis persoonlijk zijn, in deze opvatting is een naam mogelijk niet noodzakelijk.

Communicatie is niet nodig voor een persoonlijke connectie met een plaats. Maar Vanclay(2008) geeft aan dat door persoonlijke betekennissen, plaatsen meerdere betekenissen hebben. Dit trekt hij breder door te stellen dat groepen gedeelde betekenissen hebben, en zich daarom soms fel kunnen inzetten voor of tegen veranderingen van een plaats. Zonder naam lijkt communicatie over de betekenissen van belangrijke plaatsen voor een groep problematisch. Want bij naamloze plek is het niet mogelijk om betekenissen toe te kennen of te ontlenen aldus Geertz (2000). Voordat betekenissen kunnen worden toegekend is dus een naam noodzakelijk. Met dit als uitgangspunt krijgt figuur 2 een vierde component, namelijk communicatie.

Plaatsen zijn het punt waar de cultuur van een groep zich met de leefomgeving verbindt (Relph, 2008). Groepen ontlenen hun wortels en betekenissen aan een omgeving of landschap. Deze sterke binding met het landschap resulteert in cultuurlandschappen(Relph, 2008). Een landschap kan een plaats zijn waar het toekennen of ontlenen van betekenissen door groepen gebeurt . Relph(2008) geeft hiermee aan dat schaal van een plaats ruimtelijk sterk kan verschillen. Van globaal, lokaal, regionaal tot een boom in het landschap.

Veldnamen zijn een belangrijk element voor het maken van een plaats in de opvatting van Geertz (2000). Door de stolling van cultuur in een naam bevatten veldnamen belangrijke historische aanwijzingen. Plaatsen waren, en zijn, belangrijk voor een cultuur om betekenissen toe te kennen en te ontlenen, om zo een identiteit te construeren.

1.3 Cultuur en taal

Cultuur en taal staan zijn met elkaar verbonden (Williams, 1983). Het definiëren van cultuur is geen gemakkelijke opgave. Geertz(2000) stelt dat cultuur een manier van betekenis delen is doormiddel van symbolen en tekens. Waarbij Williams stelt dat de toekenning van betekenissen staat centraal bij cultuur. Hall (1997) geeft de meest complete definitie, in zijn visie is cultuur: *"The shared systems of meanings which people who belong to the same community, group, or nation use to help them interpret and make sense of the World"*. Elke sociale handeling heeft een culturele dimensie, die handeling geeft betekenis.

Door dezelfde betekenissen te delen in een samenleving krijg je als individu het gevoel ergens bij te horen. Aan de hand van cultuur wordt je identiteit geconstrueerd aldus Hall(1997). Een duidelijk voorbeeld hiervan is een gedeelde taal, taal helpt om een individu een culturele identiteit te geven.

Cultuur en de samenleving zijn continue in verandering, waarbij de meeste fundamentele veranderingen plaatsvinden een taal. Deze veranderingen zijn gedeeltelijk een reflectie van sociale veranderingen, maar ook een proces binnen een taal zelf (Williams,1983). Taal en woorden zijn daarmee een belangrijk onderdeel bij sociale veranderingen. De klankvormen van een veldnaam delen iets mee over de periode waarin deze is ontstaan. Door een naam te dateren, aan de hand van de taalkundige bestandsdelen, deelt de veldnaam informatie over de ontstaansperiode en de taal in deze periode. Veranderingen in veldnamen geven dus inzicht in verandering in de taal (Devos, 2000), en daarmee in sociale veranderingen (Williams,1983).

1.4 Macht in de vorm van naamgeving

De inleiding van dit onderzoek opent met de stelling dat een veldnaam een beschrijving geeft van de plek, maar ook over de cultuur die in de naam gestold is. Door deze de stelling van cultuur in een naam bevatten veldnamen historische informatie. Over datgene wat de naam destijds beschreef, de gesproken taal en datering, maar ook over de naamgever (Herngreen in Elerie&Spek, 2009).

Het naamgevingproces is een uiting van een bepaalde macht. Tuan(1991): *"Naming is the power to create something into being"*. Of een naam geaccepteerd wordt binnen een grotere groep is afhankelijk van de macht en het doorzettingsvermogen van de naamgever (Herngreen, 2009)

Om te onderzoeken welke rol "macht" speelt bij de benaming van plaatsen is het allereerst van belang om de term "macht" te definiëren. Macht is volgens Max Weber: *"de kans dat een individu of groep zijn wil door kan zetten, zelfs tegenover weerstand"* (Weber, 1922). De naamgever moet dus binnen een groep /cultuur een bepaald geaccepteerd gezag hebben en daarnaast doorzettingsvermogen. Basso in Oakes & Price (2008): *" Naming is always a gesture of power, and place names are no exception...place names give us clues to who holds claim to place, and thus to power and identity"*. Hij stelt dat bij de benaming van plaatsen de factor macht altijd een rol speelt, en dat dit af te leiden is uit de namen.

Natiestaten gebruiken deze naamgevingsmacht, bijvoorbeeld om betekenissen uit te dragen en een identiteiten te construeren. Namen kunnen het gevoel van nationalisme vergroten, bijvoorbeeld door

plaatsen te vernoemen naar belangrijk gebeurtenissen of personen. Een voorbeeld van macht van een natiestaat bij naamgeving is de Russische stad Sint Petersburg. Deze stad wijzigde, om politieke redenen, in de 20ste eeuw achttienmaal van naam, van Sint Petersburg naar Petrograd naar Leningrad en weer terug (Tucker, 2011). Plaatsen en regio's waar men strijd over het bezit van het landschap bezitten vaak meerdere namen. Toponiemen worden dan ingezet om de (politieke) doelen van de partijen kracht bij te zetten (Tucker, 2011). Zo onderzochten Azaryll & Golan (2001) de inzet van Hebreeuwse toponiemen in Israël om gebieden mentaal te claimen, waarbij oude Arabische namen plaats moesten maken. Dit gebeurde recent op een vergelijkbare manier in China waar de overheersende etnische groep de namen van de minderheidsgroep verdrong. Namen in het landschap werden aangepast door overheersende groep, zodat ze niet meer te herkennen waren als namen die verwezen naar de minderheidsgroep (Wang et al, 2011). Hieruit blijkt dus dat de meerderheidsgroepering de macht heeft om de toponiemen aan te passen, om zo het land te claimen. Na de Duitse inval in 1939 werden Poolse namen in grensgebieden met veel Duitsers vervolgens omgezet in Duitse toponiemen. Om na de oorlog in 1945 wederom gewijzigd te worden in Russische, Poolse en Tsjechische toponiemen afhankelijk van de etnische regio (Azaryahu & Golan, 2001). De mogelijkheid om toponiemen te creëren en te wijzigen blijkt uit de voorgaande voorbeelden dus bij de heersende "machtspartij" te liggen. In het kader van dit onderzoek zal bij de sociaal-maatschappelijke achtergrond van veldnamen daarom worden meegenomen welke partijen in Drenthe een vergelijkbare naamgevende rol hadden.

Namen in het landschap spelen dus een rol bij het bouwen van een natiestaat en de bijhorende culturele identiteit. Taal en cultuur zijn met

elkaar verbonden zoals Williams (1983) stelt, maar namen in het landschap lijken de dynamiek van een cultuur ook te volgen. Verwijzingen naar machthebbers worden opgenomen in de namen, zo concluderen O'Conner & Kroefges (2008) en Horsman(2006). O'Conner & Kroefges (2008) onderzochten de variatie in toponiemen als gevolg van het multi-etnische verleden van Zuid-Mexico. Waarbij ze de relatie leggen tussen veranderingen in veldnamen en wijzigingen in het landschap. Zo benoemen ze religieuze en spirituele toponiemen, waarbij een verval is waar te namen naarmate de invloed van religie in de samenleving onder druk komt te staan. Horstman (2006) onderzocht de relatie tussen het landschap en bepaalde ideologieën in de gebergte van Tadzjikistan. Door veel machtswisselingen in deze regio vond hij hier traditionele, Sovjet en post-Sovjet toponiemen. Waar persoonsnamen van lokale leiders en de leiders van de Sovjet opgenomen werden in de toponiemen om ideologie en eigendom te benadrukken. Zijn conclusie voor dit gebied is dan ook dat de toponiemen op grote en kleine schaal grotendeels het sociale en politieke klimaat volgen.

In historisch perspectief zijn machtspartijen binnen de Drentse dorpssamenleving minder eenvoudig te herkennen. In het Drentse dorp is in de 19^e en 20ste eeuw sprake van een relatief egalitaire samenleving (Elerie, pers comm. 2012). Een democratische besluitvoering binnen het dorp, en gedeelde rechten en plichten binnen het "marke systeem" (zie hoofdstuk...) verdelen de relatieve macht binnen het dorp. De vraag die naar voren komt in het kader van dit onderzoek is of de veldnamen op een vergelijkbare manier de relatieve machts-/ sociale verhoudingen reflecteren van de Drentse dorpssamenleving. Dit kan onbewust worden gedaan door een naamgever, zo toont de naamgever zijn eigen perspectief op het landschap. Wat belangrijk is voor hem of haar is krijgt

een naam. Namen bevatten altijd een sociaal aspect, dit omdat de naamgever deel uitmaakt van een bepaalde cultuur en bij zijn naamkeuze beïnvloed wordt door de taal en het perspectief van die groep (Spek 2012)

1.5 Toponiemen

Geografische namen worden door Spek(2012) uiteengezet in:

- Waternamen (Hydroniemen)
- Plaatsnamen (Toponiemen)
- Veldnamen (Microtoponiemen)
- Huis- en boerderijnamen
- Straatnamen

Ook Devos (2000) gebruikt de term *microtoponiem* voor veldnamen, dit door het frequente kleinschalige karakter van plaatsen die zij aanduiden. Veldnamen zijn ontstaan omdat de mens de behoefte heeft om het landschap waarin hij zich bevindt te beschrijven, toe te eigen of ter representatie van een culturele identiteit (Spek, 2012). Veldnamen kwamen en komen voornamelijk in de agrarische samenleving veelvuldig voor, als bewust en onbewust communicatiemiddel en hulpmiddel in de ruimtelijke oriëntatie van agrariërs (Spek&Elerie, 2009).

Veldnamen kunnen worden gezien als een mentale laag in het landschap dat de connectie weerspiegelt tussen de menselijke perceptie, begrip en interpretatie van dit landschap. Veldnamen beschrijven het culturele landschap in detail (Seidl, 2008). Landschap kan op verschillende manieren geïnterpreteerd worden en heeft meerdere betekenissen in zich. Zo vormen veldnamen voornamelijk een onderdeel van het mentale landschap, het was namelijk gebruikelijk dat deze namen niet werden

vastgelegd, maar enkel voorkwam in de lokale spreektaal. Daarbij waren in Drenthe de namen slechts voor enkelen, vaak plaatselijke agrariërs, bekend. Het was uitzonderlijk als agrariërs 50% á 60% van alle veldnamen in de omgeving van het dorp kenden (Elerie&Spek, 2009). Gildemachter(2009 in Elerie&Spek) stelt dat veldnamen de basis vormden voor een mentale kaart van het dorpslandschap, en hielpen mensen om zeggenschap te krijgen over het landschap waar zij gebruik van maakten en dat zij bewoonden.

Een mentaal landschap bestaat in de innerlijke realiteit, het landschap zoals dat beleefd wordt door een individu met eigen betekenissen, waarde oordelen en gevoelens (Antrop, 2005). Spek(2012) spreekt van een onzichtbaar landschap wat achter elk fysiek landschap zweeft, bestaande uit namen, verhalen en culturele betekenissen. Waarbij de eerste betekenis van een veldnaam niet het belangrijkste is, maar ook het verhaal en de culturele betekenissen die men er later aan gaf. Zowel veldnamen als bijbehorende verhalen geven plekken, terreinen en dorpsgebieden extra waarde en betekenis aldus Spek (2009).

Omdat veldnamen een onderdeel zijn van de mentale landschapslaag komt het perspectief van de bewoners er in terug, hoe het landschap werd waargenomen en beleefd (Renes, 2011). Door de geschiedenis heen is deze waarneming en beleving veranderd, veranderingen in het historische landschap (grootschalige ruilverkaveling, intensieve landbouw, de urbanisatie van het platteland, natuurontwikkeling) en de samenleving droegen hier aan bij. De veranderingen in het fysieke landschap hebben ook gevolgen voor het historische "namenlandschap". Een landschap is het resultaat van de dynamische interactie van natuurlijke processen en het menselijk handelen (Antrop, 2005). Deze dynamiek tussen beide, met landschapsveranderingen als gevolg, zorgen ervoor dat betekenissen die

aan dat landschap worden toegekend veranderen (Antrop, 2005). Het veranderen van de fysieke vorm, één van de pijlers voor het maken van een plaats (figuur 2), kan dus zorgen voor veranderingen in de betekenissen van een plaats. In sommige gevallen kan zelfs de plaats door het verlies van één van de pijlers verdwijnen. Zo verdween het kleinschalige landschap door grootschalige ruilverkavelingen (zie hoofdstuk 4), de fysieke vorm van plaatsen in het landschap veranderde.

De veldnamen en hun betekenissen veranderden of verdwenen door de nieuwe situatie, de connectie met het oude landschap verdween. Om die reden concludeert Antrop(2005) dat namen, hun betekenissen en achterliggende verhalen een afhankelijke relatie hebben met het de fysieke vorm van een plaats in het landschap. Ransom(2011) herkent tevens dat toponiemen in sterke mate verboden zijn met het historische landschap waarnaar ze in oorsprong verwijzen, en dat deze relatie zich door de tijd kan wijzigen ten gevolge van landschappelijke veranderingen.

Deze relatie met het landschap zorgt ervoor dat de informatie die voorkomt uit een veldnaam geplaatst moet worden in het tijdsbeeld van de vastlegging (Renes,2011). Zo werd de locatie, functie of het uiterlijk van een plaats in het verleden regelmatig opgenomen in de naam, de benoemingsmotieven van historische veldnamen hebben dus dikwijls hier betrekking op (Devos, 2000). Naarding (1953) stelt dat in dit naamgevingproces de natuurlijk gesteldheid, het bodemgebruik en de begroeiing regelmatig werd opgenomen. Daarbij hebben veldnamen ook betrekking op historische gebeurtenissen en sociale verhoudingen van het Drentse dorp (Naarding, 1953). In zijn beschrijving van Drentse veldnamen in 1953 bespreekt hij dit laatste benoemingsmotief beknopt door enkel persoonsnamen en religieuze namen te identificeren. Spek(2009) stelt dat achter elke type veldnaam een bepaald soort

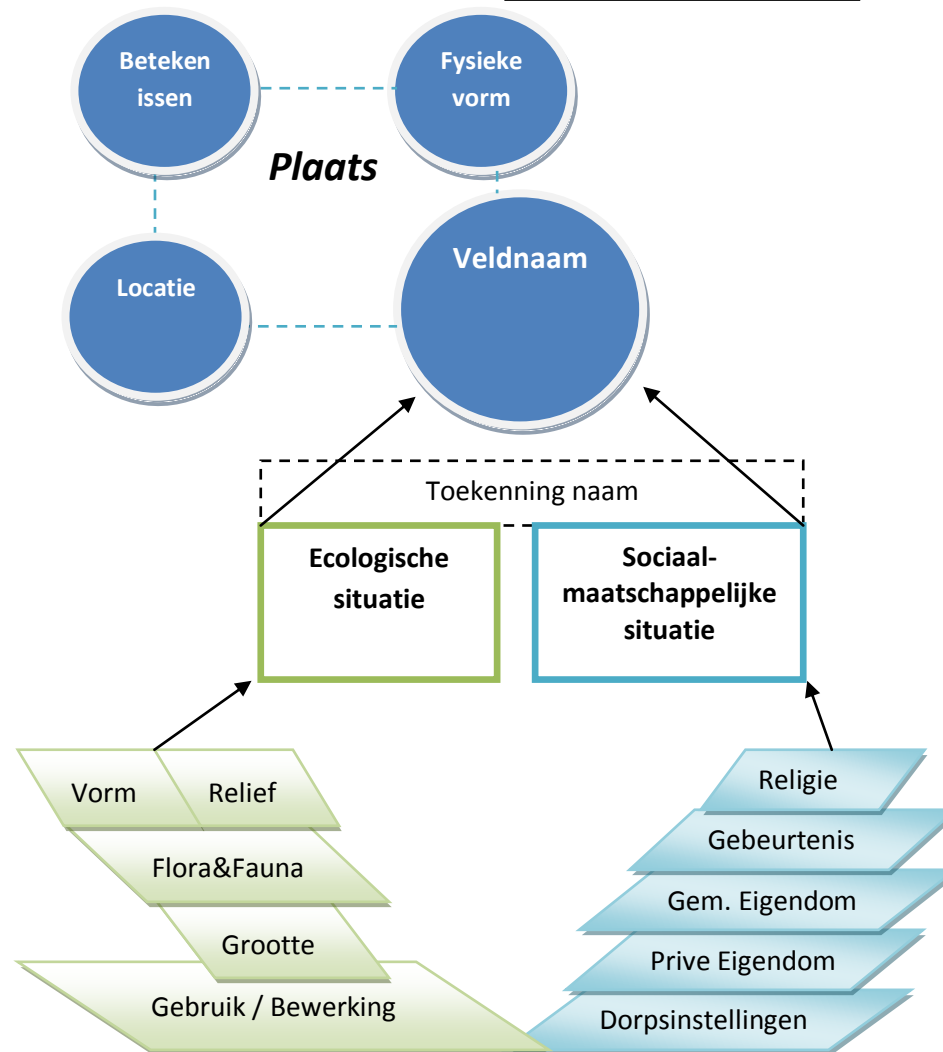
landschap schuilt. Hij komt tot deze conclusie door een eerste inventarisatie en analyse van veldnamen die opgenomen zijn de 19^e eeuwse notariële archieven en de 20ste eeuwse collectie van Wieringa. Natuurlijk reliëf, vegetatie structuur en de natuurlijke waterhuishouding waren de drie belangrijk factoren in de naamgeving van het natuurlijke landschap. Spek geeft aan dat voor verschillende onderzoeksvelden veldnamen informatie bevatten over de historische ecologie. De sociale verhoudingen in veldnamen, zoals beschreven door Naarding (1953), zijn dus nog een onbelicht aspect in de analyse van de veldnaamcollecties. Kolen(2009) ziet dat de sociale verhoudingen in de Drentse gemeenschap op subtiele wijze correspondeerde met het culturele landschap, wat soms tot uiting kwam in de veldnamen. Het aandeel van veldnamen die hier betrekking hebben is nog onbekend. Waterbolk(2009) ziet kansen voor historisch-geografen, waar de veldnaam collecties uit de 17^e, 19^e en 20ste eeuw geschikt zijn om een onderlinge vergelijking uit te voeren.

1.6 Conceptueel model

Uit de besproken theorie is een model opgesteld (figuur 3). Het model geeft een schematische weergave van de benoemingsmotieven (blokken onderaan) in het naamgevingsproces, die resulteren in een veldnaam. De basis, vormt het vierkant met de pijlers (*blauwe cirkels*) die samen een plaats creëren volgens Vanclay (2008), met een aanvulling; de (veld)naam. Zonder een naam is het niet mogelijk om betekenis toe te kennen een plaats, of deze te ontlene (Geertz, 2000). Daarom is de naam in het model opgenomen. Een veldnaam kan verschillende benoemingsmotieven hebben, het model toont deze in twee subgroepen. Aan de ene kant die het natuurlijke/ecologische landschap beschrijven (*groene blok*), en aan de andere kant die betrekking hebben op de sociaal-maatschappelijke situatie/verhouding (*blauw blok*) van het

Drentse dorp. Beide ontvouwen in de individuele benoemingsmotieven, de beweegredenen voor het opstellen van een naam

Figuur 3. Conceptueel model

3. Methode

3.1 Inleiding

Met behulp van de veldnamen in beide datasets, met circa 36.500 records uit 1830 en circa 12.000 uit 1970, is het mogelijk om in één keer de veldnamen van een groot gebied te analyseren. Een veldnaam analyse die nog niet eerder op grote schaal is uitgevoerd en kan bijdragen tot nieuwe inzichten met betrekking tot veldnamen en de onderzoeksmogelijkheden van dergelijke digitale database sets. Methodisch is het mogelijk om de kwalitatieve veldnamen op grote schaal te kwantificeren, categorieën te koppelen aan een omvangrijk aantal veldnamen en databases uit verschillende perioden met elkaar te vergelijken. Dit kan de ruimtelijke ligging, spreiding en concentratie van veldnamen visueel inzichtelijk maken. Aan de hand van kleinschalige GIS kaarten kunnen veldnamen in meerdere landschapstypen geplaatst worden, in plaats van bijvoorbeeld één enkele es. Omdat er databases uit verschillende perioden worden gebruikt kunnen veldnamen met elkaar vergeleken worden, bijvoorbeeld op benoemingsmotief en ligging. De digitale beschikbare databases vormen daarmee mogelijk een interessante kennisbron met historische informatie, ook voor toekomstige onderzoeken.

3.2 Toelichting databases

De database bestanden uit 1830 en 1970 hebben beide een andere achtergrond. De methode van vastlegging, de (kwalitatieve) inhoud, de technische specificaties verschillen van elkaar. Dergelijke verschillen hebben invloed op de mogelijkheden en de waarde voor het onderzoek(O'leary,2011)(Flowerdew&Martin,2005).

3.2.1 Notariële akten 1830 en het kadaster

De kadastrale kaart van 1832 geeft een landelijk overzicht van bezit, gebruik en waarde van de grond dat de basis vormde van de grondbelasting. De oprichting van het kadaster en de noodzakelijke landmetingen zijn begonnen in de Franse tijd, dit werd vervolgens door de Nederlandse overheid doorgezet (Renes, 2011). In het systeem werd het de gewoonte om voor de grondbelasting de perceelsnamen te registreren. De notariële akten van eigendomsoverdrachten zorgden ervoor dat veldnamen in de administratie van het kadaster terecht kwamen. Hierdoor ontstond er een directe koppeling van de kadastrale gegevens en de notariële akten (Spek&Elerie, 2009). Het gebruik van veldnamen in de communicatie over het landschap was destijds zo gebruikelijk dat men deze ook gebruikten in het kadastrale systeem. Het was geen officiële methode, maar dit voorkwam problemen en onduidelijkheden (Spek&Elerie, 2009). De veldnamen werden opgenomen op het moment van een eigendomsoverdracht. Veranderingen van veldnamen in de tussenliggende perioden werden niet bij het kadaster geregistreerd. De notariële akten daarom bevatten enkel de veldnamen van de gronden waar er sprake is geweest van eigendomsoverdrachten.

In 1832 waren de kadastrale werkzaamheden klaar en was Nederland op grote schaal in kaart gebracht. Bij de kaarten (bekend als de "minuutplans") hoorden perceelsoverzichten en een register van het grondbezit per eigenaar. Voor een aantal gebieden in Nederland zijn de kadastrale kaarten met bijbehorende registers gevectoriseerd in een GIS (Renes,2011). Voor een deel van Drenthe is dit gedaan in 2006 en 2007, door De Koning & Wennink. De bijbehorende registers zijn door vrijwilligers gedigitaliseerd (Spek&Elerie, 2009). De gedigitaliseerde minuutplans vormen een geschikte werkomgeving voor het analyseren

3.3 Data kwaliteit

O'leary(2010) stelt dat het gebruiken van secundaire data een goede optie is voor een onderzoek, zeker als er al veel data beschikbaar is. Het begrijpen van de data, de achtergrond en herkomst is wel van belang bij het werken met de data.

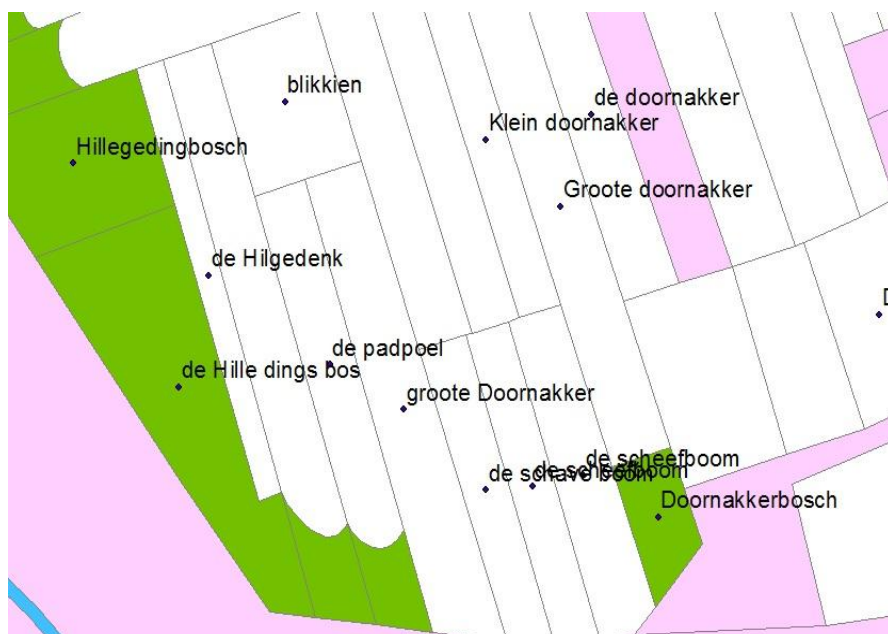
Om de database bestanden te verwerken in dit onderzoek vraagt om een goed begrip en een kritische benadering van de beschikbare informatie. In de toelichting van beide databestanden zijn al enkele beperkingen en tekortkomingen van de bestanden aangegeven. Samen met enkele experts (Pers.comm) die reeds gewerkt hebben met de gegevens is er een inhoudelijke discussie gehouden over de volgende onderwerpen:

- de haalbaarheid van het achterhalen van betekenissen van veldnamen in de datasets
- de beperkingen van de datasets
- de mogelijkheden bij het categoriseren van de gegevens
- de vergelijkbaarheid van de gegevens ten opzichte van elkaar
- de gekozen benadering van de gegevens, ruimtelijk en statistisch

In hoofdstuk 2 *theorie* en hoofdstuk 5 *betekenis van veldnamen* wordt ingegaan op de dynamiek van de betekenissen van een veldnaam. In relatie tot de veldnamen in de database bestanden, is het in deze paragraaf geschikt om de betekenissen die hierin zijn vastgelegd te behandelen. Bij de inventarisatie door Wieringa omstreeks 1970 en bij de vastlegging van de veldnamen door het kadaster omstreeks 1830 zijn de veldnamen vastgelegd die individuen aan een plaats hebben gegeven. Omdat veldnamen meerdere betekenissen hebben bij verschillende personen moet een onderzoeker zoals Wieringa al deze betekenissen vastleggen. Zo is het bijvoorbeeld denkbaar dat een dorpsgenoot van een

geïnterviewde door Wieringa een andere betekenis toekende aan een veldnaam, en mogelijk hier ook een andere locatie in het landschap voor aanwees. De uitspraak of schrijfwijzen waren mogelijk ook niet gelijk. Als interviewer is het daarbij enkel de taak om de informatie van de respondent vast te leggen, de waarheid van deze persoon is gedocumenteerd. Het gevolg is dat veldnaam binnen een gebied mogelijk vaker voorkomt.

Bij de digitalisering van veldnamen in de Wieringa collectie heeft elke veldnaam één punt coördinaat aangewezen gekregen. Het Drents Archief (2013) geeft aan dat in de meeste gevallen het niet eenduidig was of veldnamen op één of meerdere percelen betrekking had, daarom is er gekozen om één punt aan te wijzen voor een veldnaam (Drents Archief, 2013). Dit punt is gecentreerd op de geschreven veldnaam op de veldnaam kaarten van Wieringa. Voor een onderzoeker heeft dit het gevolg dat het niet direct meer op te maken is op welke schaal de veldnaam betrekking heeft. Een veldnaam kan geplaatst zijn in één perceel, maar heeft mogelijk ook betrekking op het omliggende gebied. Op kaart 3 zijn de veldnamen "Hillegedingbosch" en "de Hille Dings Bos" af te lezen, dit is een uitsnede van de digitale kaart met de veldnaam gegevens uit 1970. Dit zijn namen die een vast punt hebben gekregen in het landschap maar mogelijk voor het gehele bos gelden. Als onderzoeker kan je op basis van deze gegevens enkel uitgaan van het punt wat toegewezen is tijdens de digitalisering. Met als gevolg dat elke afzonderlijke veldnaam apart is geteld.

Kaart 3 Uitsnede digitale kaart, Wieringa gegevens

Voor de veldnamen opgenomen in de kadastergegevens uit 1830 geldt een vergelijkbare kwestie. De veldnamen zijn bij digitalisering enkel te koppelen aan de polygonen binnen GIS, met gevolg dat elke veldnaam geplaatst zal worden in het midden van het perceel zoals op kaart 3 is te zien. Veldnamen die de schaal van een perceel overstijgen, bijvoorbeeld die betrekking hebben op meerdere percelen, zijn hierdoor niet zichtbaar. Mogelijk zijn dubbele namen in een indicatie van een naam die betrekking had op een groter gebied, zoals in het geval van "Groote Doornakker" op kaart 3. Al kan dit ook het gevolg zijn van de toekenning van een veldnaam aan een plaats door twee respondenten tijdens de interviews van Wieringa. Maar ook veldnamen die betrekking hadden op een kleiner

object in het landschap, bijvoorbeeld een naam voor een boom of een kruis langs een akker, zijn niet exact te plaatsen.

De registers van beide bestanden bevatten kennen elk enkele beperkingen. Vaak missen perceelnummers in de digitale database met veldnamen uit 1830. Door het ontbreken van deze gegevens is het niet mogelijk om de veldnamen te koppelen aan een perceel, deze dan ook onbruikbaar binnen het onderzoek. Vergelijkbaar zijn missende punt coördinaten in de Wieringa collectie, waardoor deze veldnamen niet zijn meegenomen in het onderzoek. Door technische digitalisering zijn in beide bestanden ook mislukte coderingen ontstaan, bepaalde veldnamen zijn hierdoor vervormt. Deze vervormingen in de tekens en nummers worden in de veldnamen zelf geplaatst en vervangen de originele letters. Het is niet mogelijk om dit te corrigeren zonder de oorspronkelijke analoge gegevens. Desalniettemin kan de grote hoeveelheid correcte records deze fouten compenseren.

3.4 Verantwoording gebruik data

In de toelichting op beide database bestanden en de daarop volgende foutenanalyse komt naar voren dat de bestanden beperkingen hebben. Enerzijds ontstaan door de methode van vastlegging in het verleden, anderzijds de technische beperkingen als gevolg van digitalisering in het heden. Daarnaast komt in de hoofdstukken 2 *Theorie* en 5 *Betekenis van veldnamen* de discussie rondom de verklaringen van veldnamen terug.

Dit onderzoek maakt gebruik ondanks van de beschikbare gegevens ondanks de genoemde beperkingen en interpretaties. Beide bestanden bevatten een omvangrijke aantal veldnamen. Ondanks onbruikbare gegevens bestaan beide databestanden uit een groot aantal volledige

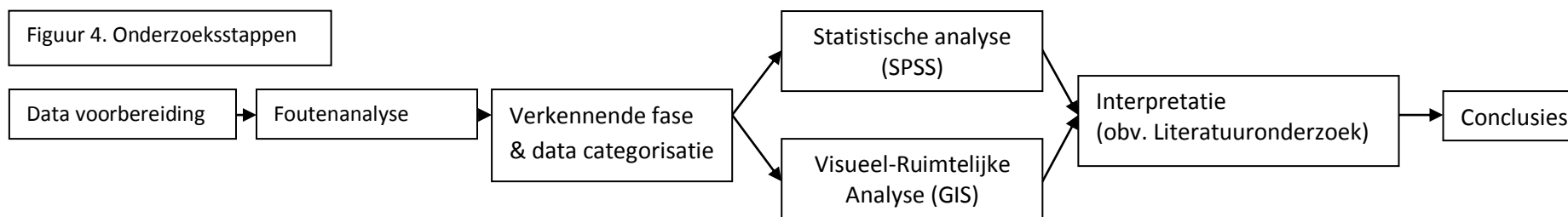
records. Overlappende records, onvolledige records en records met andere technische beperkingen worden niet meegenomen in de analyse van het onderzoek.

Daarnaast zijn beide bestanden de enige gedigitaliseerde databases die op dit moment beschikbaar zijn. Er zijn geen alternatieven op dit moment beschikbaar. Daarom valt de keuze op deze gegevens. Naast de analyse van de veldnamen zelf wordt in dit onderzoek tevens getracht om de bruikbaarheid en waarde van de digitale databases in te schatten, voor de resultaten maar tevens voor toekomstige onderzoeken. Spek (2009) en Waterbolk (2009) stellen beide dat de veldnaamregisters waarde hebben voor dit soort onderzoeken.

3.5 Techniek

3.5.1 Data voorbereiding

Zoals in figuur 4 is af te lezen bestaan de eerste fasen van dit onderzoek uit data voorbereiding en foutenanalyse om zo de data geschikt te maken voor analyse (Verkennde fase en categorisatie figuur 4). De analyse bestaat uit een verkennende fase, waarbij de geschikte statistische toetsen en technische middelen binnen GIS geselecteerd zijn. Vervolgens het categoriseren en daarna het statistisch analyseren en de ruimtelijke analyse in GIS. De resultaten hieruit krijgen interpretatie op basis van de

geschiedenisstudie van de 19^e en 20ste eeuw zoals beschreven in hoofdstuk 4

Vanuit de foutenanalyse is de data geschikt gemaakt voor de verdere stappen. Het geschikt maken zijn technische handelingen en de selectie van volledige records die binnen het onderzoeksgebied vallen. De eerste stap het formatteren van de digitale gegevens in bruikbare digitale bestanden om vervolgens deze te koppelen aan GIS kaarten (zie bijlage 1).

3.5.2 Verkennende fase

Een methode om een zo volledig mogelijk beeld te krijgen van de mogelijkheden van beschikbare data is "Exploratory data analysis"(EDA). EDA is een geavanceerde visuele methode van de data waarbij de originele data onderzocht kan worden op fouten, statische verhoudingen en ruimtelijke patronen(Kundzewicz&Robson, 2004). Door het samenvatten van algemene informatie zijn eenvoudige schematische modellen op te stellen. EDA maakt de data inzichtelijker door niet enkel samen te vatten, maar juist de resultaten zichtbaar te maken. Daarnaast is het ook belangrijk bij het beoordelen van de kwaliteit van de bestaande data(Kundzewicz&Robson, 2004). In het kader van dit onderzoek is EDA gebruikt door een relatief kleine selectie te maken uit de veldnaam databases en deze te categoriseren op benoemingsmotief. Bij een EDA worden datasets geanalyseerd zonder statistische toetsen te gebruiken

(Kundzewicz&Robson, 2004). Door het categoriseren van de selectie veldnamen is het mogelijk om de verschillende categorieën naast elkaar te zetten. Door dit in een eenvoudig cirkeldiagram te plaatsen is het mogelijk om visueel de grootte van de verschillende categorieën in te schatten. Daarnaast werd het door de categorisatie mogelijk om in GIS de verschillende categorieën zichtbaar te maken, eerste clusters van benoemingsmotieven werden hierdoor zichtbaar.

3.5.3 Methode dataverwerking in GIS

Dit onderzoek maakt gebruik van ArcGIS. Om dit mogelijk te maken is de beschikbare data uit 1830 en 1970 eerst technisch geschikt gemaakt. De exacte werkwijze is in stappen beschreven in de technische rapportage, te vinden in bijlage 1. Daarnaast toont figuur 5 een vereenvoudigd model van deze stappen.

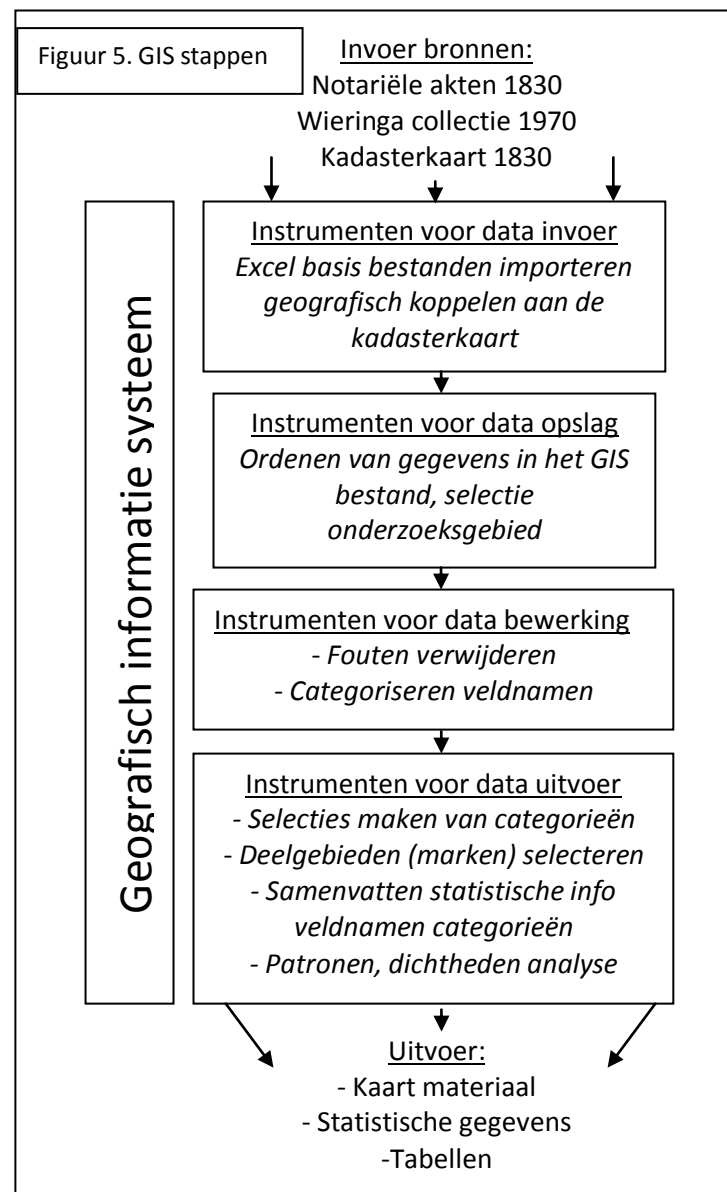
De digitale database uit 1830 (de notariële akten) is beschikbaar gesteld door het Kenniscentrum Landschap van de Rijksuniversiteit Groningen. Om de database geschikt te maken voor het gebruik in ArcGIS, is eerst het bestand omgezet van een Microsoft Acces bestand naar een Microsoft Excel bestand, hierbij viel een klein aantal records uit het bestand of door missende informatie. Het originele bestand bevat 48.836 records met perceelinformatie. Het onderzoeksgebied volgt de begrenzing van de digitale kadasterkaart uit 1830. Met behulp van deze begrenzing zijn de percelen die buiten het gebied vallen uit de database verwijderd in Microsoft Excel, circa 20.000 records. Omdat het database bestand incomplete records bevat is het vervolgens nauwkeurig doorgenomen om fouten te verwijderen, circa 700 records. Veel voorkomende fouten zijn missende gegevens over het perceel, sectie, nummer of overige onduidelijke die problemen geven bij de uiteindelijke koppeling met

ArcGIS. De laatste stap bij het bewerken van de database is het verwijderen van dubbele invoeren. Voorbeelden hiervan zijn records met dezelfde gegevens, of records waarbij de perceelsaanduiding als volgt is genoteerd: "AnlooC76 t/m 79". Deze notatie werkt technisch niet bij het koppelen met individuele kadastrale percelen op de digitale kaart, waar het noodzakelijk is op gelijke benamingen te hebben (bijvoorbeeld AnlooC76 & AnlooC76). Door het verwijderen van deze notatie methode verwijdert het programma niet direct alle informatie uit de database omdat het grotendeels ook is opgenomen op de correcte wijze in andere records. Uiteindelijk zijn er 6700 dubbele records verwijderd.

De volgende stap om de database uit 1830 geschikt te maken voor categorisatie is de koppeling met de digitale kadasterkaart 1830 in ArcGIS. In bijlage 1 is dit technische proces beschreven. Het resultaat van de koppeling is de digitale kadasterkaart met daarin opgenomen de database met veldnamen per perceel, in totaal circa 7000 veldnamen. Tijdens de koppeling vallen er nog circa 2000 veldnamen af door technische beperkingen. De gevolgde werkwijze is geverifieerd met deskundigen.

De tweede database, de digitale Wieringa Collectie, is beschikbaar gesteld door het Drents Archief. Het originele bestand bevat 12.168 records met veldnamen in een Microsoft Excel format. De database bevat naast de veldnamen de bijbehorende coördinaten, hierdoor is het relatief eenvoudig om deze in ArcGIS te laden en zichtbaar te maken. Het originele bestand bevat veldnamen voor heel Drenthe. Het onderzoeksgebied bevat, na verwijderingen van fouten uit de database, circa 6000 bruikbare records. De Wieringa database bevat vergeleken met de Notariële akten relatief veel records met notatie problemen. Voornamelijk lettertekens die door technische veranderingen wegvallen of onbruikbaar zijn.

Het onderzoeksgebied en de verwijderingen van incomplete gegevens in beide database bestanden beperkt het aantal records waar de categorisatie en analyse mogelijk is. Desalniettemin bevatten de bruikbare database bestanden in ArcGIS beide een omvangrijk aantal veldnamen. Het resultaat uit de dataverwerking toont aan dat de Wieringa collectie circa 6000 volledige records bevat, en de Notariële akten circa 7000 records.

3.5.4 Betekenisbepaling & Categoriseren

Het schematische overzicht in figuur 5 toont de werkwijze met GIS in stappen. Een belangrijk onderdeel binnen dit onderzoek is de categorisatie van veldnamen op benoemingsmotief.

De categorisatie van de veldnamen in beide database bestanden is uitgevoerd op basis van de beschreven benoemingsmotieven geïntroduceerd door Schonfeld (1980) en zoals beschreven in de Theorie en hoofdstuk 5. De categorieën van benoemingsmotieven zijn niet letterlijk overgenomen, maar zijn gespecificeerd op het doel van dit onderzoek in:

- Ecologisch
- Gebeurtenis
- Eigendom persoonsnaam
- Eigendom gemeenschappelijk
- Eigendom overheid
- Religieus

Tijdens de categorisatie is getracht recente naslagwerken te gebruiken voor de verklaring van de benoemingsmotieven. Voor veldnamen is het echter niet altijd eenduidig aan welke categorie ze toegewezen kunnen worden. Dit heeft enerzijds te maken met de verschillende verklaringen voor de toponymische elementen en de tegenstrijdigheden in de literatuur omtrent de betekenis van de veldnaam zelf, zoals eerder in de Theorie besproken. Anderzijds speelt ook de overlapping in de betekenis voor verschillende categorieën een rol. Bijvoorbeeld een veldnaam die betrekking heeft op gemeenschappelijk gebruik, kan tevens betrekking hebben op het gebruik, functie of de gesteldheid van de grond

(Ranson, 2011). In dit onderzoek is er voor gekozen om deze veldnamen dubbel te tellen bij de categorisatie, een enkele veldnaam kan dus binnen meerdere categorieën geteld worden. Deze keuze beperkt zo goed mogelijk een strikte subjectieve indeling van de onderzoeker. Daarnaast is een onzekerheidspercentage opgenomen bij het categoriseren. Onzekerheden bij de verklaring van een naam is genoteerd, hierdoor is per categorie een percentage wat aangeeft in hoeverre er onzekerheid is hierover. In hoofdstuk 6 krijgt dit verdere toelichting bij de resultaten.

3.6 Bronnen en methode

Onderwerp	Methode	Belangrijkste bronnen	Doel:
Verkenning veldnamen	Gesprekken Literatuuronderzoek	<u>Gesprekken met deskundigen:</u> - Theo Spek (Professor Landschapsgeschiedenis) - Email wisseling Hans Elerie - Erik Meijles (Begeleiding) <hr/> <u>Literatuur:</u> - Elerie&Spek, Jeruzalem tot Ezelakker - Rolder Historische Gezelschap informatie	Kennismaking met het onderwerp veldnamen, vervolgens in de gesprekken de invalshoek van het onderzoek bepalen en het onderzoek in kaderen. Vervolg gesprekken n.a.v. resultaten van 'EDA' methode, waarin de mogelijkheden van de beschikbare gegevens zijn bediscussieerd.
Drentse dorpssamenleving in de 19 ^e en 20 ^{ste} eeuw	Literatuuronderzoek	- J. Boer, Dorp in Drenthe - Keur&Keur, The deeply Rooted - Van der Kley, Het Drentse Volkskarakter - T.Spek, Het Drentse Esdorpenlandschap - J.Bielenman, Boeren in Nederland	Om een beeld te vormen van de sociale en maatschappelijke verhoudingen binnen de Drentse dorpssamenleving. Daarnaast de veranderingen die hierin plaatsvonden in de 19 ^e en 20 ^{ste} eeuw. Tevens een analyse van de grootste veranderingen in het landschap in de genoemde periode.
Betekenis veldnamen	Literatuur onderzoek	- Digitale Historische dorpsatlas Drenthe - Tollenbeek, Verschaffel: De vreugden van Houssaye - Schonfeld, Veldnamen in Nederland - Devos, Microtoponiemen en agrarische geschiedenis - Seidl, Significance of toponyms, with emphasis on fieldnames	Kennis vergaren om de structuur van Drentse veldnamen te begrijpen, tevens de variatie binnen veldnamen. Aan de hand van deze kennis is het mogelijk om te gaan categoriseren binnen de database bestanden.
Verandering Veldnamen in de 19 ^e en 20 ^{ste} eeuw	Database onderzoek Kaartenstudie Statistiek	- Database 1830, Kadastergegevens - Database 1970, Wieringa collectie - Digitale Kadaster kaart 1830, omgeving Drentse Aa / Kop van Drenthe - Recente topografische kaart Drenthe	Database gegevens en kaartmateriaal van Drenthe zijn nodig om de categorisatie en analyse uit te voeren van de typen veldnamen in de 19 ^e en 20 ^{ste} eeuw. Om op basis hiervan de werkelijke veranderingen van veldnamen, inhoudelijk en ruimtelijk, te constateren.

4. Het Drentse dorp en het landschap in de 19^e en 20ste eeuw

*'Stil en rustig afgelegen,
Eilandje in het veenmoeras.
Zo lag daar het landschap Drenthe,
Dat schier niet toegankelijk was!
- H. Blink 1930*

4.1 Voorgeschiedenis

Het gedicht uit 1930 van de Drentse dichter H.Blink beschrijft Drenthe als een rustig gebied, ontoegankelijkheid maakte het tot afgelegen regio in Nederland. Maar je kunt geen stap doen of je loopt op de ruines van de voorbij eeuwen, stelt Vonk(1973). Overblijfselen uit het verleden die toch aantonen dat het gebied niet zo rustig en ontoegankelijk was. De bekende hunebedden van Drenthe tonen aan dat het gebied al in de nieuwe steentijd (van 3450 tot circa 3250 v.Chr.) door de mens bewoond werd (Poortman, 1951). Uit vondsten blijkt dat de eerste nederzettingen verspreid in het landschap lagen. De bewoning van Drenthe door de mens werd bepaald door de beschikbare bestaansmogelijkheden en fluctueerde(Vonk, 1973). Vanaf circa 800 v. Chr. werden de nederzettingen gesticht op de randen keileemplateaus, in de buurt van de agrarische bouwlanden.(Barends, 2010). Met de komst van de Romeinen in Nederland rond het jaar 300 steeg het bevolkingsaantal Drenthe. De Romeinen introduceerden nieuwe landbouwmethoden en bouwtechnieken. Grote volksbewegingen binnen Europa waren kenmerkend voor de Romeinse tijd. Aangenomen wordt dat de Franken, Angelen, Sassen en Juten Drenthe hebben aangedaan in deze periode. In de loop van de 5e eeuw lijken veel nederzettingsterreinen te zijn verlaten,

al wijzen vondsten in enkele grafvelden (bijv. Wijster-Looveen, Zweeloo) op een voortgezette of hernieuwde bewoning in de nabijheid. Een flinke teruggang in de populatie is echter aannemelijk.

De val van het Romeinse rijk rond het jaar 450 betekende waarschijnlijk een teruggang van de populatie. In de periode na de Romeinen werden de nederzettingen gebouwd op de keileemplateaus . Deze nederzettingen vormen de basis van de esdorpen (Barends, 2010).

Het is mogelijk om de geschiedenis van Drenthe na het begin van de jaartellingen te verdelen in de volgende perioden (Vonk, 1973):

300 – 450 Romeinse tijd

450 – 751 Merovingische tijd

751– 987 Karolingische tijd

944 – 1522 Bisschoppelijke periode

1522 – 1536 Gelders bewind

1536 – 1600 Spaanse Overheersing

1600 – 1795 Lantschap Drenthe

1795 – 1813 Franse tijd

1813 > Nederlandse Periode

De verschillende machtshebbers door de eeuwen heen laten zien dat Drenthe niet per definitie een rustig en ontoegankelijk gebied was, al ging overheersing lang niet altijd zonder slag of stoot. Verschillende heersers

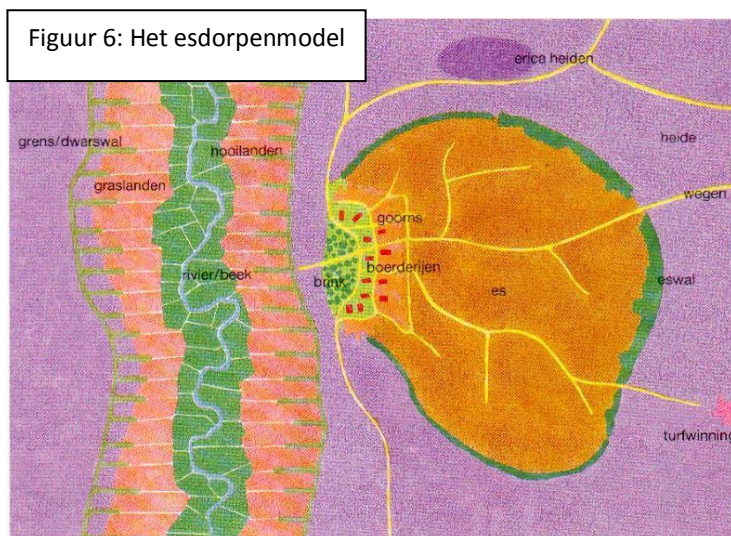
hebben hun stempel gedrukt op het Drentse landschap en de gebruiken (Vonk, 1973).

4.2 Landschap en landbouw in de 19^e eeuw

De zandgronden van Drenthe werden in de 19e eeuw gekenmerkt door een kleinschalige afwisseling van bouwlanden, graslanden en onontgonnen gebieden. Deze woeste gronden bestonden uit uitgestrekte heidevelden, bossen, moerassen en stuifzanden. Het esdorpenstelsel was het landschapssysteem dat alle gebieden met elkaar verbond. Figuur 6, het esdorpenmodel, toont een schematisch overzicht van het esdorpenstelsel. Een model dat door de aardrijkskundige Roelof Schuiling is opgesteld voor onderwijs in de 20ste eeuw. Het model toont dat iedere nederzetting beschikte over bouwlanden op de es. Hier werd graan, voornamelijk rogge, geproduceerd. In het beekdal lagen de groenlanden, waar het vee graasde. Daarbuiten lagen de uitgestrekte woeste gronden, waar de heide tevens werd begraaasd door het vee. De mest van dieren werd gebruikt op de bouwlanden van de es (Renes, 2011).

Het model van Roelof Schuiling is jarenlang bepalend geweest voor het beeld van het historische esdorpenlandschap. Het Drentse esdorp werd door de Groningse geograaf Keuning gezien als basistype wat in de andere zandlandschappen in verschillende varianten voorkwam (Renes, 2011). Het Drentse model werd lange tijd gezien als een model voor zelfvoorzienende landbouw. Dit beeld werd in de jaren 80 van de vorige eeuw bijgesteld door Jan Bieleman (Wageningse landbouw historicus). In de 17^e eeuw verhoogden landbouwers de productie door ontmenging, specialisatie en intensivering. Reden hiervoor waren de prijsdalingen en de verhoging van de belasting. Er ging meer arbeid in het bedrijf zelf,

andere werkzaamheden werden uitbesteed aan ambachtslieden. Ambachtslieden en keuterboeren maakten sindsdien het grootste deel uit van de bevolkingsgroei in de regio (Bieleman, 1987). Tijdens de landbouwcrisis van 1880 vond een belangrijke verandering plaats. Waar de veeteelt voorheen in dienst stond van de akkerbouw, kwam de akkerbouw in dienst te staan van de veeteelt. Betere en stabiele prijzen voor zuivel en vlees waren hiervoor de redenen (Renes, 2011).

4.3 Marke en het landschap in de 19^e en begin 20ste eeuw

Om de indeling van het landschap en de sociaal-culturele verhoudingen van het Drentsche dorp in de 19^e en 20ste eeuw te begrijpen, is het van belang om naar de voorgeschiedenis te kijken. Door bevolkingsgroei in de middeleeuwen werd een instelling opgezet die bepalend was voor Drenthe tot in de 19^e en 20ste eeuw, de "Marke". Het woord "marke" betekende oorspronkelijk grens. Markegronden waren begrensde

gebieden, deze gronden hoorden bij bepaalde nederzettingen. Deze markegronden waren gemeenschappelijke gronden die door boeren gemeenschappelijk werden gebruikt. Het markewezen komt in Drenthe alleen voor bij de oude nederzettingen op het zand. In de vroege middeleeuwen omvatten deze gronden vrijwel het hele grondgebied van het dorp, later ging het grotendeels om de heidegronden. Door intensief gebruik gingen deze heidegronden in kwaliteit achteruit. Overbegrazing, ontbossing en onttrekking van de voedingsstoffen door plaatselijke bemesting worden gezien als oorzaken hiervan, met grote stuifzanden als gevolg. De toenemende schaarste aan gemeenschappelijke gronden, door bevolkingsgroei en de groeiende stuifzanden heeft geleid tot regulering van het gebruik (Renes, 2011).

De marke werd gemeenschappelijk eigendom van de eigenerfde boeren. Dit waren boeren met een eigen erf, een hoeve met omliggend terrein en een stuk grond op de es. Ieder eigenerfde boer had een bepaald aandeel in de marke. Om het gebruik van de gronden te reguleren werden gezamenlijk rechten en plichten opgesteld, de "willekeuren". Deze waren voor niet iedereen gelijk maar hingen samen met het aandeel dat ieder had van de marke. Bij het niet nakomen van afspraken of bij overtredingen werden sancties opgelegd. Deze regulerende werking van de "willekeuren" overschreed soms ook het markegebied. De regelingen hadden dan ook invloed op andere levensgebieden van het agrarische bedrijf en verplichtte ook niet-markegenoten tot het volgen van de regels. De invloed van de eigenerfden oversteeg dus in deze gevallen de marke. Zo waren zij ook degenen die kerkelijke zaken regelden. *"Een volle boer in de marke is een volle boer in de kärke"* is dan ook een oud-Drents gezegde. De oude boerderijen beschikten over een vol aandeel (waarddeel genaamd) in de marke. Bij splitsing van de boerderij werden

waardelen verdeelt onder de erfgenamen. Met als gevolg dat er in de loop der tijd steeds meer versnippering was. Later gestichte boerderijen hadden niet meer de mogelijkheid om aanspraak te doen op de gemeenschappelijke gronden. Deze werden aangeduid als "Keuters" (Boer, 1975).

De markegenoten kozen elk jaar enkele "volmachten", die de marke in rechten vertegenwoordigen en die voor de uitvoering van besluiten zorgden. Zij vormden het dagelijks bestuur van de marke en waren vaak vertrouwenspersonen van het dorp. Door de invoering van de marke als instelling waren de Drentse boeren in de zanddorpen sinds de Middeleeuwen gewend hun eigen zaken op plaatselijk niveau zelf te regelen. Dit gebeurde op relatief democratische wijze, door gezamenlijke overleg en besluitvorming van alle betrokkenen in de vergadering (Boer, 1975). Door de verevening en bevolkingsgroei werden de waardelen steeds kleiner. Wat uiteindelijk resulteerde in slechts enkele gewaarde boeren binnen de dorpsamenleving. Deze groep was bevoorrecht, het marke systeem leidde uiteindelijk tot grote sociale verschillen. De keuters konden zich alleen redden door zich te verhuuren als dagloner of knecht (Barends et al, 2010)

De marke was lange tijd het verbindende element in het dorp, maar uiteindelijk verviel dit. Het had namelijk ook nadelen, het vormde een rem op de technische en economische vooruitgang. Bijvoorbeeld de tegenstand van de conservatieve volle boeren op het gebruik van kunstmest, waardoor anderen enkel in de nacht het aandurfd en om kunstmest over het land te strooien. Het provinciaal bestuur heeft tussen 1800 en 1875 sterk ingezet op de verdeling van de markegronden. *"Mandegoed is schandegoed"* was destijds een leuze die de verdeling moest bespoedigen. In 1886 werd de Markewet geïntroduceerd voor de

verdeling van de gemeenschappelijke gronden. Grondconflicten werden in deze periode veelvoorkomend, in veldnamen komt dit op sommige plekken terug met de naam "Kibbelveen" (Vonk, 1973). Uiteindelijk heeft het marke-systeem de achteruitgang van de kwaliteit van het landschap waarschijnlijk vertraagd door de regulering, al bestaan hier verschillende denkwijzen over (Barends et al, 2010).

Naast de inzet van de overheid op de marke-verdelingen nam in de loop van de 19^e eeuw de druk op de heidevelden af, met als gevolg dat de gemeenschappelijke gronden geleidelijk werden verdeelt of verkocht. Het markebezit bedroeg in 1838 115.000 ha. In 1861 was dit markebezit nog 33.000 ha (Vonk, 1973). Grootschalige bosaanplanting en de uitvinding van kunstmest veranderde de heidevelden en het oorspronkelijk gebruik in snel tempo. Daarnaast was de Landbouwcrisis van 1880 voorbij en de economische situatie verbeterde. Een periode van grootschalige ontginningen begon waardoor in 1940 slechts een klein deel van de heidevelden over was (Renes, 2011).

In de 20ste eeuw veranderde de landbouw methode. De opkomst van kunstmest rond 1900 verving het potstalsysteem, en maakt daarmee de heidevelden overbodig. Tijdens de landbouwcrisis van 1880 waren veel gemengde boerdenbedrijven omgeschakeld op de veeteelt. Extensieve landbouw was lange tijd kenmerkend voor geweest Drenthe, grote veebedrijven die voornamelijk produceerde voor afzetmarkten in de grote steden van Nederland (Barend,2010). De economische ontwikkeling ging bleef daardoor achterop in vergelijking met andere gebieden in Nederland. In het begin van de 20ste eeuw begon dit te veranderen. De toenemende druk op de grond leidde tot verdere ontginningen. Essen werden uitgebreid, en nieuwe essen en kampen werden aangelegd (Renes, 2010).

Niet alleen de uitvinding van kunstmest droeg bij aan de veranderingen en de landbouw en het landschap. Maatschappelijke en economische ontwikkelingen droegen ook hier aan bij. De aanleg van infrastructuur, verbeterde educatie en een stabiele landbouwconjunctuur versnelde het gehele productieproces. Ontginningen op de heide waren grootschalig, ingezet door grootgrondbezitters, groepen boeren en de overheid. Samenwerking van boeren maakte de onderlinge verschillen kleiner. Coöperaties maakten het mogelijk om gezamenlijk te risico's te dragen. Zeker de eerste jaren waren de opbrengsten van nieuwe ontginningen slecht, dit stond bekend als "de ontginningsziekte". Een veldnaam bij Rolde, "Het Hongerveld" verwijst terug op deze periode (Griepink&Houtman, jaartal onbekend). De overheid kreeg na 1900 meer invloed, zeker in de economische crisistijd die in 1920 begon. Door verschillende maatregelen wist de overheid de landbouw te stimuleren. In de 20ste eeuw zag men ook de gevolgen van ontginningen op het landschap. In 1961 werden de grootschalige ontginningen daarom ook gestopt (Barends, 2010). Sindsdien meer rekening gehouden met het behoud van oude houtwallen en bossages (Vonk, 1973).

4.4 Gemeenschap en de verhoudingen in de 19^e eeuw

De marke was in het begin van de 19^e eeuw nog de belangrijkste instelling van het Drentse esdorp en bepalend voor veel aspecten van het dorpsleven. Oorspronkelijk was elke boerderij gerechtigd met een waardeel in de marke. Iedereen had dus een gelijk deel binnen de markegronden. Het familiehoofd had ook voor het gelijke deel rechten en plichten. Het was mogelijk sinds 1600 om het waardeel te verkopen. Keuters en ambachtslieden hadden geen waardeel, en daarom ook geen stem in de marke. Langzamerhand werd de maatschappelijke en bestuurlijke organisatie van het dorp ook opgenomen binnen de marke.

De leiding van het dorpsleven was in handen van de volmachten. Deze volmachten waren gekozen voor de dagelijkse vertegenwoordiging binnen de marke. Een bestuurlijke positie die werd opgedragen aan de volle boeren. Een positie lang niet altijd gewild werd omdat er besluiten moesten worden genomen die niet populair waren binnen het dorp. Maar weigering van de titel was niet mogelijk (Vonk, 1973).

Niet gerechtigden van de marke hadden een ondergeschikte positie in het Drentse dorp. Volle boeren zilver knopen droegen op hun kleding om zo de status uit te dragen. Daarnaast was het alleen voor deze boeren mogelijk om bestuurlijke posities te bekleden. Bijvoorbeeld wethouderszetels, functies in het kerkbestuur. De keuters, toetreders tot het dorp van buitenaf, werden gedoogd. De gedachte dat deze later toetreders waren tot het dorp bleef lang in de gemeenschap bestaan (Boer, 1975). De status van een boer werd daarnaast gemeten door het aantal koeien in zijn bezit, en de grootte van de schuren (Keur & Keur, 1955).

Rond 1800, als gevolg van de Franse tijd, kreeg de overheid meer invloed in het dagelijks leven. De nieuwe bestuursorganen van het rijk, provincie en gemeente kregen meer macht. Het bestaansrecht van de marke kwam onder druk te staan, en vanuit de overheid werd er op aangedrongen op de marken te scheiden en ontginningen vervolgens te bevorderen. In 1848 waren de marken van Balloo, Deurze en Rolde al ontbonden. In 1859 volgde Grolloo en in 1866 Schoonloo, en in 1874 Amen en Ekehaar. Na de relatief snelle ontbinding bleef de marke vaak voortbestaan als een vereniging. De willekeuren verloren hun kracht, maar in de dagelijkse praktijk van de 19e eeuw bleef vaak alles bij het oude (Griepink & Houtman, datum onbekend).

In de markeperiode en de uitlooperperiode daarna was er doorgaans sprake van één leider in het dorp. Maar men bemerkte dit vaak niet, al verschilde dit per dorp (Keur & Keur, 1995). Het was in Drenthe niet gebruikelijk voor een bewoner van een dorp om zich op de voorgrond te stellen. Daarnaast was het dorpscollectivisme het belangrijkste binnen het dorp. Voor buitenstaanders, burgermeester, dokters, onderwijzer, predikanten was het lang niet altijd gemakkelijk om toe te treden binnen het dorp. Conflicten kwamen ook voor met deze buitenstaanders (Van der Kley, 1946).

4.5 De ontwikkelingen in de 20ste eeuw

De 20ste eeuw bracht veel veranderingen in het Drentse dorp en het landschap. De opkomende welvaart in Nederland vroeg om schaalvergroting van de Drentse landbouw, en de bevolkingsgroei om meer woonwijken en industrie.

De ontwikkelingen uit de 19^e eeuw gingen in het begin van de 20ste eeuw door. Ontginningen werden tijdens de tweede wereld oorlog doorgezet, tevens werden in deze periode plannen gemaakt voor nieuwe infrastructuur en uitbreidingsplannen. In deze periode werd de waarde van de karakteristieke esdorpen al onderkend, de eerste welstand kreeg vorm gericht op het behoud van dorpsgezichten in het zandgebied (Hanskamp, 2012).

Na de oorlog was er een opkomst van de militaire terreinen in Drenthe, bijvoorbeeld bij Havelte, Anloo, Balloo en Westerbork. De invloed van de overheid op het landschap werd groter, maar niet gebeurde niet zonder tegenstand. Vanuit de provincie en de gemeenten was er weerstand tegen de ontwikkeling van militaire terreinen omdat dit ten koste ging van

de natuur en recreatiemogelijkheden. Het behoud van het landschap kreeg meer aandacht dan voorheen (Hanskamp, 2012).

De jaren 50 van de 20ste eeuw stonden in het teken van nieuwe plannen omtrent grootschalige ruilverkavelingen. Ruilverkavelingen in het begin van de 20ste eeuw hadden voornamelijk de indeling van de karakteristieke essen gewijzigd, waar de kleine percelen in hoog tempo verdwenen. De grootschalige ontginningen van woeste gronden nam in de jaren 50 sterk af, Van 1945 tot 1961 werden ontginningsplannen beoordeeld door de Provinciale Streekplan Dienst, slechte enkele plannen werden in deze periode afgekeurd. In 1961 werd de subsidie voor ontginningen stopgezet. Hiermee kwam de groei van het landbouwareaal ten einde. De toekomstige ontwikkelingen werden gericht op de verbetering van de bestaande gronden door verkaveling, verbeterde ontsluiting en waterbeheersing. Op kleine schaal werden tot in de jaren 70 nog ontginningen uitgevoerd (Hanskamp, 2012).

Waterbeheersing was een belangrijke pijler, in de jaren 40 en 50 was er in Drenthe sprake van droogte en overlast. Dit vroeg om een nieuw waterbeheer. Op grote schaal werden beken, kanalen en sloten genormaliseerd, tevens werden nieuwe kanalen en sloten gegraven. Dit gebeurde met financiële hulp vanuit het Rijk. Een gebied van circa 25.000 hectare werd in Drenthe ingericht voor een betere waterbeheersing. Al deze ontwikkelingen gebeurden grotendeels buiten de ruilverkavelingsplannen om, deze waren te ver op de lange termijn gepland. Vanuit het Rijk werden Drentse Waterschappen per stroomgebied opzet, voor het eerst op de hoge gronden. De laatste, voor de Drentse Aa, werd in 1959 opgericht.

De in de jaren 50 geplande ruilverkavelingen waren noodzakelijk om de Drentse landbouw efficiënter te maken. In 1947 was 1/3 van alle percelen in Drenthe kleiner dan 5 hectare. Landbouwkundig was er in Drenthe geen nieuwe ruimte beschikbaar voor nieuwe bouwlanden. In 1955 was het landbouwareaal 200.000 hectare op zijn maximale omvang. Nieuwe ontginning waren niet meer gewenst met het oog op het behoud van natuur en landschap. De versnippering en slechte bereikbaarheid van de bestaande bouwlanden maakte de behoefte aan ruilverkaveling in Drenthe groot. In het Meerjarenprogramma voor Ruilverkavelingen 1958, nagelaten door minister Mansholt, maakte Drenthe daarom ook een groot deel uit van de plannen. Ten opzichte van de rest van Nederland liepen de Drentse zandboerderijen achter met de verkaveling.

Beginjaar	Uitvoering	Oppervlakte (circa hectare)
1959	Nijeveen-Kolderveen	2.750
	Grolloo-Schoonloo	3.300
1960	Steenwijksmoer	2.000
	Hijken	3.750
1961	Bronneger- en Buinerven	2.000
1962	Hoonholten	600
	Vledder	3.650
	Drijber	1.400
	Broekstreek	5.650
1963	Zuidlaren	2.550
	Peizermade / Bunne	4.200
1964	Dalen	7.200
1965	Sleenerstroom	7.750
1966	Vries	7.050
1968	Westerbork	5.000

1969	Dwingeloo-Smalbroek	5.850
1970	Gieten-Gasselte	3.300

Ruilverkavelingen 1959 – 1970 – Meerjarenprogramma (Hanskamp, 2012).

De jaren 60 stonden in het teken van de uitvoering van de ruilverkavelingsplannen. De verkaveling betekende voor het eerst in de geschiedenis geometrische patronen in het landschap met rechte lijnen. Met als gevolg dat er een discussie ontstond die gericht was op het vergroten van de aandacht voor het landschap en de natuur in de ruilverkavelingsplannen. Boeren, de gemeenten en waterschappen, de ruilverkavelaars, de cultuurmaatschappijen, het kadaster, de Cultuurtechnische Dienst maar ook beschermers van natuur, cultuurhistorie, het landschap, planologen en provinciaal waren allen betrokken bij de ruilverkavelingen in Drenthe. Het resultaat van de felle discussies omtrent de ruilverkaveling tussen de verschillende actoren was een vernieuwde aanpak. De vorm van het landschap werd meer gevolgd bij de ruilverkavelingen. In de jaren 70 werden er in Drenthe geen ruilverkavelingen meer uitgevoerd. Door de inspanning van de provincie in het ruilverkavelingsproces had deze overheidsinstantie veel invloed weten te krijgen in Drenthe. De provincie zette zich in om natuur, cultuur en het landschap een plek te geven in de besluitvorming, met wisselend succes. Na 1970 zou de invloed van de provincie nog blijven groeien (Hanskamp, 2012).

Landbouw kreeg in de jaren 50 en later een andere plaats in de Drentse samenleving. In 1947 was het grootste deel van de inwoners nog werkzaam in de landbouwsector. De industrie groeide en werknemers waren daar nodig, terwijl de landbouw goedkoper moest produceren en de werkomstandigheden tegelijk moest verbeteren. De mechanisatie en

verkaveling maakte dit mogelijk, grote aantallen werknemers vertrokken uit de landbouwsector. De Drentse dorpen veranderden, boerderijen gelegen in het dorp verdwenen, voor schaalvergroting was meer ruimte nodig. Voorzieningen in de dorpen kregen een nieuwe plaats, nieuwbouw, industrie en uitbreiding van de infrastructuur veranderde veel dorpen in hoog tempo.

In 1962 vestigden steeds meer mensen zich in Drenthe, het vestigingsoverschot steeg in de jaren daarna. Dit vroeg om veel nieuwbouw in de Drentse dorpen, een belangrijkste politieke onderwerpen in het begin van de jaren 60. Men wees enkele groeikernen aan, waar de nieuwbouw het oude dorp sterke veranderde. Nieuwe inwoners van buiten Drenthe gingen deel uitmaken van de dorpsamenleving. Door de gestegen welvaart en mobiliteit was het mogelijk om in de stad te werken en in het dorp te wonen. Tevens zag men een sterke opmars in de recreatiesector door de gestegen welvaart. Grotere druk op de infrastructuur, en nieuwe recreatie gebieden beïnvloedde het landschap en de natuur. De provincie zag zich genoodzaakt om in noord-Drenthe geen nieuwe recreatie ontwikkelingen toe te staan, maar om verblijfsrecreatie te concentreren in het zuidwesten van de provincie. In 1966 werd er vanuit de overheid een toerisme & recreatie beleid opgesteld. Waar recreatie een belangrijk onderdeel werd bij de ruilverkavelingen, financieel werd er meer mogelijk gemaakt voor recreatie (Hanskamp, 2012).

Rond 1970 is er sprake van een omslag in de ruimtelijke ontwikkeling van Drenthe. De bevolkingsgroei en woningbouw bereikten een piek, met daarna een afname. De groei in de industrie was voorbij, terwijl de dienstensector nog groeide. Prognoses werden naar beneden bijgesteld en de bevolking ging zich meer bemoeien met de ruimtelijke

ontwikkelingen. Milieuregels en de waarde van natuur en landschap beperkten de landbouw, de ruilverkavelingen vielen hierdoor in de jaren 70 stil. In de jaren 80 begon het beleid vanuit de Europese Unie invloed te krijgen op de landbouwsector. Daarbij groeide ook de afzet buiten de nationale grenzen (Barends et al, 2010).

Het Drentse landschap heeft door de ontginningen en ruilverkavelingen in de 20ste eeuw flinke veranderingen ondergaan. Toch is er dankzij inzet voor natuur en het landschap, door het aanwijzen van groeikernen en het behouden van bepaalde dorpsgezichten ook veel behouden van het esdorpenlandschap (Hanskamp, 2012). Veel van de elementen uit het Schema van Roelof Schuiling zijn nog altijd te herkennen in de zandgebieden en het esdorpenlandschap (Elerie, Spek, 2009).

4.6 Religie en ontkerkelijkheid

In de gemeenschap van het Drentse dorp heeft door de eeuwen heen de kerk een belangrijke kunnen spelen. De oorsprong van de Drentse samenleving kende een kerkelijk karakter, waardoor de kerk ook in het dagelijkse dorpsleven een belangrijk element vormde. Zo was de bisschop van Utrecht niet enkel de geestelijke heer van dit gebied maar bezat hij ook ruim vijf eeuwen de niet-kerkelijke macht, van 1024 tot 1522. Vermeldenswaardig is dat zijn bezit een groter gebied omvatte in vergelijking met de tegenwoordige provincie Drenthe. De kerk was op verschillende manieren in de dorpsamenleving verweven. Als instituut, die een stempel drukte op de gemeenschap door haar leer. Maar ook andersom, de gemeenschap zelf die vorm gaf aan het kerkelijke leven en het uitdragen hiervan. Dit bracht eenheid van normen, waarden, gewoonten en gedragingen binnen het Drentse dorp. Maar deze verwevenheid van de kerk binnen de dorpsamenleving bracht ook

wrijvingen en botsingen met zich mee. Eisen vanuit de kerk op verschillende vlakken die tegen bepaalde gewoonten ingingen van de gemeenschap. Deze onderlinge beïnvloeding heeft door de eeuwen heen bestaan (Poortman, 1951).

Een voorbeeld van de verwevenheid en invloed van de kerk met het dagelijks leven is het "kerspel". Dit systeem verbond het kerkelijke leven met het dorpsleven. Elk kerspel kreeg een priester met bijbehorend een eigen kerk- en rechtsgebied. De invloed had betrekking op kerkelijke- en niet kerkelijke elementen van het dorpsleven, zoals bestuurlijke zaken. Dit was mogelijk omdat volle boeren kerkelijke taken op zich namen, waardoor het markewezen ook onderdeel werd van de kerk.

De omgeving en daarmee het landschap rondom het dorps speelde een belangrijk rol in het kerkelijk leven, en vormde niet enkel de context. Tijdens optochten trokken kerkelijke processies de velden en akkers in. Er waren heilige bomen en bronnen waar vaak ook altaren, kapellen of heiligbeelden werden opgericht.

Bij de kerken hoorden van oorsprong de priesterwoning met onder andere de hooilanden, bouwkampen en koeweiland, tevens een waardeel in de es samen met de pastoorsboerderij. Domineesboerderijen zijn in het tegenwoordige dorp verdwenen, maar bestond tot ongeveer 1900 nog in de meeste Drentse gemeenten (Poortman, 1951).

De ontwikkelingen in de 17^e, 18^e en 19^e eeuw van het kerkelijke leven werden in Drenthe minder intens beleefd in vergelijking met de rest van Nederland. Wel maakte de gereformeerde kerk als gevolg van de Afscheiding een groeispurt door in Drenthe, wat tot dan toe voornamelijk

een protestante (Nederlands Hervormde) provincie was gebleven. (Poortman, 1951).

In de 19^e eeuw kreeg de Verlichting meer invloed op de bevolking van Drenthe. De Hervormde kerk werd meer vrijzinning, geloof en wetenschap kregen beide een nieuwe plaats in het leven van de Drent (Boer, 1975). Het burgerlijk huwelijk, mogelijk sinds 1811, had een grote invloed op de kerkgang. De invloed van de kerk, centraal in het dorpsleven, werd verdrongen. Het aantal kerkelijk ingezegende huwelijken nam af:

1816-1850: 2234

1850-1875: 802

1875-1900: 474

1900-1928: 446

Dit terwijl het aantal huwelijken van 1816 tot 1927 toenam van 373 tot 1533 (Poortman, 1951).

Daarnaast namen kranten sinds 1823 de nieuwsvoorziening over van de kerk. Taken van de dominee werden overgenomen door sociale instellingen. De dominee verloor zijn status binnen de dorpsgemeenschap, en werd meer gezien als een buitenstaander (Keur & Keur, 1955). De behoefte van de dorpsbevolking om naar de kerk te gaan nam steeds verder af, daarmee de invloed van de kerk op het dorpsleven. Het uiterlijk verval van kerkgebouwen en kerkelijke elementen in het landschap toonden de ontkerkelijking en secularisatie van Drenthe (Poortman, 1951). In Anderen speelde in begin 1950 religie geen grote rol meer in het dagelijks leven van de bevolking (Keur & Keur, 1955). Zuidelijker ging dit proces langzamer, in Zweeloo, werd dit eind jaren 60 normaal (Boer, 1975).

5. Betekenis van veldnamen

“De mening dat bij ieder woord een definitie behoort, die het “wezen onthult” van datgene wat met het woord aangeduid wordt, komt al voor bij Aristoteles. Deze opvatting is verouderd en onvruchtbaar: Een woord heeft de betekenis die wij eraan hechten, binnen bepaald taalgebruik (algemeen taalgebruik, wetenschappelijk taalgebruik enz.) en dat is alles” – W.F.Hermans Wittgenstein. 1990 Amsterdam

5.1 Het mentale landschap

Omdat de veldnamen onderdeel waren van het mentale landschap waren de betekenissen van de veldnamen ook “vloeibaar” (Elerie&Spek, 2009). Zoals W.F. Hermans stelt in de openingsquote van dit hoofdstuk: *“Een woord heeft de betekenis die wij eraan hechten, binnen bepaald taalgebruik en dat is alles”*. Voor veldnamen betekend dit dat als een naam in het spraakgebruik wordt aangenomen, dan kan de oorspronkelijke betekenis bedoeld door de naamgever verdwijnen. In de tijd kan men de oorspronkelijke betekenis vergeten, opnieuw interpreteren en nieuw betekenissen toekennen, soms op basis van de oude naam. Een plek kan dus zijn naam behouden zolang men het noodzakelijk acht om de plek te onderscheiden van andere plekken in het landschap. Maar de betekenissen die men aan de naam geeft kunnen wel veranderen. De functie van een naam is dan om de plek te identificeren, niet om deze daadwerkelijk te beschrijven (Alas, 2009). De term hiervoor is “eigenaam”, de naam van een plek verliest zijn oorspronkelijk betekenis en de naam heeft geen specifieke betekenis meer, maar enkel een verwijzende functie. De oorspronkelijke betekenis verdwijnt zodra de

naam als verwijzing naar de plek als naam werd gebruikt (Gildermacher, 2006).

Namen voor unieke personen, zaken, plekken, voorwerpen en gebeurtenissen vallen in de categorie “eigennamen”. Daar tegenover staan “soortnamen” die bepaalde klassen of groepen van personen, zaken, plekken, voorwerpen of gebeurtenissen aanduiden. Devos (2000) stelt dat eigennamen dus een andere rol vervullen in vergelijking met soortnamen. Eigennamen beschrijven hun drager niet, ze benoemen niet iets wat binnen een gelijksoortige categorie van dingen valt. Ze geven een aanduiding van een unieke plek die is te onderscheiden van andere plekken. Taalkundig zijn deze toponiemen betekenisloze etiketten (Devos, 2000). Desalniettemin zijn toponiemen in het algemeen wel dragers van historische informatie. Ze zijn gevormd op basis van tijdsafhankelijke woorden (en dialect) en die de fysieke situatie van de historische periode waarin ze zijn opgesteld beschrijven. Om deze reden zijn toponiemen binnen de taalkunde en de historische wetenschap belangrijke historische bronnen (Devos, 2000).

Veldnamen vallen in de categorie van eigennamen. Specifiek kenmerk van eigennamen is dat ze zich over het algemeen onttrekken aan de latere ontwikkelingen van de taal. Eigennamen zijn uniek en daarmee niet verbonden aan een grote groep zoals soortnamen. Ze handhaven zich, al wordt de naam en betekenis ervan niet meer precies begrepen. Door deze “stolling” bevatten eigennamen relictten van vroege talen, culturen en landschappen (Spek, 2012). Omdat de oorspronkelijke betekenis van de naam niet meer te achterhalen is, worden nieuwe betekenissen toegekend (Devos, 2000). De oorspronkelijk betekenis van de veldnaam kan dus iets in het landschap beschrijven wat niet meer bestaat. Dit is mede de oorzaak voor uiteenlopende verklaringen van veldnamen

(Devos,2000). Een naam kan dan verdwijnen of men koppelt nieuwe betekenissen aan de naam. De betekenis van een veldnaam is dus dynamisch, meerdere betekenissen worden door de tijd er aan gegeven. Zolang deze veldnaam zich in het mentale landschap bevindt blijven nieuwe betekenissen toegekend worden. Op het moment dat de veldnaam wordt vastgelegd neem een groot deel van de dynamiek af, schrijfwijze en uitspraak staan dan vrijwel vast (Heeling, 2011).

5.2 Taalkunde

Veldnamen bestaan uit een kernwoord (slotelement) en een verbijzonderend woord (eerste element). Bijvoorbeeld :

Lankhorst

Lang + Horst = een langgerekte zandrug (eerste element) in een lager gelegen gebied (slotelement)

Rietbroek

Riet + Broek = Moerasbos met riet

Enkel “broek” of “akker” was niet voldoende omdat deze al reeds veel voorkwamen in het landschap (Elerie&Spek, 2009). Gildermacher (in Elerie&Spek, 2009) stelt dat het voor jongere veldnamen dikwijls niet moeilijk is om het slotelement te verklaren wanneer een veldnaam daarin duidelijk een kernbestanddeel heeft. Het verklaren van het eerste element is volgens hem een grotere uitdaging. Dit omdat er vaak veel verklaringmogelijkheden zijn, met daarbij verbasteringen en verkortingen van de originele naamsdelen.

Veldnamen vallen onder de eigennamen maar bij veel oudere veldnamen is de soortnaam opgenomen in de eigenaam. Bijvoorbeeld in het geval

van het in Drenthe veel voorkomende “Loo”, opgenomen in de plaatsnaam “Loon”. Dit is een vroegmiddeleeuwse soortnaam voor bosweide of een open plaats in een gebruiksbos. Deze soortnaam verloor in de latere middeleeuwen zijn betekenis door verandering van het landschap. Ondanks deze ontwikkeling verwijst het nog wel naar het landschap wat in de vroege middeleeuwen daar voorkwam (Spek, 2012). Ongeacht het verliezen van de oorspronkelijke betekenis, verandering in uitspraak of schrijfwijze van namen, bevatten veldnamen dus nog altijd historische informatie over het vroege cultuurlandschap en zijn bruikbaar voor historisch onderzoek (Devos, 2000).

5.3 Categorieën van benoemingsmotieven

Als de oorspronkelijk betekenis bepaald kan worden, dan zijn de benoemingsmotieven van veldnamen zijn in categorieën in de te delen. In de literatuur hierover bestaat echter geen consistentie, mogelijk bestaat er over dit onderwerp geen overeenstemming onder historisch-geografen en taalkundigen. Een andere reden is mogelijk dat veldnamen moeilijk te categoriseren zijn binnen vaste grenzen. Het is inmiddels duidelijk dat het verklaren van de betekenissen een weerbarstig onderwerp is, en daarmee het categoriseren van veldnamen. Schonfeld(1980) stelt dan ook dat zijn categorisering enigszins willekeurig lijkt omdat een veldnaam binnen meerdere categorieën kan worden opgenomen. Volgens Spek (2012) komen in het landschap drie soort namen voor; beschrijvende (natuurlijke staat), functionele (gebruik van de gronden) en ritueelkosmologische (volksverhalen) benamingen. Waarbij hij de benoemingsmotieven onderverdeelt worden in vier hoofdcategorieën; het natuurlandschap en haar gebruiksmogelijkheden. Met een onderverdeling binnen deze categorie bestaande uit het reliëf, de waterhuishouding op de plek, de vegetatiestructuur en de bodemgesteldheid. De tweede categorie die een

beschrijving geeft van het cultuurlandschap. De derde die zaken van economisch, sociaal of cultureel belang beschrijven en de laatste categorie die opvallende landschapselementen van het landschap benoemt. Ranson (2011) gebruikt de volgende categorisatie voor toponiemen: gehuchtnamen, gebouwnamen, hoogtenamen en veldnamen. Met een verdere onderverdeling voor veldnamen, waarbij het bepalende gedeelte kan verwijzen naar bodemgesteldheid, bodembezetting, ligging, vorm en grootte of gebruiker/bezitter van de plekken die zij benoemen. Deze onderverdeling volgt grotendeels de benoemingsmotieven van Schonfeld(1980) en Lindemans(1925 in Ranson 2011). Schonfeld benoemt 14 motieven die een rol spelen bij de opstelling van veldnamen.

5.4 Toelichting categorieën , Drentse veldnamen

De 14 benoemingsmotieven van Schonfeld (1980):

1. Het verschil van hoog en laag
2. De gesteldheid van de bodem
3. De begroeiing
4. Het gebruik dat van de bodem gemaakt wordt
5. De dieren die er huisden
6. De dieren die men er liet grazen
7. De grootte
8. De vorm
9. De ligging
10. Afsluiting, omheining, grensteken
11. Het water
12. Weg, dam, dijk, brug, sluis
13. Een bouwswel
14. Bezitter of gebruiker

Het verschil van hoog en laag

De benoemingsmotieven voor veldnamen kwamen voort uit het dagelijks gebruik van het land en de communicatie hierover (Gildermacher in Elerie&Spek,2009). Zoals bijvoorbeeld de relatieve hoogte ligging van een plek in het landschap.

Elementen die dit aanduiden in Drenthe zijn bijvoorbeeld: (Bron Elerie&Spek, 2009)

-Haar	Een hooggelegen plek. Dit komt voor in de veldnaam " <i>Haarakkers</i> ".
-Vledder	Laaggelegen moerasgrond. De " <i>Vledders</i> " is een veelvoorkomende benaming in het Drentse landschap.
-Blicmaet	Benaming voor groenlanden
-Kwabbe	Laag moerasland. Voorkomend in de vorm van " <i>Kwabbelanden</i> "
-Mars	Nat laaggelegen land, vaak langs watergangen. " <i>Marslanden</i> "

Andere hoogtebenamingen die veel voorkomen in Drenthe zijn: pol, bult, berg, horst, hoorn, duin, nor en nul. Laagtenamen zoals: dal, laag, kuil, hol, gat en put. De vele namen toont aan dat men veel onderscheid maakte in reliëfverschillen. Deze waren dan ook niet enkel van belang voor de oriëntatie, hoogten hebben ook landbouwkundige gevolgen. De productiviteit van gewassen is afhankelijk van de ondergrond (Elerie&Spek, 2009).

Gesteldheid van de bodem (vruchtbaarheid / grondsoort)

Vruchtbaarheid van de bouwlanden was voor agrariërs één van de benoemingsmotieven bij het opstellen van veldnamen. De veldnaam "Schoonland" geeft bijvoorbeeld aan dat het bouwgrond vrijwel zonder

onkruid was aldus Schonfeld(1980). Waar “Stierlanden” stond voor goede landbouwgrond, afkomstig van *Stieren*; het stollen van vet (Elerie&Spek,2009). Benamingen voor slechte landbouwgronden komen ook veelvuldig voor. Voorbeelden hiervan zijn “Onland”, “Hongerkamp”, “Duivelskamp”, “Kostverloren” en “Steenakker” (Schonfeld,1980). Een benaming als “Duivelsakker” kan mogelijk ook een religieuze achtergrond hebben. “Steenakker” is een benaming die naast de beschrijving van de stenige ondergrond, ook gebruikt werd om plaatsen waar archeologische vondsten werden gedaan. In de omgeving van hunebedden kwam de benaming “Steenakker” bijvoorbeeld voor (Wieringa, 1966). “Zandsteeg”, “Zandakkers” en “Zandkampen” waren een indicatie van de aanwezigheid van stuifzanden (Elerie&Spek, 2009).

Benoeming naar begroeiing

De natuurlijke begroeiing komt terug in de Drentse veldnamen. Taalkundige elementen die hier betrekking op hebben zijn:

-Veld	Oorspronkelijk benaming voor de woeste gronden
-Heide	Oorspronkelijk benaming voor open onbewerkte veld
-Riet	Veelvoorkomend
- Strubben	Struiken op heidevelden
-Keenhout/Kienhout	Fossiel hout, in Drenthe voorkomend in de veldnaam “Kinholt”
-Hasel	-Hazelaar als boomsoort, voorkomend in de vorm “Haselacker”

Er bestaat een grote variatie van veldnamen die verschillende bostypen beschrijven. Dit komt voort uit de middeleeuwse bosgeschiedenis van

Drenthe. Destijds waren er tal van halfopen bossen en struikgewassen. Over dit middeleeuwse landschap is weinig bekend, de bostypen in veldnamen zijn een belangrijk aanknopingspunt om dit verder inzichtelijk te maken. “Loo” is één van de belangrijkste, wat wijst op een open plek in het bos. Maar ook “dickt”, “strubben”, “wold”, “holt” en “hees” zijn veelvoorkomende veldnamen die waarschijnlijk een middeleeuws bostype beschrijven (Elerie&Spek,2009).

Benoeming naar het gebruik van de bodem

De agrarische benutting en daarmee de plaatselijke gewassen van de bouwlanden werd opgenomen in de veldnamen. Voorbeelden hiervan zijn “De Gesaeijde landen” wat voor bouwlanden stond, “Wisschen” waren groenlanden en “Madelanden” stond voor de hooilanden. Andere benamingen zijn “Braakland”, “Roggeakker”, “Weitakker”(Tarwe), “Vlasakker”, “Reutakker”(Drents voor vlas) en “Zwartland”(braakland). “De Wenakker”, “Anwenning” of “Wenning” waren benamingen voor een ploegmethode (Schonfeld, 1980). Landschapsontwikkelingen en nieuw gebruik van de bodem zijn soms op te maken uit de veldnamen. Jonge ontginningen kregen bijvoorbeeld de benaming “stuk” of “stukkies” (Elerie&Spek,2009). “*Lienstukken*” verwijst naar jongenontginningen waar lijnzaad werd verbouwd. Daarnaast wijst “stukken” op de verdeling van de markegronden in de vorige eeuw (Wieringa,1966)

Benoeming naar dieren die er huisden

Uit verschillende veldnamen is de aanwezigheid van wilde dieren op te maken. Voorbeelden hiervan zijn “Haosakkers”, “Geezenkamp”(ganzen), “Gloepen”(eenden), Liepakkers(Kieviet of Kieft) en

“Albernust”(ooivearsnest). “Papehorrens” is een benaming voor groenlanden langs de Hunze, waar de connectie met de visteelt door monniken wordt gemaakt door Schonfeld(1980). Deze benaming bevat dus de verwijzing naar visteelt maar heeft ook een religieus element in zich.

Benoeming naar de dieren die men er liet grazen

Naast de wilde dieren werd het vee van de agrariërs ook opgenomen in de veldnamen. Aan de hand van deze veldnamen wist men direct waar het land voor werd gebruikt, gelijk aan de veldnamen met betrekking tot de gewassen. Voorbeelden hiervan zijn “Koeweide”, “Schaapsweide” en “Zwienenkampen”. Indirect is uit de dierennamen ook op te maken wat de kwaliteit van de percelen was. “Peerdekamp” en “Ezelakker” waren ook een indicatie van slechte grond en dus hield men hier het vee.

Benoeming naar grootte

De grootte, vorm en de ligging van de percelen werden als motief gebruikt bij het opstellen van de veldnamen. Voor de grootte kwam dit bijvoorbeeld terug in de veldnaam “Koegang”, deze veldnaam gaf aan de hoeveelheid gras dat een koe nodig had gedurende de zomer. Dit was een eenheidsmaat wat betrekking had op de grootte van het perceel. Dit komt ook terug in de veldnaam “Dagmaat”, wat stond voor de hoeveelheid wat men kon maaien in één dag. “Dagwerk” is ook een veldnaam die hier waarschijnlijk betrekking op heeft.

Benoeming naar de vorm

In de oudere landschappen van voor de rechtlijnige verkaveling kwam meer variatie voor in de vorm van percelen. Onregelmatige en

willekeurige vormen waren bijvoorbeeld het resultaat van geografische en economische factoren en landbouwtechnieken (Schonfeld, 1980). Verwijzingen in veldnamen die hier zoal betrekking op hebben zijn:

-Blok	In “Blokakker”, een vierkant/rechthoekige vorm
-Winkel	Vaak bij een perceel met een driehoeking vorm
-Tip	Een hoek van een perceel. Bijvoorbeeld in “Tipmaat”
-Geer	Een scheef gelegen veld. “Geerakker”
-Rommel	In “Rommelakker”, verwijst waarschijnlijk naar een gespleten akker.

Andere elementen die de vorm van een perceel beschrijven en die veelvoorkomend zijn in de Drentse veldnamen: -Smal, -Bree(d), -Kort, -Rond, -Lang, -Krom en -Scherp. Dit vaak in samenstellingen zoals “Smalakkers” en “Korenbree”. De fantasierijke benamingen “De Laars” en “Varkenskop” hebben in enkele gevallen betrekking op de vorm aldus Schonfeld(1980). Gelijk aan “Molenakker” of “Torenakker” (Elerie&Spek, 2009).

Benoeming naar de ligging

De winderichtingen komen terug in de veldnamen, zoals in “Zuidesch” of “Noordesch”. De benoeming naar een dorp of streek, of de ligging van een perceel ten opzicht hiervan, was in de periode van gemeenschappelijk bezit één van de meeste gebruikte motieven van naamgeving (Schonfeld,1980). Daarnaast werden voorzetsels gebruikt bijvoorbeeld op de es om de relatieve ligging van een perceel ten opzichte van andere aan te geven. Dit met behulp van “Land achter...” of “voor”, “middel”, “achter”, ‘bij” of “tussen”. Bijvoorbeeld in de veldnaam “Tusschendijken”.

Benoeming naar afsluiting, omheining en grensstreken

“Paalakker” was waarschijnlijk een perceel met een grenspaal. Vergelijkbaar is de naam “Torenakker” wat gebruikt werd om grenzen in het verlengde van een toren aan te geven. “Schapenschotten” waren schuren, en de “Schaapsvolt” was een plek waar de schapen bij elkaar werden gedreven om geschoren te worden. Deze benamingen als voorbeeld hebben dus meer een agrarische verwijzing.

Benoeming naar het water, plassen en meertjes

Stukken land gelegen langs water kreeg vaak de vernoeming hierna (Schonfeld, 1980). In Drenthe bijvoorbeeld de “Aa” of de “Hunze”. Maar ook kleinere waterpartijen: “De Weijert” wat waarschijnlijk een drinkplaats voor dieren was.

Benoeming naar een weg over of langs het land

Als eerste lid van veldnamen zijn –weg, -pad en –laan veel veerkomend. Voorbeelden van veldnamen zijn “Zandweg”, “Hereweg”, “Groningerweg”, “Padland” of “Padakker”. Daarnaast komen veldnamen met een meer religieus benoemingsmotief terug door wegen zoals “Lijkweg”, “Kerkpad” of “Munnikenweg” (Schonfeld, 1980). “Kruusakker” of “Kruisakker” werd gebruikt om de kruising van wegen aan te geven, maar kon ook een plek in het landschap zijn waar een religieus kruis was geplaatst (Elerie&Spek, 2009).

Benoeming naar bouwwerk

Bouwwerken in het landschap waren oriëntatiepunten. Schuren of torens werden dan ook opgenomen in de veldnamen, bijvoorbeeld in de

“Hutakkers” (Schonfeld, 1980). “Plaggenakkers” en “Zuddenveld” hadden betrekking op het potstalsysteem en was mogelijk ook de locatie van potstallen in het landschap. “Meulenkamp” kon betrekking hebben op de aanwezigheid van een molen, maar mogelijk kon dit perceel ook in het bezit zijn van een molenaar of de vorm van het perceel beschrijven (Elerie&Spek,2009).

Benoeming naar bezitter en/of gebruiker

Dit is de laatste categorie van Schonfeld. Het eerste lid van de veldnaam is vaak de persoonsaanduiding, waarbij de namen van mannen in de meerderheid zijn. Bijvoorbeeld de veldnaam “Egbertsland” of “Geertskamp”. Bijnamen komen sinds de 18^e eeuw ook voor in veldnamen. Door erving en splitsing van gemeenschappelijk gronden komen veldnamen met twee persoonsnamen ook voor, bijvoorbeeld “Jan Teun”. Familienamen en beroepsnamen zijn moeilijk te onderscheiden aldus Schonfeld(1980).

Veldnamen die de basis vinden in de sociaal-maatschappelijke dorpsamenleving benoemt Schonfeld ook in deze categorie. Bijvoorbeeld de gemeenschappelijk gronden, die onder andere uit de elementen “-gemeente”, “-meen” of “mandelanden” bestaan. “Galgeveld” of “Galgemaat” zijn veldnamen die doorgaans langs de grote wegen lagen, hier werd de rechtspraak uitgevoerd. Ook de invloed van de kerk kwam terug in het landschap in de vorm van heilige plaatsen, routes of bouwwerken en landbezit. “Kerkeland”, “Kruuswegen”, “Kruisakker”, “Kloosterland”, “Monnikenweide” en “Domineesland zijn slechts enkele voorbeelden. “Mariaberg”, “Schattenberg”, “Generaal” en “Marjoor” geven mogelijk de aanwezigheden van historische grafheuvels en begraafplaatsen aan.

5.5 Veldnamen met een sociaal-maatschappelijke benoemingsmotief

Dit onderzoek maakt gebruik van de gangbare verklaringen die worden gekoppeld aan de Drentse veldnamen. Diepgaand etymologisch onderzoek vraagt om specialistische kennis van taal, klankwetten en dialect. Dit onderzoek zoekt verklaringen op basis van bestaande kennis, en tracht niet zelfstandig Drentse veldnamen te verklaren. Hierdoor vinden de verklaringen hun basis in een grote hoeveelheid detailonderzoeken vanuit verschillende onderzoeksvelden. Verwacht mag worden dat de gecombineerde gegevens een relatief betrouwbaar perspectief geven (Devos,2000). Desalniettemin maken toekomstige taalkundige, naamkundige en historische onderzoeken het mogelijk om de verklaringen en categorieën verder aan te passen en te verfijnen. Voor dit onderzoek is gebruikt gemaakt van de verklaringen zoals die zijn beschreven door Schonfeld, Naarding, Edelman en Elerie&Spek. Daarbij zijn de veldnamen in een aangepaste indeling geplaatst voor de categorisatie. Uitgangspunt was hierbij de indeling van Schonfeld waarbij enkele categorieën samengevoegd zijn en anderen met een meer sociaal-maatschappelijk karakter verder gespecificeerd. Dit onderzoek richt zich op veldnamen met een sociaal-maatschappelijke achtergrond, oftewel veldnamen die inzicht geven in de verhoudingen van het Drentse dorp in de 19^e en 20ste eeuw. De veldnamen die het natuurlijke landschap beschrijven, zoals de gewassen en begroeiing, bodemgesteldheid, de flora en fauna, het vee, de vorm, de grootte van percelen of het reliëf worden daarom niet in detail niveau meegenomen. De keuze is gemaakt om deze categorieën samen te voegen tot de categorie "Ecologie". De categorieën voor de benoemingsmotieven van veldnamen die in dit onderzoek gehanteerd zijn zien er als volgt uit:

- Ecologisch
- Gebeurtenis
- Eigendom persoonsnaam
- Eigendom gemeenschappelijk
- Eigendom overheid
- Religieus

Veldnamen met een sociaal-maatschappelijke achtergrond zijn dus gespecificeerd in gebeurtenissen, eigendom en religie. Daarbij moet rekening worden gehouden met "ecologische" veldnamen die tevens een sociaal-maatschappelijk bestandsdeel bevatten. Een verwijzing in een veldnaam naar de ligging van een dorp kan een sociaal aspect hebben. Zo zijn dorpsnamen in veldnamen soms een indicatie van gemeenschappelijk gebruik van deze gronden en geeft de naam mogelijk het bezit aan. Terwijl de aanduiding van ligging ten opzichte van andere percelen, bijvoorbeeld "de achterste akker", in dit sociale opzicht geen functie heeft. Deze categorie kan dus in sommige gevallen waardevol zijn. Dergelijke veldnamen vallen dus om de categorie "Gemeenschappelijk bezit/bewerking". Wegen of waterwegen bevatten soms ook verwijzingen naar bezit of gebruik, de naam van een weg of waterweg gaat makkelijk over op de aangrenzende percelen. Gelijk aan veldkruizen, grenspalen, bouwwerken en bijzondere plekken (Devons, 2000). Het samenvoegen van enkele categorieën, zoals opgesteld van Schonfeld, wil dus niet direct betekenen dat veldnamen met een ecologisch bestandsdeel geen bruikbare informatie bevat voor de analyse en resultaten van dit onderzoek.

6. Verandering veldnamen in de 19^e en 20ste eeuw

What can the England of 1940 have in common with the England of 1840? But then, what have you in common with the child of five whose photograph your mother keeps on the mantelpiece? Nothing, except that you happen to be the same person.

- George Orwell: "England your England: Socialism and the English Genius" 1941

6.1 Inleiding

George Orwell stelt in de openingsquote dat het Engeland van de 19^e eeuw niet te vergelijken is met het Engeland van de 20ste eeuw. Hij wil hiermee aangeven dat ontwikkelingen in de tijd grote invloed hebben op een samenleving en een cultuur, oftewel culturen zijn dynamisch. Een van de onderzoeksvragen in dit onderzoek stelt de vraag: " *In hoeverre zijn veldnamen met een sociaal-maatschappelijke achtergrond veranderlijk in de 19^e en 20ste eeuw?*". Zijn de veldnamen uit beide perioden nog vergelijkbaar, of hebben ze totaal geen relatie meer met elkaar door ontwikkelingen in de tijd?

Dit hoofdstuk toont de resultaten die uit de categorisatie van de database bestanden zijn gekomen. De resultaten maken het aandeel van de benoemingsmotieven van veldnamen uit de 19^e en 20ste eeuw duidelijk. Veranderingen in de benoemingsmotieven van de 19^e en 20ste eeuw worden aan de hand van deze resultaten inzichtelijk.

Allereerst beschrijft dit hoofdstuk het aandeel van de verschillende benoemingsmotieven op het totaal van beide database bestanden. Vervolgens worden de ontwikkelingen in de categorieën met significante

verschillen geïnterpreteerd op basis van de historische gebeurtenissen in de 19^e en 20ste eeuw (zie hoofdstuk 4). De ruimtelijke analyse van de totaal bestanden zal worden weergegeven aan de hand van meerdere kaarten. Drie cases geven de verdeling van de verschillende categorieën aan op de schaal van de "marke" waarin een veelvoud aan landschapstypen zijn te herkennen.

6.2 Resultaten categorisatie

6.2.1 Onbekend of onzeker benoemingsmotief

Tabel 1 en cirkeldiagram 1 tonen de percentages van de verschillende categorieën op het totaal van 1830. Van de 6938 veldnamen heeft 23,4% een onbekend benoemingsmotief. Voor deze veldnamen was het niet mogelijk om, op basis van de naslagwerken over de verklaring van veldnamen, een categorie toe te wijzen. De resultaten van de database uit 1970 tonen een percentage van 25,5% onbekend, af te lezen in tabel 2 en cirkeldiagram 2. Voor beide databases is hiermee ongeveer een kwart van de veldnamen niet te categoriseren op benoemingsmotief.

Voor de overige categorieën is een onzekerheidspercentage per categorie aangegeven, af te lezen de rechterkolom in tabellen 1 en 2. Dit percentage geeft het aan in hoeverre er binnen deze categorie onzekerheid bestaat over de toegewezen categorie. Op basis van de bestaande kennis over toponymische elementen zijn deze veldnamen opgenomen in een categorie. Maar bij enige twijfel is dit tijdens de categorisatie aangegeven. Zoals Schonfeld(1980) en Elerie & Spek (2009) stellen is de verklaringen van veldnamen nooit een eenduidigheid, en benoemingsmotieven kunnen elkaar overlappen. Daarbij is het bij het aflezen van de overige resultaten van belang om in acht te nemen dat er

gebruik is gemaakt van dubbeltellingen tijdens de categorisatie. Een enkele veldnaam kan bijvoorbeeld betrekking hebben op de ecologische situatie van de plaats en tegelijk een eigendomselement bevatten. Bijvoorbeeld *Deurzerbroek*, waarschijnlijk een verwijzing naar het eigendom of de ligging bij het dorp Deurze, en waarbij *Broek* de drassige staat van het land aangeeft.

6.2.2 Ecologie

Tabellen 1 en 2 en cirkeldiagrammen 1 en 2 tonen de hoofdcategorieën en de bijhorende percentages. Het ecologische benoemingsmotief; de beschrijving of het gebruik van het landschap, is de grootste categorie in 1830 en 1970. Ruim de helft van de veldnamen in de databases beschrijven het landschap of bevatten een toponymische element wat hier betrekking, dit geldt voor beide database bestanden.

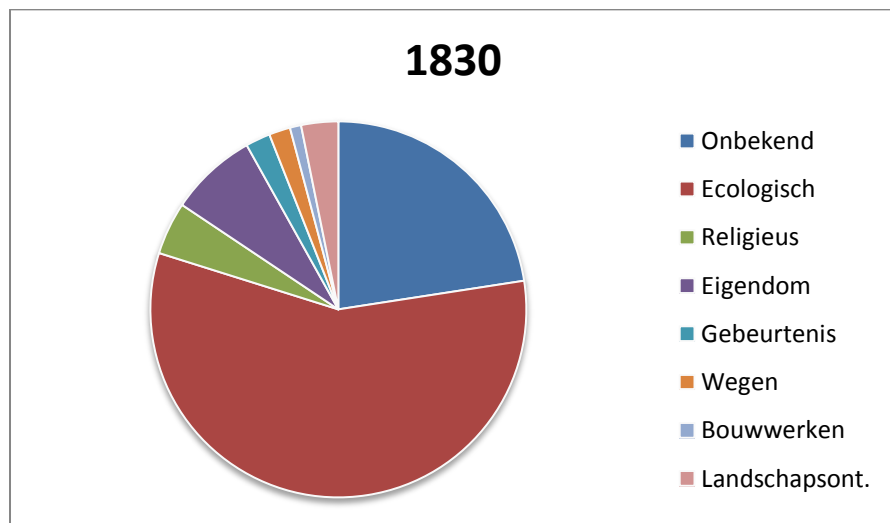
Zoals in bij methode en in het betekenis hoofdstuk beschreven is ecologie de verzamelcategorie voor verschillende categorieën die betrekking hebben op het fysieke landschap. Het resultaat komt overeen met de conclusie die Spek(2009) trok uit de eerste analyse van de veldnaam databases uit 1830 en 1970, waarbij dit ook de grootste categorie bleek te zijn. De ecologische situatie is daarmee het belangrijkste benoemingsmotief bij het opstellen van een veldnaam

Notariële akten 1830 Totaal: 6938 records

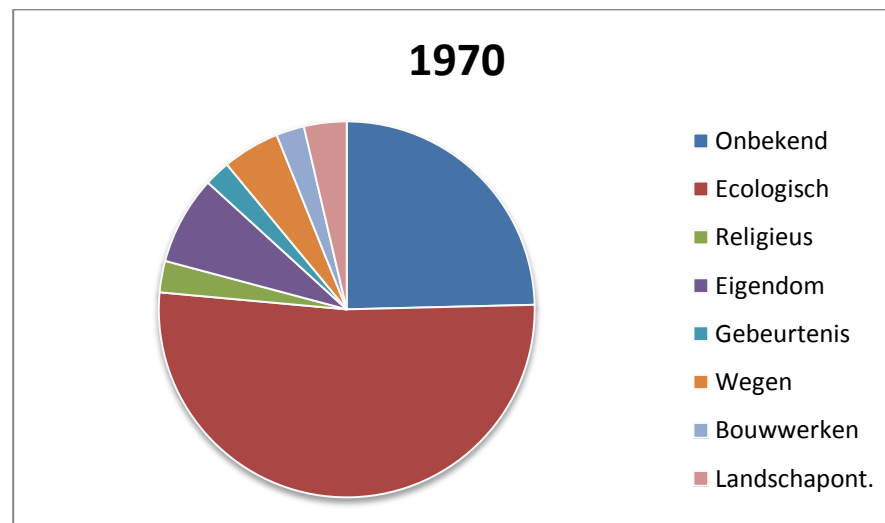
Categorie Veldnaam	Percentage van totaal	Onzekerheid percentage per cat.	
Onbekend	23,4% - 1625	nvt	
Ecologisch	59,4% - 4143	0,4%	
Gebeurtenis	2,2% - 155	18,7%	
Eigendom totaal	7,8% - 541	15,2%	
Religieus	4,7% - 325	29,5%	
Landschapsontwikkeling	3,3% - 235	2,5%	
Wegen	1,9% - 132	37,1%	Tabel 1
Bouwwerken	1,0% - 72	59,8%	

Wieringa database 1970 totaal: 5881 records

Categorie Veldnaam	Percentage van totaal	Onzekerheid percentage per cat.	
Onbekend	25,5% - 1499	Nvt	
Ecologisch	53,7% - 3159	0,5%	
Gebeurtenis	2,3% - 138	34,8%	
Eigendom totaal	7,9% - 465	37,8%	
Religieus	2,8% - 164	22,6%	
Landschapsontwikkeling	3,8% - 222	20%	
Wegen	5,1% - 297	15,2%	Tabel 2
Bouwwerk	2,5% - 146	60,2%	

Cirkeldiagram 1

Cirkeldiagram 2

6.3 Grootte van de categorieën

Door de categorie onbekend uit de het totaal van geanalyseerde veldnamen te verwijderen is het mogelijk om een beter inzicht te geven in de overige categorieën. Het verwijderen van de ecologische categorie is niet mogelijk omdat dit onderzoek gebruik maakt van dubbeltellingen in het geval van meerdere betekenissen. De categorie ecologisch in daarom ook opgenomen in de tabellen 3 en 4.

6.3.1 Eigendom

In de tabellen 3 en 4, en in de cirkeldiagrammen tabellen 3 en 4 is af te lezen dat naast de categorie ecologie, ook verwijzingen naar eigendom in de benoemingsmotieven van veldnamen terugkomt. In 1830 is dit 13,4% van het totaal en in 1970 10,6%. Daarbij is tijdens de categorisatie een onderverdeling gemaakt in persoonlijk, gemeenschappelijke, overheidseigendom en een restcategorie waar de eerste drie categorieën niet eenduidig waren toe te wijzen. Een verwijzing naar persoonlijk eigendom is te herkennen aan de opname van een persoonsnaam in de veldnaam. Bijvoorbeeld *Jan Hendrikskampje* in 1830 en *Roulf Schippers Kamp* in 1970.

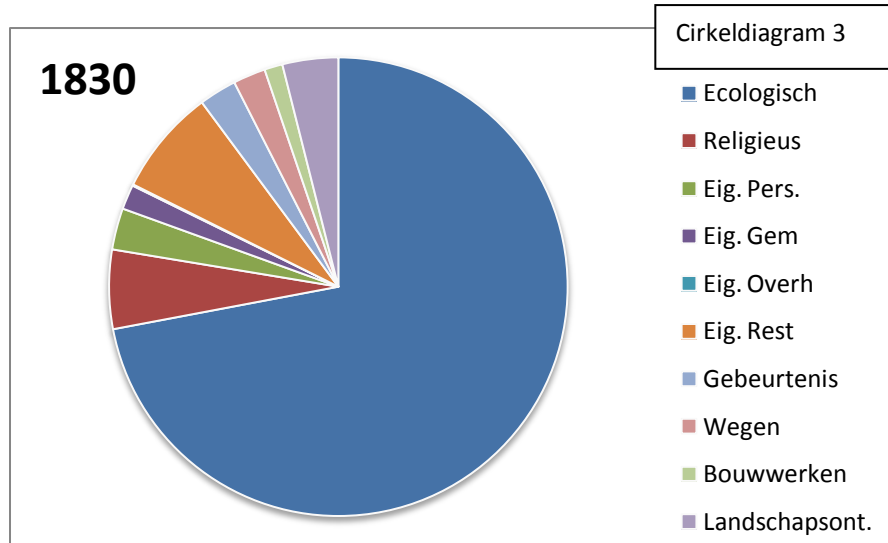
De herkenning van gemeenschappelijke eigendom is complexer. Dorpsnamen of gehuchtnamen zijn mogelijk een indicatie van gemeenschappelijk eigendom. Daarnaast worden de namen van merken ook opgenomen in de veldnamen om eigendom aan te geven. Voorbeelden hiervan zijn: *Zeegsestuk* (Zeegse), *Nijlanderesch* (Nijlande) of *Het Norgermarktien* (Norg).

Bij aanvang van de categorisatie was de verwachting dat eigendom van de overheid mogelijk ook was opgenomen in de veldnamen. Uit de

resultaten van de categorisatie blijkt echter dat dit slechts een kleine fractie is uit het totaal, minder dan 0,5% in 1830 en 1970.

6.3.2 Gebeurtenis

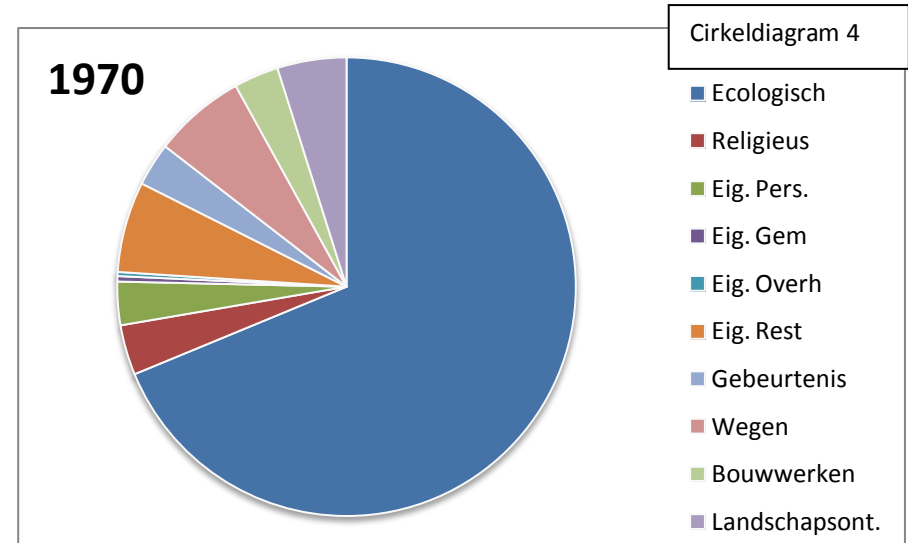
Veldnamen met een benoemingsmotief dat voorkomt uit een gebeurtenis is in 1830 2,9% van de veldnamen, in 1970 is dit 3,2%. Deze categorie is moeilijk om te verklaren omdat op de eerste plaats veel lokale kennis nodig is om dorpsgebeurtenissen te herkennen in de veldnamen, daarbij zijn veel van deze verhalen mogelijk niet meer te achterhalen. De gebruikers zijn inmiddels overleden, of nieuwe verhalen zijn aan de naam gekoppeld. Daarnaast stelt Spek(2009) dat achter elke veldnaam wel een verhaal is verborgen. Gebeurtenissen die op een specifieke plek gebeuren in het landschap vormen een nieuwe naam in het landschap, maar mogelijk vind het plaats op een locatie waar reeds een naam van toepassing is. De naam zegt dat niet iets over de gebeurtenis, maar de het verhaal en de betekenis worden wel aan deze naam gekoppeld. Bij de categorisatie is daarom enkel gekeken naar opvallende namen die een aannemelijke connectie hebben met een lokale gebeurtenis. Verder onderzoek is noodzakelijk om te verifiëren of het in deze gevallen inderdaad gaat om een verwijzing naar een gebeurtenis in het landschap, en welke betekenis er nog bekend is hierbij. Het onzekerheidspercentage is daarom relatief hoog voor deze categorie(zie tabel 1 en 2).

Totaal zonder categorie onbekend: 5313

1830 Categorie Veldnaam	Percentage van totaal
Ecologisch	78%
Religieus	6,1%
Eigendom persoonlijk	3,2%
Eigendom Gemeenschap.	1,9%
Eigendom Overheid	0,1%
Eigendom Rest Categorie	8,2%
Gebeurtenis	2,9%
Landschapsontwikkeling	4,4%
Wegen	2,5%
Bouwwerken	1,4%

Tabel 3

Totaal zonder categorie onbekend: 4382

1970 Categorie Veldnaam	Percentage van totaal
Ecologisch	72%
Religieus	3,7%
Eigendom persoonlijk	3,2%
Eigendom Gemeenschap.	0,4%
Eigendom Overheid	0,3%
Eigendom Rest Categorie	6,7%
Gebeurtenis	3,2%
Landschapsontwikkeling	5,1%
Wegen	6,8%
Bouwwerken	3,3%

Tabel 4

6.3.3 Religieus

In de tabellen 3 en 4 is af te lezen dat veldnamen met een religieus benoemingsmotief in 1830 6% van het totaal omvatten, in 1970 is voor 3,7% van de veldnamen een religieus benoemingsmotief te herkennen. Naast ecologie en eigendom zijn religieuze veldnamen dus relatief veelvoorkomend in het Drentse landschap. Religieuze veldnamen hebben betrekking op eigendom, bijvoorbeeld "Kerkakkers" of "Jodenkamp". Maar ook symbolen in het landschap "Kruisakker" of routes "Monnikswegen".

6.3.4 Landschapsontwikkeling

Landschapsontwikkeling is een categorie die een sterke connectie heeft met de verzamelcategorie "Ecologie", het gebruik en de staat van het landschap komt in beide terug. De veldnamen met een verwijzing naar landschapsontwikkeling kennen echter een interessante inhoud. Veelal hebben deze betrekking op de opdeling van het marke-systeem. De opdeling van de gemeenschappelijke gronden in percelen droeg bij aan het ontstaan van veel nieuwe veldnamen. Deze nieuwe veldnamen bevatten in sommige gevallen toponymische elementen die dit aanduiden, bijvoorbeeld het element "stukken". Volgens veldnaam experts is dit een vaak voorkomend element die gebruikt werd bij de opdeling van grotere gemeenschappelijke gronden. Overerving kan ook een reden zijn geweest om dit element op te nemen. Deze veldnamen bevatten inhoudelijk dus een sociaal aspect. Verwijzingen naar de ontginningen komen ook terug in deze categorie, hier is er sprake van de aanleg van nieuwe bouwlanden. Belangrijk als gevolg van de ontwikkelingen in de landbouw en gevolgen van bijvoorbeeld mechanisatie. Veldnamen als "nieuwkamp" of "nijstuk" beschrijven dus niet enkel het landschap, zijn geven ook een indicatie van landschapsontwikkelingen, bijvoorbeeld als gevolg van

landbouwmethoden. In tabel 3 is te zien dat in 1830 4,4% van de veldnamen in deze categorie valt, in 1970 is dit 5,1%.

6.3.5 Wegen en bouwwerken

Veldnamen die waarschijnlijk een indicatie zijn van de aanwezigheid van een weg of route komen in 1830 voor 2,5% van de gevallen voor. In 1970 hebben bijna 7% van de veldnamen hier betrekking op. Percelen die naast hoofdroute gelegen waren kregen doorgaans de naam van deze route, een bekende is de "Groningenakker", die voorkomt in verschillende vormen. Dit was een hoofdroute door het Drentse landschap richting Groningen. Maar ook "Hereweg", oftewel een legerweg waar militaire verplaatsingen langsgingen. Op een vergelijkbare wijze hebben geven veldnamen de aanwezigheid van een bouwwerk aan. Bijvoorbeeld "Molenakker" of "Torenakker", maar zoals toegelicht in de voorgaande hoofdstukken zijn hiervoor verschillende verklaringen mogelijk. De vorm van een akker kan hier ook van toepassing zijn, of een zichtlijn op een bouwwerk dat diende als grens. Het onzekerheidspercentage van deze categorie is daarom ook relatief hoog.

6.4 Interpretatie resultaten

De volgende paragraaf zal de gevolgde statistische werkwijze behandelen. Op basis hiervan worden vervolgens de verschillen in de groottes van de categorieën besproken, weergegeven in tabel 5. Met behulp van de in kaart gebrachte ontwikkelingen van de 19^e en 20ste eeuw (zie hoofdstuk 4) zal getracht worden om de verschillen te verklaren.

6.5 Statistische toetsen

In de categorieën zijn in 1830 en 1970 verschillen in grootte waarneembaar. Met behulp van een statistische toets kan er getest worden of er inderdaad sprake is van een verschil in de verhouding van categorieën in beide meetmomenten. Voor de statistische analyse van de beschikbare gegevens is er gekozen voor de Fisher's Exact test. Deze test wordt gebruikt om te toetsen of het verschil tussen twee proporties in een 2x2 tabel significant is. In het kader van dit onderzoek zijn de aantallen per categorie in de 2x2 tabel geplaatst om deze test uit te voeren (zie bijlage2).

Een alternatief voor de Fisher's exact test is de Chi-kwadraat toets. Deze toets is tevens geschikt om na te gaan of twee of meer verdelingen van elkaar verschillen. Voor de veldnaam gegevens is de uitvoering van deze toets echter niet mogelijk. Een Chi-kwadraat toets vereist de invoer van onafhankelijke waarden. Door de dubbeltelling van veldnamen met meerdere betekenissen zijn de geproduceerde resultaten niet meer onafhankelijk van elkaar. De gegevens voldoen hiermee niet aan de voorwaarden van de toets. De Fisher's exact test is hiermee de meest geschikte toets voor de analyse van de gegevens.

De Fisher's exact test moet per categorie worden uitgevoerd, voor de veldnaam categorieën is dit tien keer (zie tabel 5). Omdat er meerdere toetsen worden uitgevoerd op dezelfde dataset ontstaat het probleem van "Multiple testing"(Norusis, 2010). Het gevaar hiervan is dat er vaker op basis van toeval een significant verschil ($p=0,05$) als resultaat kan ontstaan. Om het probleem van "Multiple testing" te compenseren is het in dit geval mogelijk om de Bonferroni-correctie toe te passen (Norusis, 2010). Deze correctie compenseert de kans dat er vaker een significant verschil kan ontstaan door "multiple testing". De overschrijdingskans van de Fisher's exact test per veldnaam categorie zal volgens de Bonferroni-correctie met het totaal aantal categorieën moeten worden vermenigvuldigd, in dit geval de tien categorieën. Als voorbeeld, een overschrijdingskans (p -waarde) van 0,012 is na de Bonferroni-correctie 0,12. Een overschrijvingskans boven de 1,00 zal worden afgerond op 1.

6.6 Vergelijking 1830 en 1970

Significante verschillen uit de test tonen aan dat de verhouding van een categorie is toe of afgenomen binnen het totaal van veldnamen. In tabel 5 is af te lezen dat de volgende categorieën een significant verschil hebben:

- Ecologie
- Religieus
- Eigendom gemeenschappelijk
- Eigendom rest categorie
- Wegen
- Bouwwerken

Categorie Veldnaam	1830 Percentage van totaal	1970 Percentage van totaal	Statistische significantie	Significant?
Ecologisch	78%	72%	8,991 ^E -012	Ja
Religieus	6,1%	3,7%	1,868 ^E -07	Ja
Eigendom persoonlijk	3,2%	3,2%	1 (Bon Ferroni)	Nee
Eigendom Gemeenschap.	1,9%	0,4%	1,64 ^E -12	Ja
Eigendom Overheid	0,1%	0,3%	0,5165	Nee
Eigendom Rest Categorie	8,2%	6,7%	5,30 ^E -28	Ja
Gebeurtenis	2,9%	3,2%	1 (Bon Ferroni)	Nee
Landschapontwikkeling	4,4%	5,1%	1 (Bon Ferroni)	Nee
Wegen	2,5%	6,8%	4,74 ^E -22	Ja
Bouwwerken	1,4%	3,3%	3,853 ^E -10	Ja

Tabel 5

6.6.1 Ecologie

Zoals eerder besproken in dit hoofdstuk is ecologie in beide database bestanden de grootste categorie. Toch is er een significant verschil tussen de grootte in 1830 en 1970 (tabel 5). Ecologie is maakt een kleiner deel uit van het totaal in 1970 vergeleken met 1830. Daarmee neemt het benoemingsmotief sociaal-maatschappelijke, onderverdeelt in de overige categorieën, een relatief groter deel uit van het totaal in 1970. De relatieve afname is mogelijk te verklaren door de groei van de sociaal-maatschappelijke categorieën die in de volgende paragrafen verdere toelichting krijgen.

6.6.2 Religieus

Van de veldnamen met een sociaal-maatschappelijk benoemingsmotief maakt religie , met 6,1%, een aanzienlijk deel uit van het totaal in 1830. Opvallend is dat in 1970 het religieuze benoemingsmotief een significant kleiner deel uitmaakt van het totaal, namelijk 3,7%.

Als mogelijke oorzaak hiervoor kan de secularisatie in de 19^e en 20ste eeuw worden aangedragen. Zoals in hoofdstuk 4 beschreven zetten sociale ontwikkelingen, zoals het burgerlijk huwelijk en de verlichting, de afname van de kerkgang in. Vonk (1973) stelt dat de invloed van de kerk, centraal in het dorpsleven, werd verdrongen . Uiterlijk verval van kerkgebouwen en kerkelijke elementen in het landschap waren enkele gevolgen hiervan. Met het oog op de veldnamen met een religieus

benoemingsmotief in 1970, lijkt de afname van de kerkelijk invloed ook hierin doorgezet te hebben.

6.6.3 Eigendom

De eerste subcategorie van eigendom zijn veldnamen waarin persoonsnamen (eigendom persoonlijk in tabel 5) voorkomen. In 1830 en 1970 is deze categorie 3,2% van het totaal, hierin is ook geen statische verschil in waargenomen. Tegenover het persoonlijke eigendom staat de categorie gemeenschappelijk eigendom. De opheffing van het markesysteem (hoofdstuk 4) betekende de verdeling van de gemeenschappelijke gronden. Gedurende de 19^e eeuw werden de gemeenschappelijke gronden geleidelijk verdeelt of verkocht.

In tabel 5 is af te lezen dat in 1830 1,9% van de veldnamen in de database een benoemingsmotief had waaruit gemeenschappelijk bezit (markebezit) is af te leiden. Voor 1970 is dit 0,4%, een significant verschil vergeleken met elkaar. Door de afname van gemeenschappelijke gronden lijken de veldnamen die hierop betrekking hadden ook te zijn afgenomen tijdens de 19^e en 20ste eeuw. Het wisselen van eigenaar en mogelijk de veranderende landschappelijk indeling heeft bijgedragen aan de afname van deze categorie. Opvallend is dat veldnamen met persoonsnamen in 1970 geen groter deel uitmaken van het totaal vergeleken met 1830. Het is denkbaar dat de gemeenschappelijke gronden door de verdeling persoonsnamen kregen toegewezen. Deze veronderstelling is echter niet waarneembaar op basis van de gegevens in tabel 5.

Een andere subcategorie van eigendom is overheidsbezit. De verwachting aan het begin van de categorisatie was dat het bezit van overheidsinstanties mogelijk terug te vinden was in veldnamen. Met 0,1%

in 1830 en 0,3% in 1970 is deze categorie echter vrijwel verwaarloosbaar op het totaal. Met slechts enkele veldnamen in beide database bestanden lijkt overheidsbezit dus niet duidelijk op te maken uit veldnamen. Zoals in de inleiding van dit onderzoek is besproken is de naamgevende macht afhankelijk van het gezag van de naamgever, de overheid lijkt bij de opstelling van veldnamen in de 19^e en 20ste eeuw echter geen belangrijk partij op basis van het aandeel in de databases. Dit ondanks de groeiende invloed van de overheid na de Franse Tijd met de opstelling van provincies, gemeenten en later waterschappen. Een mogelijk verklaring is de relatief egalitaire dorpsamenleving in Drenthe tijdens de 19^e en begin 20ste eeuw (hoofdstuk 4). De invloed van het markesysteem bleek in deze periode nog altijd aanwezig, de overheid was nog geen invloedrijke partij.

Daarnaast gaat het om een mentaal namenlandschap, veldnamen bestonden in de lokale spreektaal van de dorpsbewoners en waren niet schriftelijke of cartografisch vastgelegd (Elerie & Spek, 2009). De overheid had geen taak bij de opstelling of vaststelling van veldnamen. Herngreen(2009) stelt dat pas in de 21ste eeuw de overheid zich het naamgevingsproces van veldnamen heeft toegeëigend. Waarbij veldnamen voornamelijk worden ingezet als ideologisch en commercieel erfgoedproduct (Herngreen, 2009).

Voor de overige veldnamen ("rest", zie tabel 5) was het niet mogelijk om ze in de eerder besproken eigendoms categorieën te plaatsen. Ze bevatten echter wel een mogelijke verwijzing naar eigendom. Deze laatste subcategorie binnen eigendom is in 1830 8,2% en in 1970 6,7%. De statistische toets wijst op een significant verschil tussen 1830 en 1970. Omdat de specifieke subcategorie niet duidelijk is voor deze algemene eigendoms categorie veldnamen is de oorzaak van het verschil ook niet direct aan te wijzen. Het is echter wel duidelijk dat eigendom een

belangrijk benoemingsmotief is bij de veldnamen uit 1830 met een totaal van 13,4%, en in 1970 10,6% van de totale database.

6.6.4 Wegen & bouwwerken

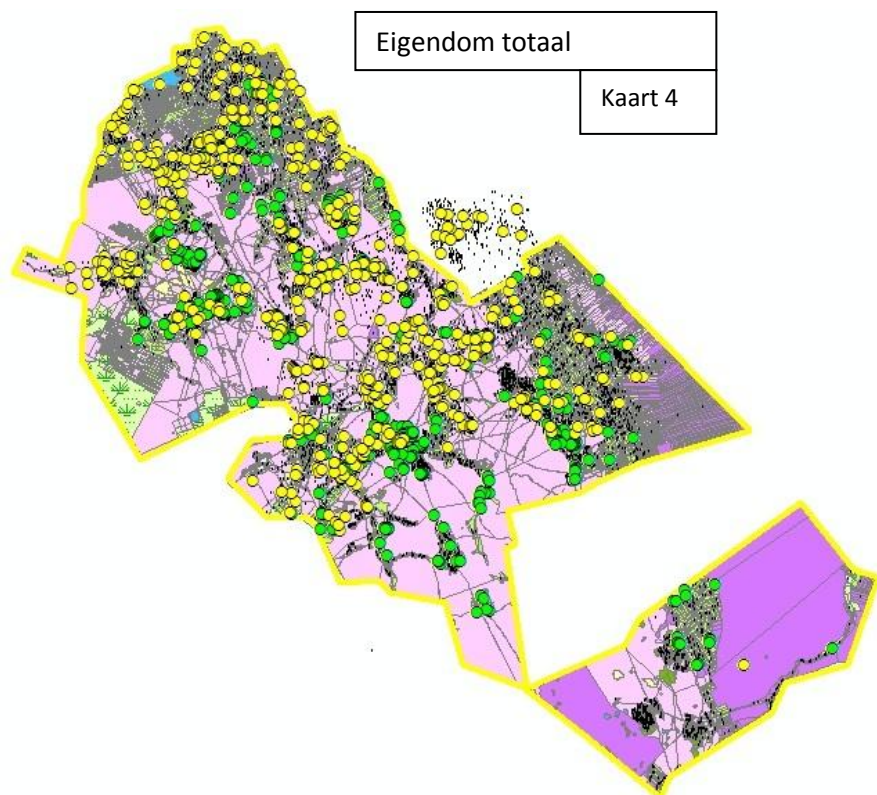
Zoals in hoofdstuk 4 besproken veranderde de landbouw, het landschap en de sociaal en fysieke indeling van het Drentse dorp, omstreeks de jaren 50. Mechanisatie en de ruilverkaveling maakten schaalvergroting van de landbouw mogelijk. De herindeling van het landschap tijdens de ruilverkaveling betekende de uitbreiding van het wegennet, en de verplaatsing van boerderijen uit het dorpscentrum. Landbouw machines vroegen om nieuwe wegen naar de grotere akkers. Door de schaalvergroting nam de werkgelegenheid in de landbouw af. De industriesector groeide echter sterk, samen met de voorzieningen in de dorpen. In de jaren 60 kreeg Drenthe te maken met een vestigingsoverschot, nieuwbouw veranderde de dorpen en het landschap. Welvaart en mobiliteit namen sterk toe. Woon-werkverkeer over grotere afstanden en de opmars van de recreatiesector vroegen tevens om een uitbreiding van de infrastructuur.

Al deze ontwikkelingen droegen bij aan de toename van wegen en bouwwerken in het landschap. In tabel 5 is af te lezen dat 2,5% van de veldnamen uit 1830 betrekking heeft op wegen, in 1970 is dit bijna 7%. Op basis van de beschreven historische ontwikkelingen, onder andere de groei van infrastructuur, is waar te nemen dat het aantal veldnamen met betrekking op wegen en routes in het landschap in verhouding significant is toegenomen. Voor veldnamen met een verwijzing naar bouwwerken is een gelijke ontwikkeling zichtbaar. In 1830 heeft 1,4% van de veldnamen in de database betrekking hierop, in 1970 is dit 3,3%.

Opvallend is dat de categorie Landschapsontwikkeling geen significant verschil heeft, met in 1830 4,4% van het totaal en in 1970= 5,1%. Op basis van de sterke veranderingen in het landschap door grootschalig ontginning en ruilverkavelingen was een stijging in deze categorie verwacht. De verhouding van deze categorie is op beide meetmomenten in de tijd echter vrijwel gelijk.

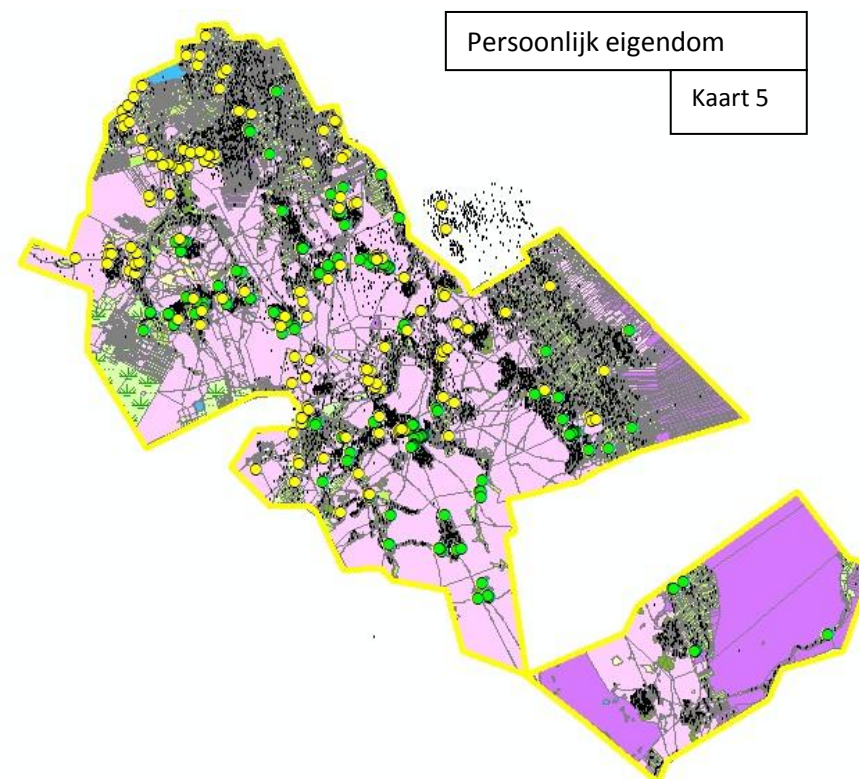
6.7 Overzichtkaarten van het onderzoeksgebied

Het volgende onderdeel toont de ruimtelijke visualisatie van de grootste sociaal-maatschappelijke categorieën in het onderzoeksgebied. Dit eerst op kleine schaal, daarna de casus voorbeelden met meer gedetailleerde visualisaties en toelichting op de resultaten.

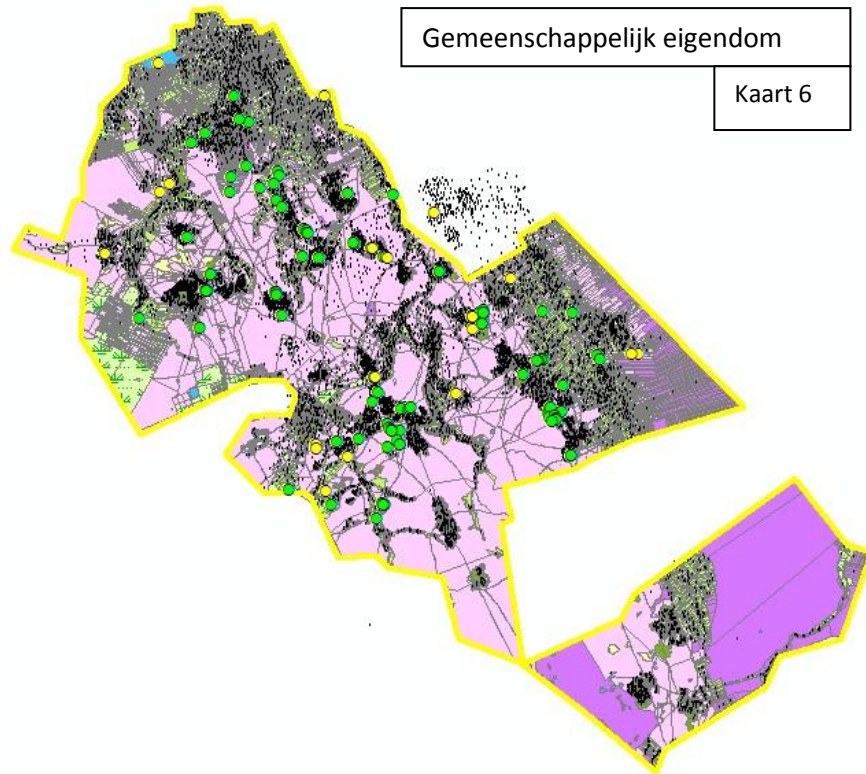

Kaart 4 toont het totaal van de veldnamen in de categorie Eigendom. Te zien is dat de veldnamen uit 1830 (groen) en uit 1970 (geel) elkaar in veel gebieden overlappen. Concentraties liggen op deze kleine schaal bij de dorpen en in de bouwlanden. De woeste gronden bevatten geen of slechts enkele veldnaam. De veldnamen uit 1970 spreiden zich verder uit van het dorp, vergeleken met de groene concentraties van veldnamen uit 1830. Een resultaat van de ontginningen en nieuwe landbouwgronden.

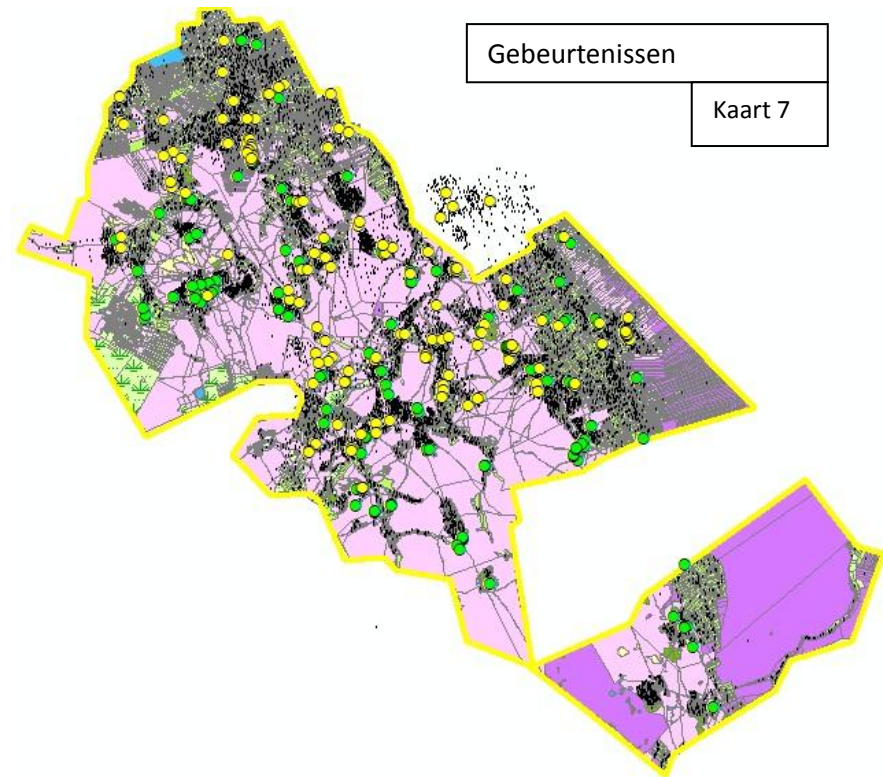
Daarnaast heeft de Wieringa collectie van het zuidelijke gebied slechts enkele eigendomsveldnamen geïnventariseerd.

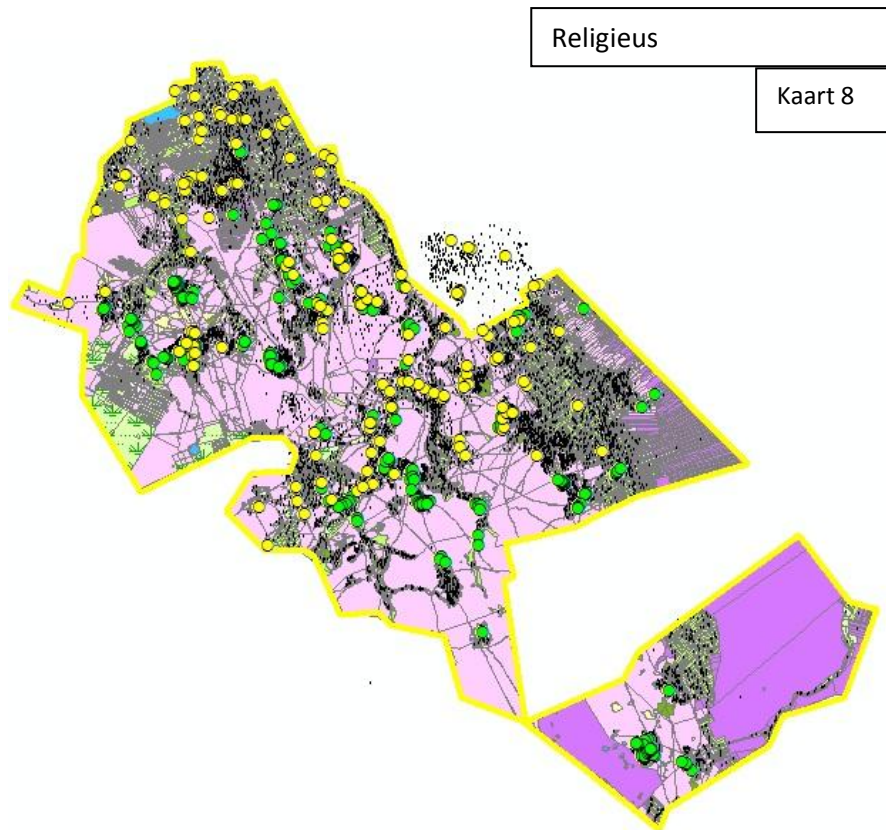
Kaart 5 geeft een overzicht van de categorie van veldnamen die een indicatie geven van persoonlijk eigendom. Ook hier overlappen de veldnamen uit beide tijdsperiodes elkaar in het midden in het noorden van het onderzoeksgebied. Persoonlijk eigendom komt in het gehele onderzoeksgebied voor. De casusvoorbeelden verderop in dit hoofdstuk tonen de ligging ten opzicht van het dorp, en in de verschillende landschapstypen, aan de hand van een kaart op grotere schaal.

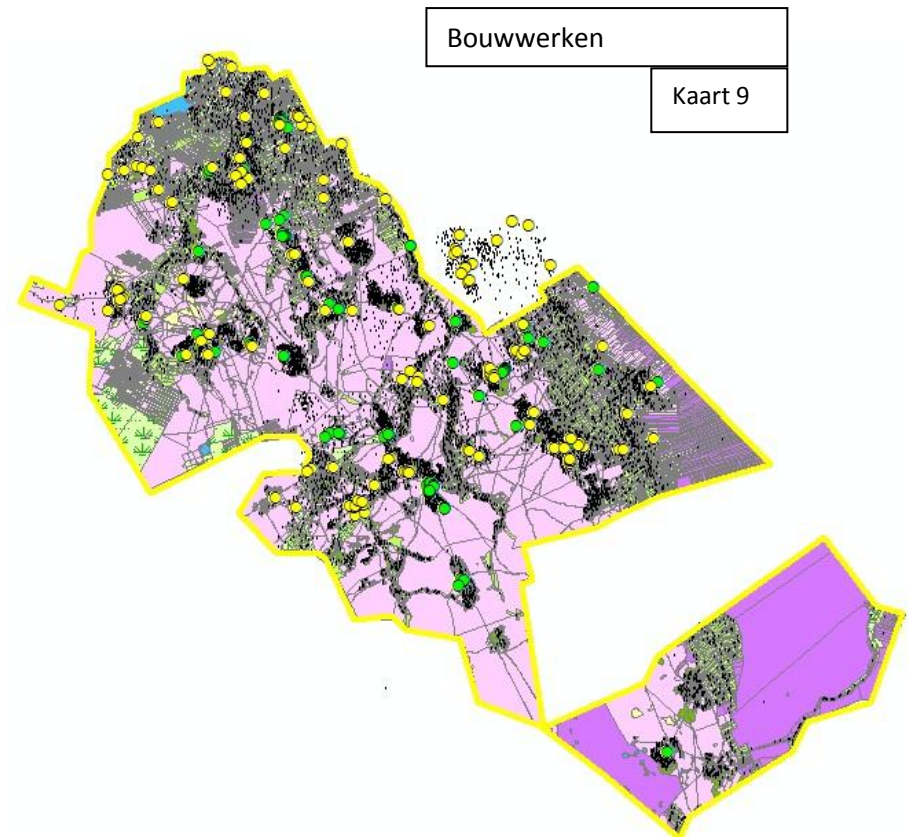
Uit de percentages was reeds op te maken dat de categorie Gemeenschappelijk bezit in 1830 een relatief groot aantal namen bevat. In 1970 zijn slechts enkele ter herkennen binnen de collectie. Op kaart 6 is dit verschil duidelijk zichtbaar. De veldnamen uit 1830 (groen) zijn verspreid over het onderzoeksgebied, veldnamen uit 1970 komen in enkele paren voor.

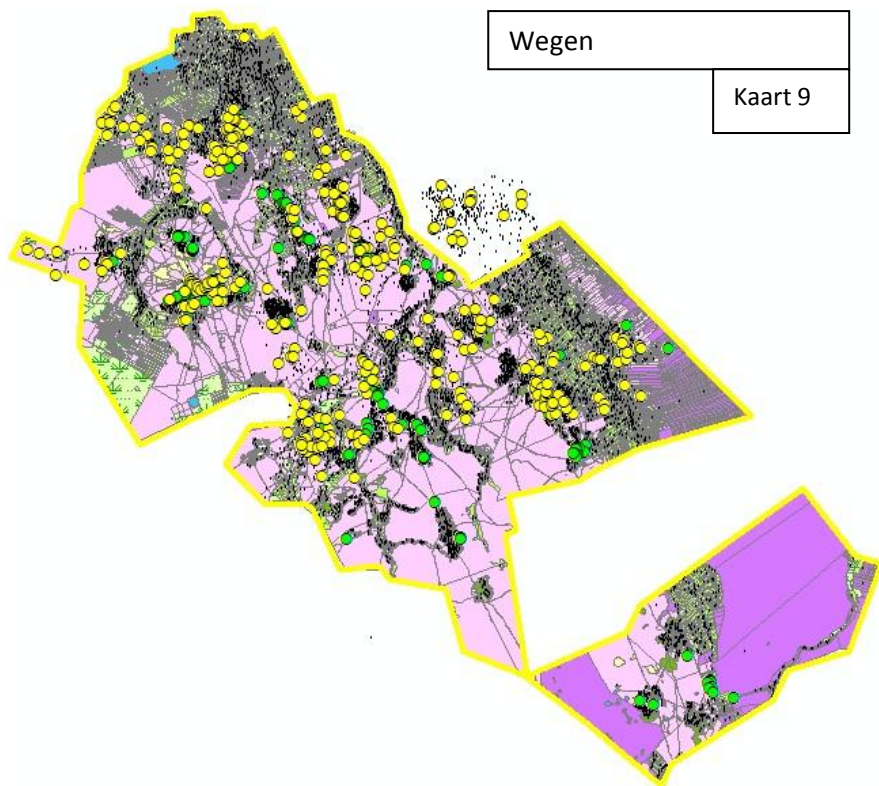
Veldnamen met een inhoudelijke verwijzing naar een gebeurtenis komen in 1830 en in 1970 voor. De spreiding van deze categorie ligt over het gehele onderzoeksgebied, met concentraties van veldnamen uit 1830 in het midden en zuiden. De veldnamen uit 1970 spreiden zich uit over het midden en noorden van het gebied, zoals te zien op kaart 7.

De afname van veldnamen met betrekking tot religie is duidelijk zichtbaar op kaart 8. Waar in 1830 nog veelal concentraties waarneembaar zijn bij de dorpskernen, is in 1970 een lichte spreiding in het landschap te zien. In het zuiden van het onderzoeksgebied zijn in 1970 geen religieuze veldnamen meer geïnventariseerd.

De veldnamen met een verwijzing naar bouwwerken zijn in 1830 sterk verspreid in het onderzoeksgebied. In 1970 is deze categorie in verhouding toegenomen. Hierdoor zijn ook verschillende clusters zichtbaar, op kaart 9. Overlap van veldnamen uit 1830 en 1970 komt vrijwel niet voor.

De categorie wegen is in verhouding sterk toegenomen. Met in 1830 2,5% van het totaal aantal veldnamen, en in 1970 bijna 7%. Op kaart 9 is dit verschil te zien, met een groot aantal veldnamen uit 1970 (geel) en de een kleiner aantal veldnamen uit 1830 (groen). De groei lijkt op deze schaal voornamelijk zichtbaar bij de dorpen, en richting Groningen in het noorden.

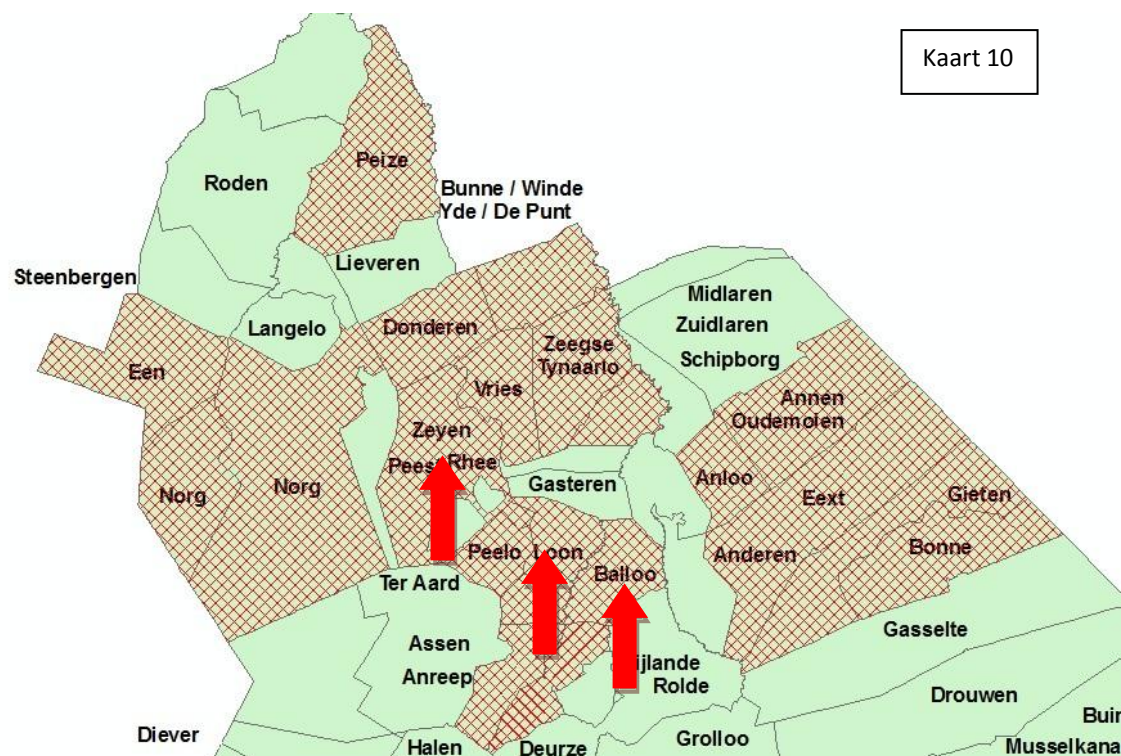
6.8 Cases

Om de ligging van veldnamen uit 1830 1970 te vergelijken zijn enkele marken geselecteerd waarbij de veldnamen uit 1830 en 1970 elkaar overlappen. De volgende marken hebben ruimtelijk overlappende gegevens:

Norg	Een
Yde	Donderen
Zeegse	Tynaarlo
Peize	Zeijen
Vries	De Punt
Balloo	Anreep
Deurzen	Loon
Peelo	Gieten
Bonnen	Annen
Eext	Anloo

Kaart 10 toont deze marken in het onderzoeksgebied.

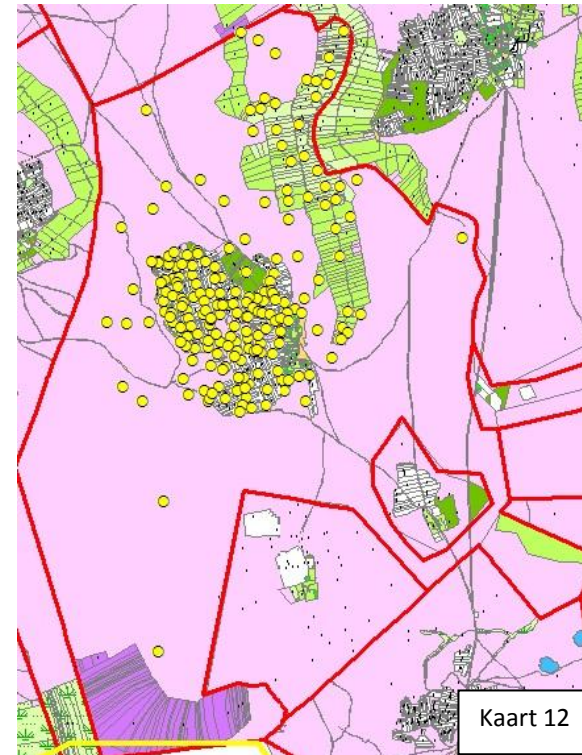
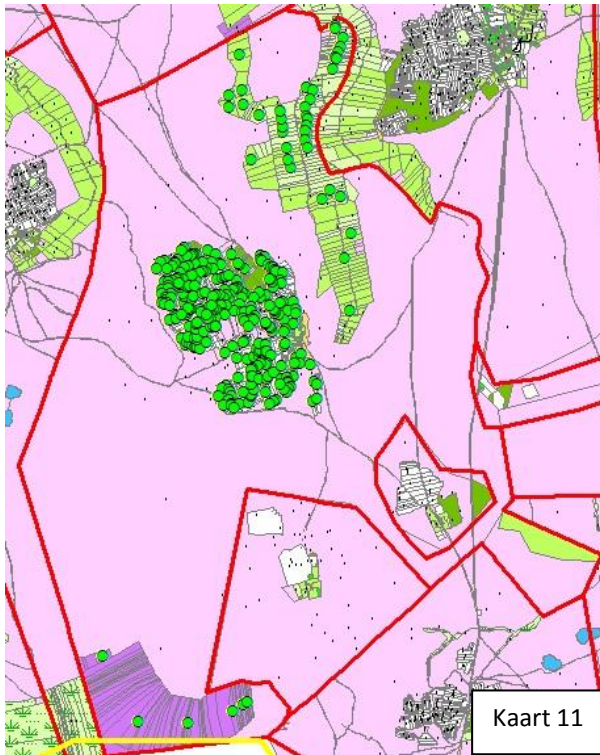
Gekozen is om op de marken Zeijen, Loon en Balloo in te zoomen voor de casusvoorbeelden, waarbij de veldnamen uit 1830 en 1970 gevisualiseerd worden op de kaart van 1830. Op deze kaart zijn verschillende landschapstypen binnen de marken te herkennen. Zeijen, Loon en Balloo kennen allen een grote hoeveelheid overlappende veldnamen. Verschillende andere marken kennen op slechts enkele plaatsen overlap, of zijn gedeeltelijk niet geïnventariseerd in 1830 of 1970.

In de casus voorbeelden worden per landschapstype de veldnamen getoond. De getoonde kaarten uit 1830 geven een algemeen overzicht van de ligging van het totale aantal veldnamen per landschapstype. De rode lijnen op de kaarten tonen de grens van de marke.

Enkele topografische kaarten uit 1970 zijn opgenomen om de landschappelijke veranderingen te tonen.

6.9 Casus Zeijen

Overzichtskarten

Op de kaarten 11 en 12 is te zien dat er in de marke Zeijen verschillende landschapstypen aanwezig zijn, het dorp met een noordoostelijke gelegen es. Groenlanden in het beekdal in het noorden, en omliggend onontgonnen gebied en heide.

Kaarten 11 en 12 tonen de grootste veldnaam concentraties op es in 1830 en in 1970. Daarnaast zijn er veldnamen veldnaam concentraties aanwezig in de groenlanden van 1830. In 1970 is in dit landschapstype meer spreiding in de aanwezige veldnamen. De onontgonnen gebieden hebben in 1830 slechts enkele veldnamen in het zuiden van de marke. In 1970 is te zien dat er rondom de es meer veldnamen in het landschap aanwezig zijn.

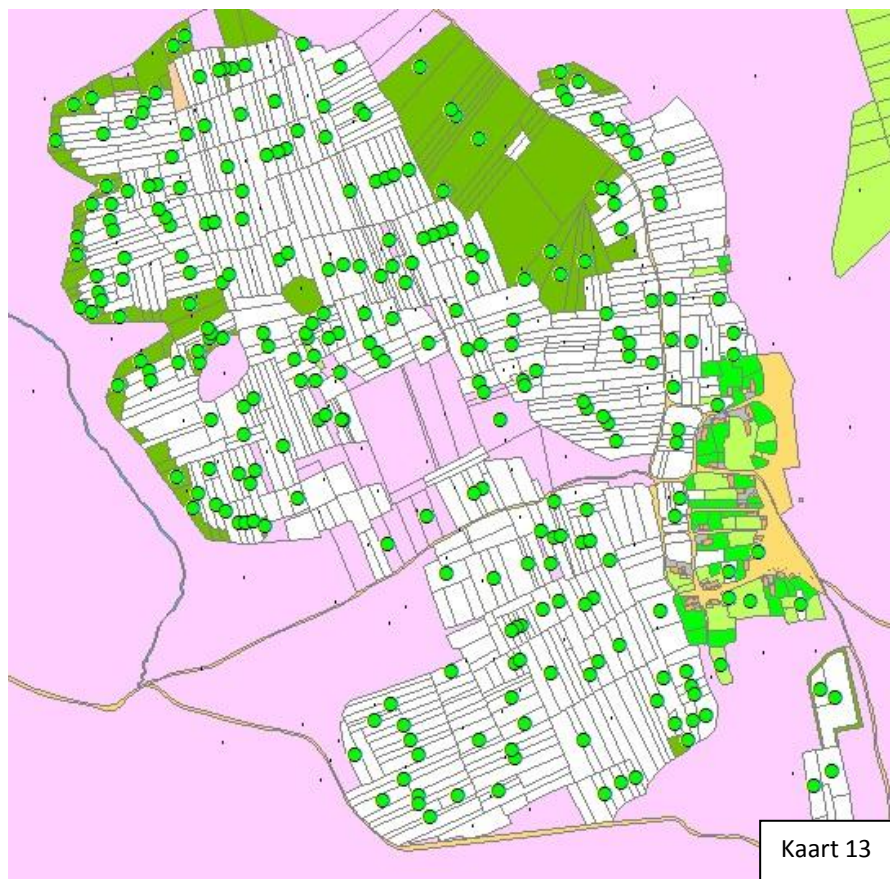

Totaal

Tabel 6

<i>Categorie</i>	1830		1970	
Onbekend	42	13,4%	68	33,0%
Ecologisch	242	77,0%	110	53,4%
Gebeurtenis	7	2,2%	3	1,5%
Eigendom totaal	33	10,5%	12	5,8%
Eigendom persoonsnaam	8	2,5%	5	2,4%
Eigendom gemeenschappelijk	1	0,3%	0	0
Eigendom overheid	0	0	0	0
Religie	10	3,1%	0	0
Landschapsontwikkeling	17	5,4%	7	3,4%
<u>Totaal veldnamen</u>	314		206	

Tabel 6 toont het aantal veldnamen voor de totale marke Zeijen in 1830 en in 1970. In 1970 zijn ongeveer 100 veldnamen minder geïnventariseerd vergeleken met 1830. De ecologische veldnamen maken in 1830 77% van het totaal uit, in 1970 is dit ruim 50%. Ook de categorieën gebeurtenis, landschapsontwikkeling en eigendom maken in 1970 een kleiner deel uit van het totaal vergeleken met 1830. Religieuze veldnamen komen in 1970 niet meer voor bij de geïnventariseerde veldnamen van Zeijen.

De kaarten 13 en 14 tonen de es van Zeijen. Zeijen is het dorp aan de oostelijke kant van de es. Duidelijk zichtbaar is het verschil in de veldnaam dichtheid tussen beide perioden. Zoals in de tabel 7 is af te lezen zijn in 1830 268 veldnamen op de es geïventariseerd, tegen 135 in 1970. Opvallend is dat de veldnamen in 1970 nog grotendeels de vorm van de es volgen zoals de kadasterkaart uit 1830, de ondergrond van beide kaarten.

In beide perioden is er geen sprake van een duidelijk concentratie van veldnamen in de nabijheid van het dorp Zeijen. De verspreiding van de veldnamen volgt de ruimtelijke indeling van de percelen. Het lagere aantal veldnamen in 1970 is waarschijnlijk het gevolg van ruilverkavelingen. Waardoor op de kaart 14 de dichtheid van veldnamen in 1970 ook zichtbaar minder is vergeleken met 1830.

Es

Tabel 7

Categorie	1830		1970	
Onbekend	42	15,7%	56	41,5%
Ecologisch	197	73,5%	64	47,4%
Gebeurtenis	6	2,2%	2	1,5%
Eigendom totaal	16	6,0%	7	5,2%
Eigendom persoonsnaam	8	3,0%	1	0,7%
Eigendom gemeenschappelijk	1	0,4%	0	0
Eigendom overheid	0	0	0	0
Religie	10	3,7%	0	0
Landschapsontwikkeling	1	0,4%	4	3,0%
Totaal veldnamen	268		135	

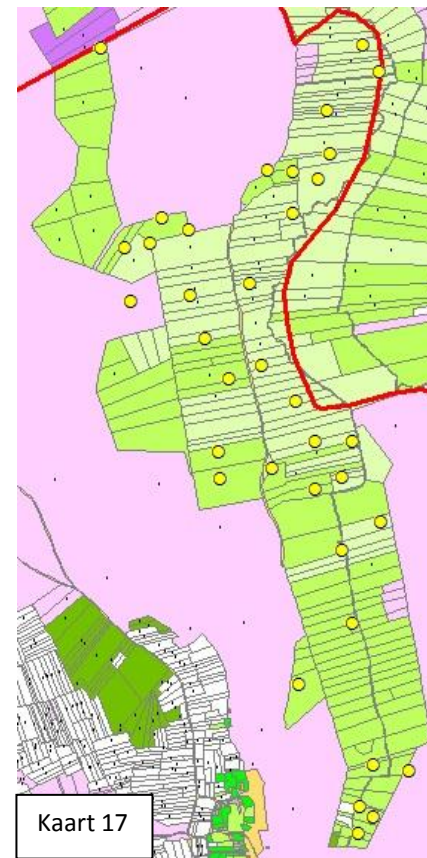
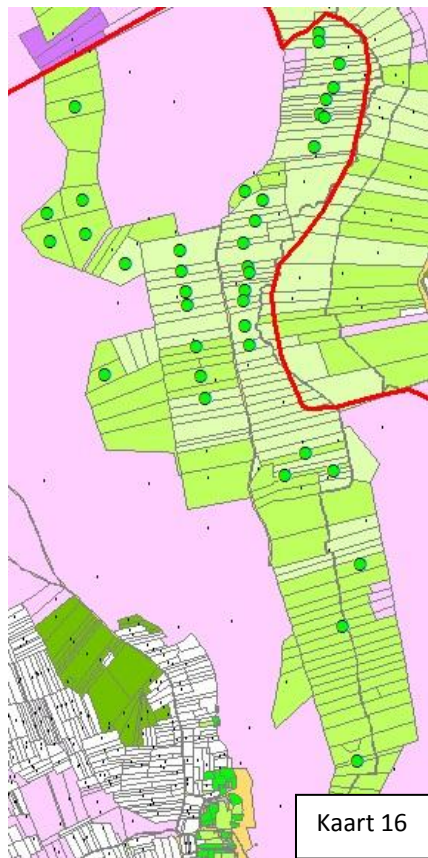
Kaart 15 toont de landschappelijke situatie in 1970. Te zien is dat de es nog oostelijk gelegen is van het dorp, en de vorm nog grotendeels overeenkomt met 1830 (kaart 13). Geometrische wegenpatronen zijn een indicatie dat ruilverkavelingen de indeling van de es hebben veranderd. In het gebied rondom de es is te zien dat ontginningen het landschap hebben gewijzigd.

Tabel 7 toont de gegevens van de verschillende veldnaam categorieën zoals die geïnventariseerd zijn op de es van Zeijen in 1830 en 1970. Het totaal aantal veldnamen ligt in 1970 met 135 lager vergeleken met 1830 met 268 veldnamen. De categorie ecologisch maakt in 1830 ruim 73% van het totaal uit, in 1970 is dit een kleine 50%.

Opvallend is dat de overige categorieën in 1970 allen een kleiner deel uitmaken van het totaal. Met als uitzondering de categorie landschapsontwikkeling. Waarschijnlijk als gevolg van de verdere ontginning die zijn uitgevoerd in het begin van de 20ste eeuw, en waar vier veldnamen in 1970 een indicatie van zijn.

Groenlanden Zeijen

Groenlanden

Tabel 8

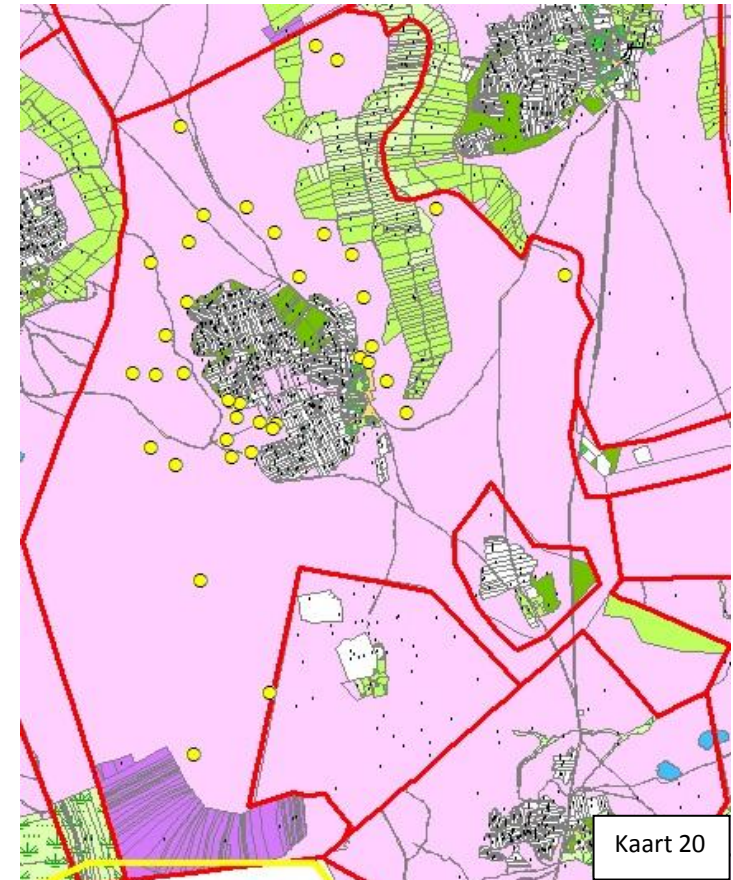
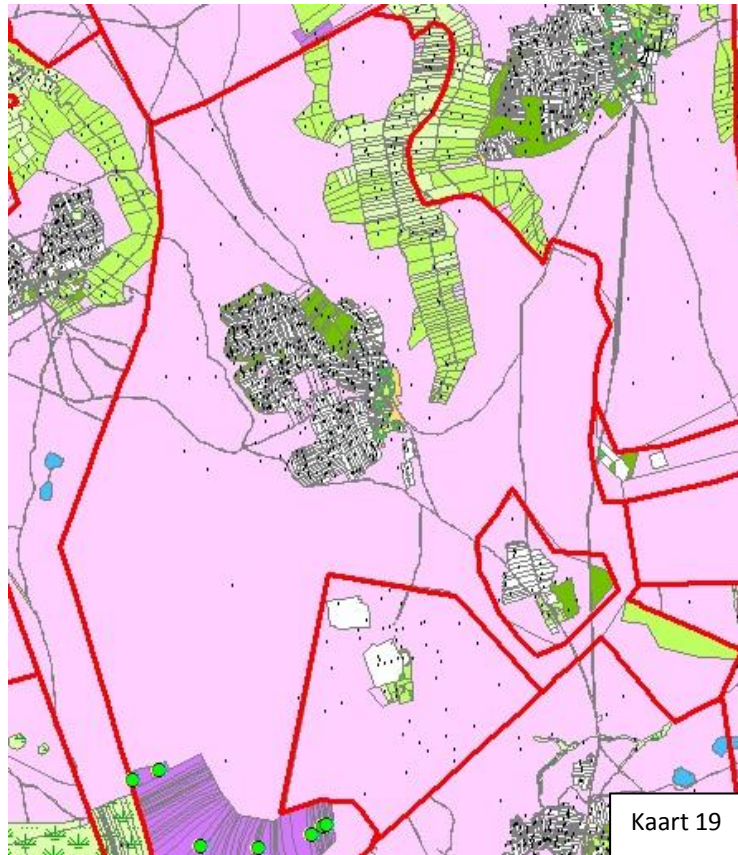
Categorie	1830		1970	
Onbekend	0		3	8,8%
Ecologisch	37	97,4%	23	67,6%
Gebeurtenis	1	2,6%	1	2,9%
Eigendom totaal	0		4	11,7%
Eigendom persoonsnaam	0		3	8,8%
Eigendom gemeenschappelijk	0		0	
Eigendom overheid	0		0	
Religie	0		1	2,9%
Landschapsontwikkeling	14	36,8%	7	20,5%
Totaal veldnamen	38		34	

De groenlanden in 1830 en 1970 zoals op kaart 16 en 17 weergegeven hebben in beide periode ruim 30 geïnventariseerde veldnamen (tabel 8). In 1970 maakt ecologisch een kleiner deel uit van het totaal met 67,6% vergeleken met 97,4% in 1830. In 1970 zijn er en dan in de categorieën gebeurtenis, eigendom en religie enkele veldnamen vastgelegd. Het absolute aantal veldnamen wat een indicatie geeft van landschapsontwikkeling, is in 1970 de helft van 1830.

De kaarten 16 en 17 tonen de spreiding van de veldnamen in 1830 en 1970. Hierin zijn geen opvallende verschillen zichtbaar. In 1970 liggen de veldnamen iets verder uit elkaar, mogelijk als gevolg van ruilverkaveling.

De topografische kaart 18 uit 1970 toont de indeling van het groenlanden gebied. De relatief smalle en kleine percelen rondom de *Zeijermaden* (zie

kaart 16) zijn nog zichtbaar. Vergeleken met 1830 komt de perceelindeling grotendeels overeen.

Onontgonnen gebieden en heide

Kaarten 19 en 20 tonen de veldnamen uit 1830 en 1970 gelegen in het onontgonnen heide gebied zoals weergegevens op de kadasterkaart uit 1832. In 1830 liggen er slechts enkele veldnamen in het zuiden van de marke. Te zien is dat in 1970 er rondom de veldnamen zijn geïnventariseerd. De nieuwe ontginningen waren reeds te zien op kaart 15

bij de beschrijving van de es. Kaart 21 toont de omgeving van de es in 1970. Te zien is dat er in de omgeving van het *Westersche veld* en het *Noordsche veld* nieuwe percelen zijn ontgonnen sinds 1832 (zie kaart 19). Veldnamen liggen hierdoor nu ook buiten de es, op de voormalige heidegronden.

Heide / onontgonnen gebieden

Tabel 9

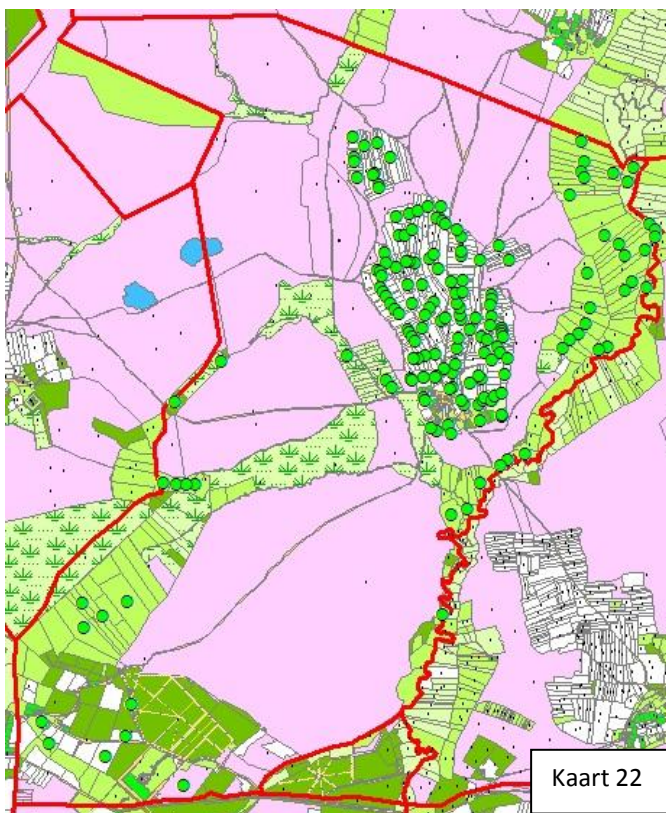
<i>Categorie</i>	1830		1970	
Onbekend	0		8	22,9%
Ecologisch	7	100%	20	57,1%
Gebeurtenis	0		2	5,7%
Eigendom totaal	0		23	65,7%
Eigendom persoonsnaam	0		1	2,9%
Eigendom gemeenschappelijk	0		0	0
Eigendom overheid	0		0	0
Religie	0		0	0
Landschapsontwikkeling	0		0	0
Totaal veldnamen	7	100%	35	100%

In tabel 9 is nogmaals zichtbaar dat er in 1830 voor de ontginning er nog vrijwel geen veldnamen geïncventariseerde veldnamen lagen in het heide gebied. In de tabel is af te lezen dat de veldnamen zoals vastgelegd in 1970, hoofdzakelijk bestaan uit de categorieën ecologisch en eigendom.

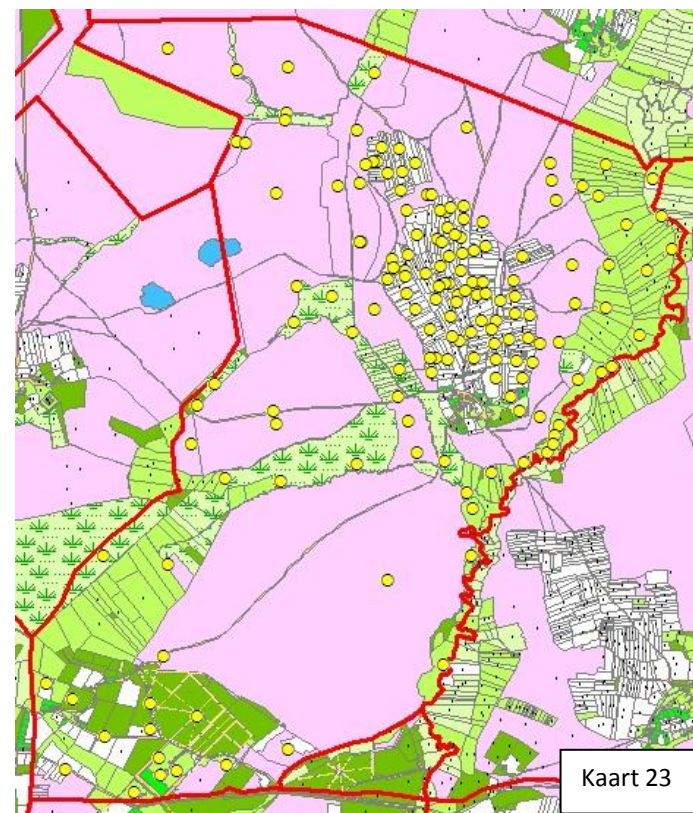
Kaart 21

6.10 Casus Loon

Overzichtskarten

Op de kaarten 22,23 is de marke Loon weergegeven. In het oosten loopt het *Looner Aa*, met beekdal en groenlanden. Ook in het zuiden liggen enkele groenlanden. Het dorp heeft een es dat zich naar het noorden uitstrekt. De overige gebieden bestaan uit onontgonnen gebieden en heidevelden.

Kaarten 22 en 23 tonen sterke veldnaam concentraties op de noordelijk es van Loon in 1830 en in 1970. De groenlanden in het noordoosten en in het zuiden kennen in beide periode een spreiding van veldnamen. De onontgonnen gebieden in het noordelijke deel van de marke bevatten in 1970 veldnamen, in 1830 zijn dit er enkelen.

Totaal				
<i>Categorie</i>	1830		1970	
Onbekend	29	16,6%	30	18,3%
Ecologisch	117	66,9%	97	59,1%
Gebeurtenis	3	1,7%	3	1,8%
Eigendom totaal	4	2,2%	17	10,4%
Eigendom persoonsnaam	0		6	3,7%
Eigendom gemeenschappelijk	3	1,7%	1	0,6%
Eigendom overheid	0		1	0,6%
Religie	2	1,1	5	3,0%
Landschapontwikkeling	7	4%	7	4,3%
Wegen	7	4%	12	7,3%
Bouwwerken	4	2,3%	0	
Totaal veldnamen	175		164	

Tabel 10

Totaal

Tabel 10 toont het aantal veldnamen voor de totale marke Loon in 1830 en in 1970. In beide perioden zijn er ongeveer 170 veldnamen geïnterpreteerd. Ecologisch is in verhouding de grootste categorie met 117 veldnamen in 1830 en 97 in 1970. Opvallend in 1970 is de grotere verhouding van de categorieën eigendom en wegen vergeleken met de verhoudingen in 1830.

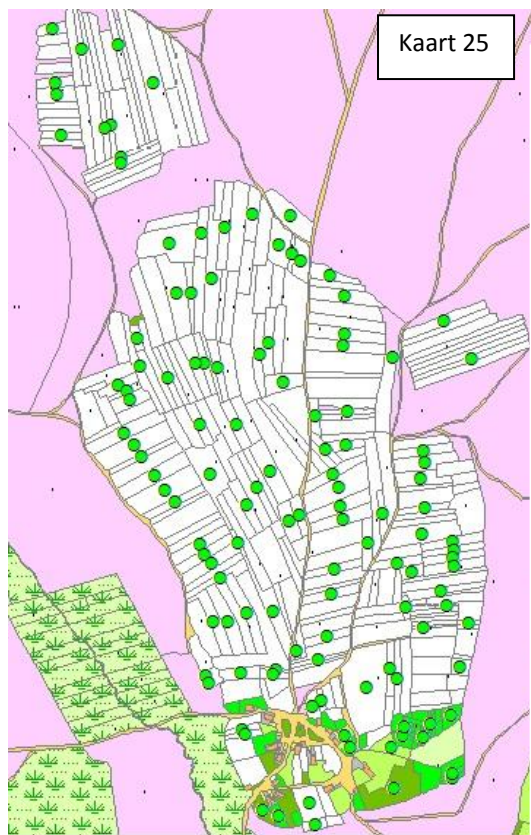
Kaart 24

Es

Op de topografische kaart 24 uit 1970 is de es van Loon weergegeven. Duidelijk zichtbaar is het Willemkanaal en het treinspoor over de es. Op de kaarten van 1830, kaart 25 en 25 zijn deze beide elementen nog niet aanwezig, landschappelijk is er dus relatief veel veranderd in de omgeving van Loon. De vorm van de es is in 1970 echter vergelijkbaar met die van 1830 (kaart 25). Al is aan de rechte lijnige wegen te zien dat de ruilverkaveling hier veranderingen heeft aangebracht in de indeling van es is.

Op kaart 25 is te zien dat in 1830 de veldnamen over de gehele es liggen, met enkele dicht op elkaar. In 1970 is er over het geheel meer spreiding te zien tussen individuele veldnamen. In 1830 is een concentratie van veldnamen in de nabijheid van het dorp Loon waar te nemen. In 1970 is een dergelijke concentratie niet aanwezig.

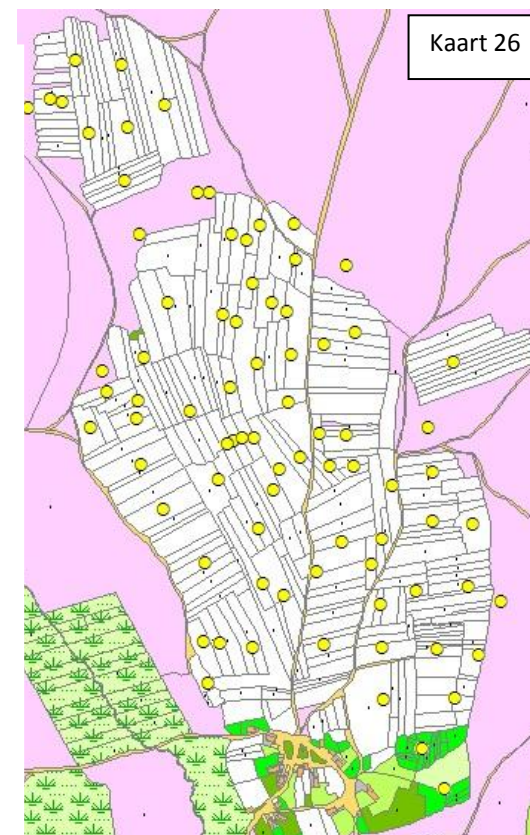
In tabel 11 is af te lezen dat het aantal geïnventariseerde veldnamen in 1970 lager ligt in vergelijking met 1830. Ecologie is de grootste categorie in beide perioden, in 1970 is dit in verhouding licht afgenomen. De categorie eigendom is in verhouding groter geworden samen met de categorie wegen. In de overige categorieën zijn slechts kleine verschillen waarneembaar.

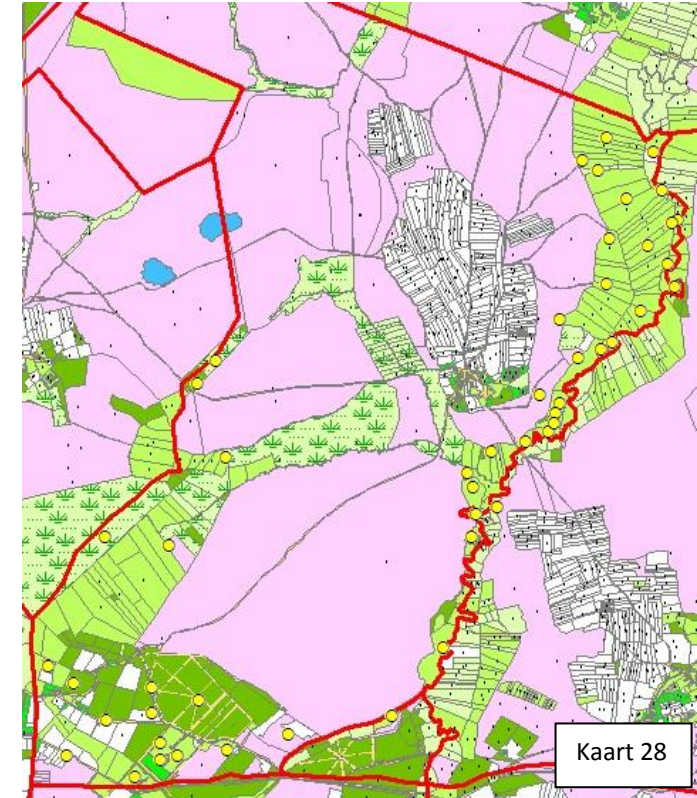
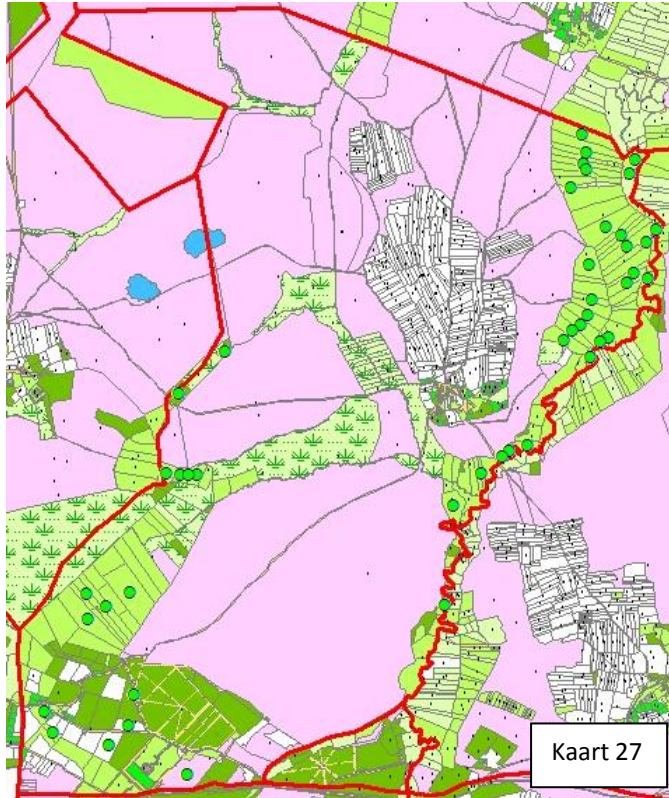

Es

<i>Categorie</i>	1830		1970	
Onbekend	21	17,1%	25	30,9%
Ecologisch	85	69,1%	40	49,3%
Gebeurtenis	4	3,2%	3	3,7%
Eigendom totaal	2	1,6%	15	18,5%
Eigendom persoonsnaam	0	0	1	1,2%
Eigendom gemeenschappelijk	2	1,6%	1	1,2%
Eigendom overheid	0	0	0	0
Religie	2	1,6%	3	3,7%
Landschapontwikkeling	5	4,1%	0	0
Wegen	5	4,1%	5	6%
Bouwwerken	4	3,2%	0	0
Totaal veldnamen	123		81	

Tabel 11

Groenlanden

De kaarten 27 en 28 tonen de spreiding van de veldnamen in 1830 en 1970 in de groenlanden van Loon. Hierin zijn geen opvallende verschillen zichtbaar. In 1830 liggen de veldnamen dicht bij elkaar, in 1970 is de onderlinge afstand in het noorden wat groter. Mogelijk als gevolg van enkele ruilverkavelingen. De topografische kaart 39 toont het noordelijk deel van de groenlanden in 1970. Te zien is dat de percelen rondom het *Looner Aa* smal en relatief klein zijn. Landschappelijk komt deze indeling

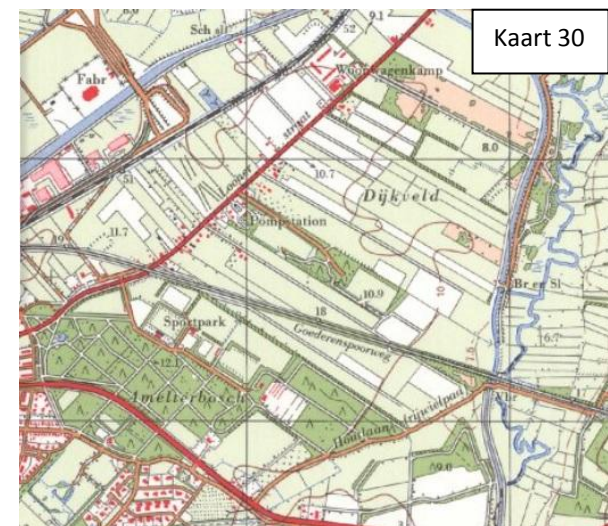
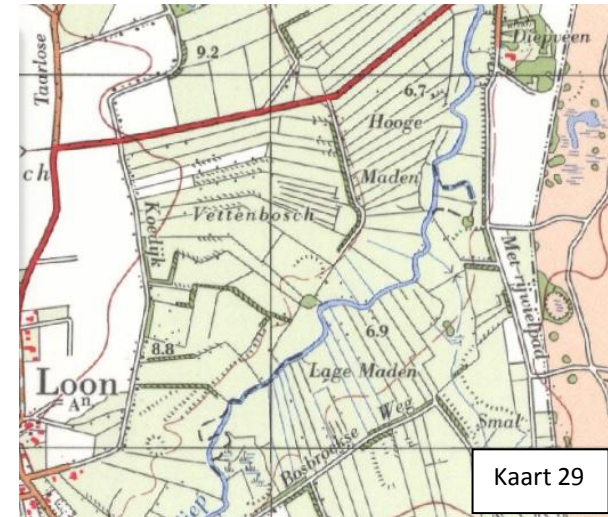
overeen met de situatie in 1830, zichtbaar op kaart 27. Van grootschalige ruilverkavelingen is dus geen sprake. Topografische kaart 30 toont de groenlanden in het zuiden van de marke Loon. Ook hier zijn geen grote landschappelijke veranderingen in vergelijking met 1830 (kaart 27). De ligging van de veldnamen in 1970 concentreert zich gelijk aan 1830 in deze groenlanden.

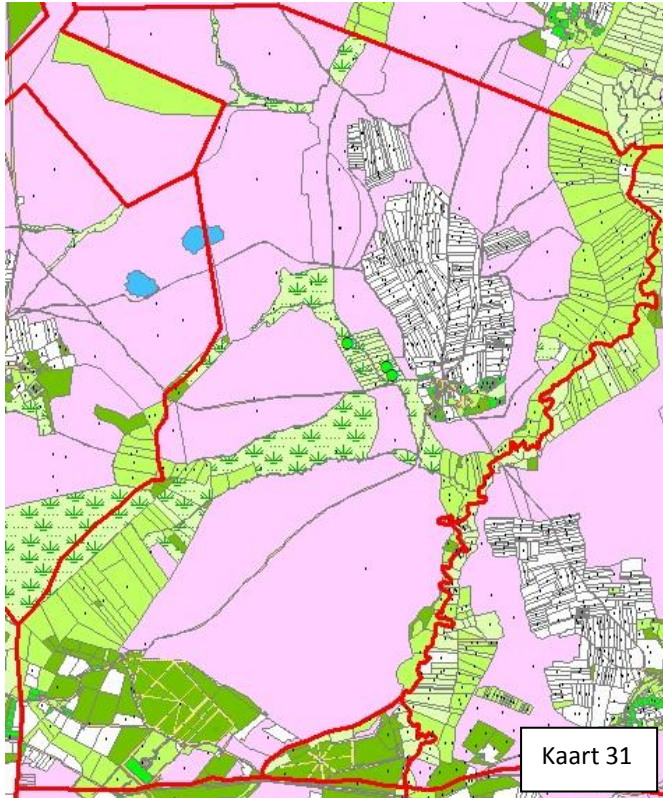
Groenlanden

Tabel 12

Categorie	1830		1970	
Onbekend	7	15,2%	8	16%
Ecologisch	35	76,1%	36	72%
Gebeurtenis	1	2,2%	0	0
Eigendom totaal	0	0	2	4%
Eigendom persoonsnaam	0	0	1	2%
Eigendom gemeenschappelijk	0		0	0
Eigendom overheid	0	0	0	0
Religie	0	0	2	4%
Landschapontwikkeling	1	2,2%	0	0
Wegen	2	4,3%	2	4%
Bouwwerken	0	0	0	0
Totaal veldnamen	46		50	

Tabel 12 toont de categorie verhoudingen in van beide periode in de groenlanden. Grote verschillen in de verhoudingen van 1830 en 1970 zijn niet aanwezig. Enkel eigendom en religie hebben een relatief kleine groei. Ecologisch voert de boventoon in de categorieën veldnamen in de groenlanden.

Onontgonnen gebieden en heide

Kaart 31 toont de situering van de veldnamen in 1830 op de onontgonnen gebieden buiten het dorp, es en de groenlanden. Te zien is dat er ten westen van de es slechts enkele veldnamen voorkomen. Dit in een overgangsgebieden tussen de groenlanden en de onontgonnen gebieden. Binnen dit landschapstype zijn er in 1830 verder geen veldnamen vastgelegd.

Op kaart 32 is te zien dat in 1970 er wijzigingen in het landschap hebben plaats gevonden, en dat er veldnamen zijn geïnventariseerd op de voormalige noordelijke onontgonnen gronden. Topgrafische kaart 33 toont de landschappelijke indeling van het landschap ten noordoosten van de es. Op het *Kleunveld* en *Messchenveld* (zie kaart 33) hebben de ontginningen van de 20ste eeuw het landschap veranderd. Tevens is het Willemskanaal en de spoorlijn zichtbaar op de kaart.

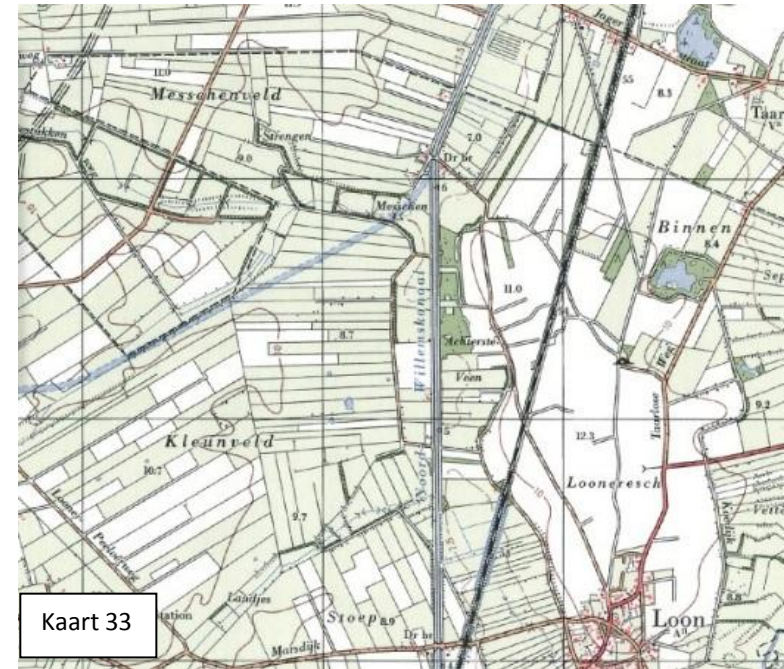
Onontgonnen gebieden / heide

Tabel 13

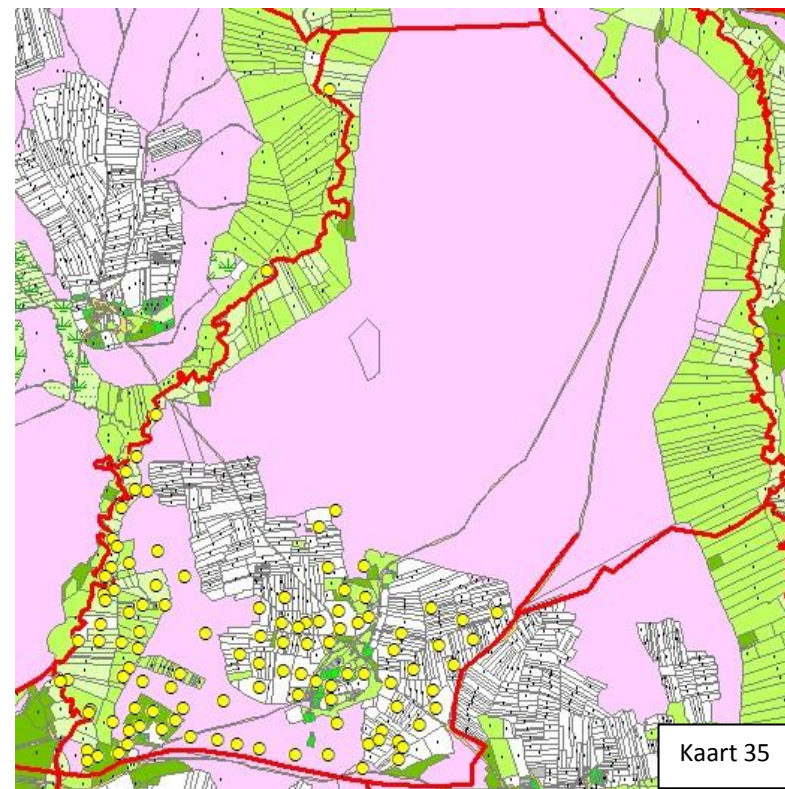
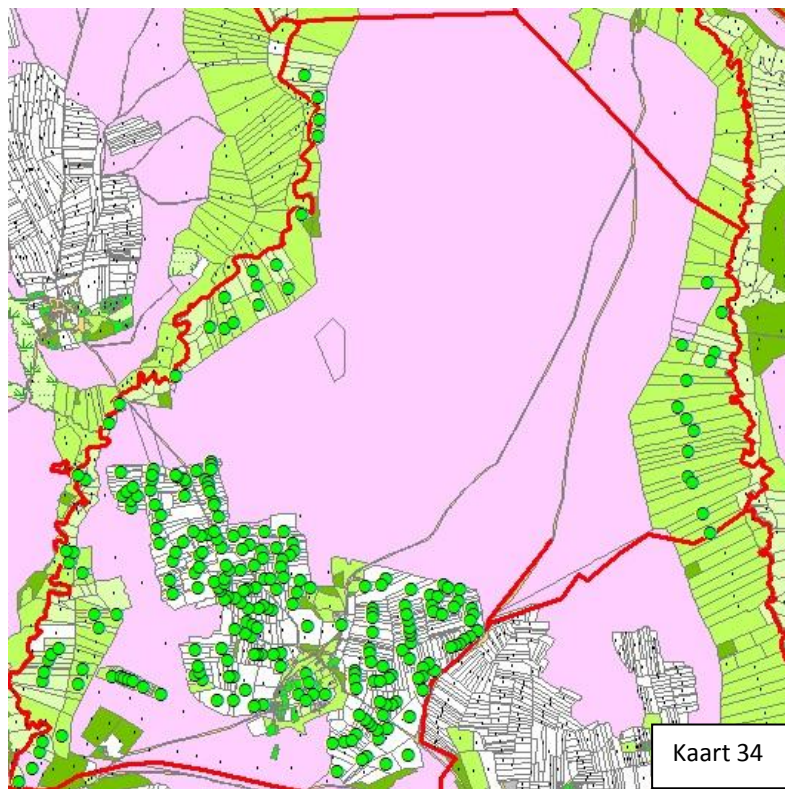
Categorie	1830		1970	
Onbekend	0	0	9	22,5%
Ecologisch	3	100%	28	70%
Gebeurtenis	0	0	0	0
Eigendom totaal	0	0	0	0
Eigendom persoonsnaam	0	0		0
Eigendom gemeenschappelijk	0	0	0	0
Eigendom overheid	0	0	0	0
Religie	0	0	0	0
Landschapontwikkeling	0	0	5	12,5%
Wegen	0	0	3	7,5%
Bouwwerken		0	0	0
Totaal veldnamen	3		40	

Onontgonnen gebieden en heide

In tabel 13 is af te lezen dat in 1830 er slechts enkele veldnamen zijn geïnventariseerd in dit landschapstype. In 1970 zijn in totaal 40 veldnamen geïnventariseerd voor dit landschapstype van 1830. De veldnamen zijn in 1970 hoofdzakelijk ecologisch. Daarnaast zijn er enkele veldnamen aanwezig die vallen in de categorieën Landschapontwikkeling en Wegen. Deze veldnamen zijn hiermee een indicatie van de ontginningen die hebben plaatsgevonden in de 20ste eeuw.

6.11 Casus Balloo

Ten oosten van de marke Loon ligt de marke Balloo (kaart 34). Het dorp Balloo ligt in het zuiden van de marke, met aan de oost en west kant de essen. Groenlanden komen voor aan de oostgrens nabij het Loon Aa en aan de westgrens bij het Rolderdiep. Het onontgonnen heide gebied beslaat het noordelijk deel van de marke. Dit gebied draagt de naam Balloerveld, en is

tot 2006 militairoefenterrein geweest. Tegenwoordig draagt Staatbosbeheer zorg voor dit natuurgebied (Staatbosbeheer, 2013). Het gevolg is een landschappelijk vrij stabiele marke, met relatief weinig veranderingen in de 19^e en 20ste eeuw. Veldnamen concentreren zich in beide perioden op de essen, en in de groenlanden.

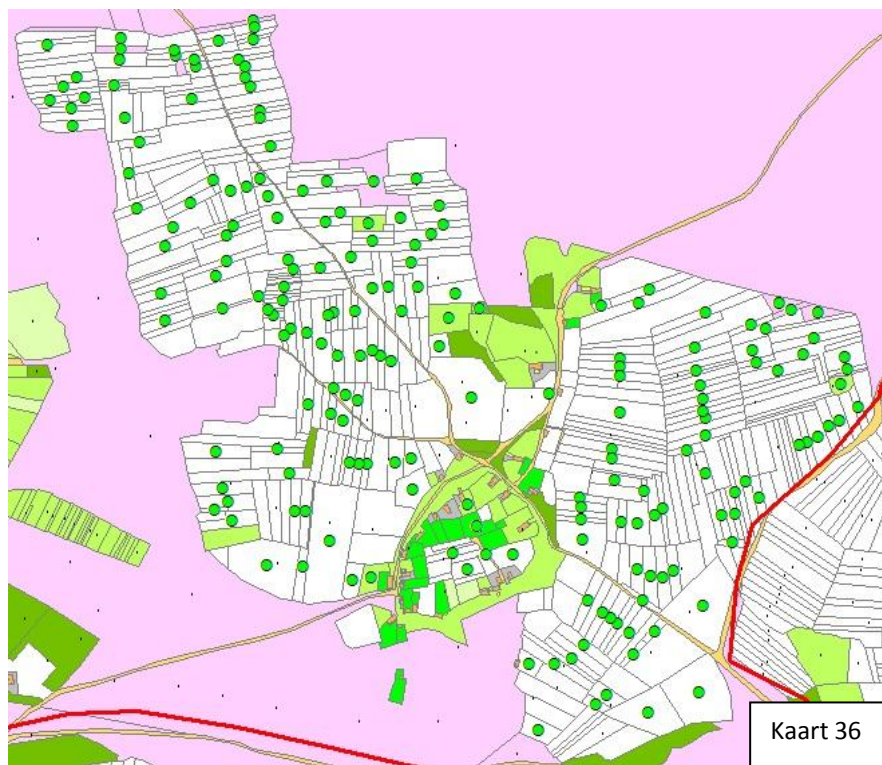
Totaal

Tabel 14

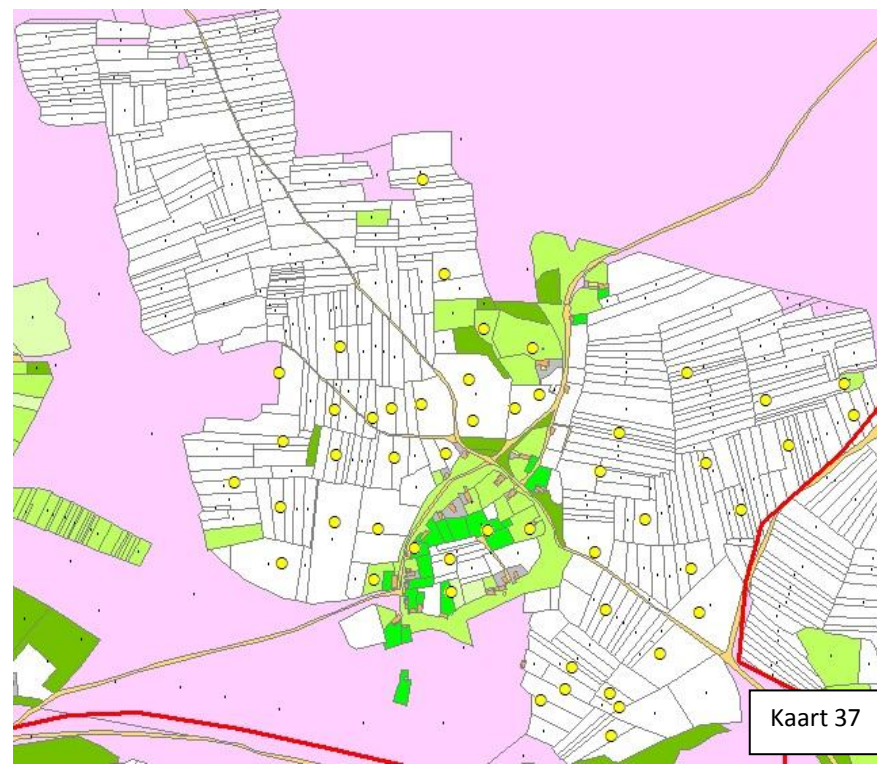
<i>Categorie</i>	1830		1970	
Onbekend	71	27,4%	25	22,9%
Ecologisch	152	58,7%	57	52,3%
Gebeurtenis	1	0,4%	1	0,9%
Eigendom totaal	25	9,7%	15	13,7%
Eigendom persoonsnaam	4	1,5%	6	5,5%
Eigendom gemeenschappelijk	2	0,8%	0	
Eigendom overheid	0		0	
Religie	12	4,6%	2	1,8%
Landschapsontwikkeling	1	0,4%	2	1,8%
Wegen	3	1,2%	3	2,6%
Bouwwerken	1	0,4%	6	5,5%
Totaal veldnamen	259		109	

Tabel 14 toont de veldnaam categorieën zoals die in de marke van Balloo voorkomen. Opvallend is dat er in 1970 150 veldnamen minder zijn geïnventariseerd vergeleken met 1830. Voornamelijk in de categorie Ecologisch is het absolute aantal veldnamen in 1970 ongeveer honderd namen minder. In verhouding zijn de categorieën eigendom, wegen en bouwwerken iets toegenomen. Religieuze namen komen in 1970 vrijwel niet meer voor.

Kaart 36

Kaart 37

Es

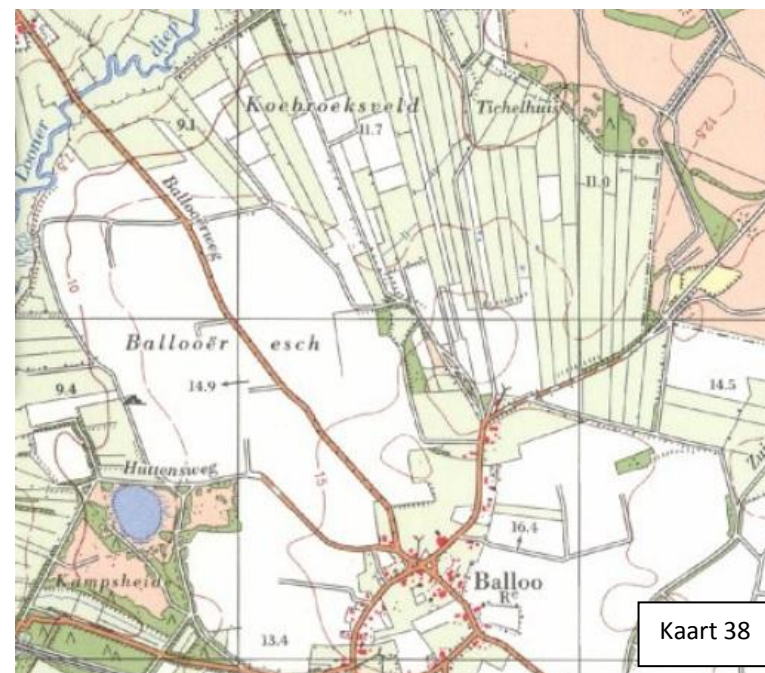
De kaarten 36 en 37 tonen de veldnamen zoals die op de es van Balloo zijn geïnventariseerd in 1830 en 1970. Het noordelijk gebied is in 1970 niet geïnventariseerd, er komen uit deze hoek van de es geen veldnamen voor op de kaart. Op de kaart 38 uit 1970 is te zien dat de es in 1970 de vorm van de es in 1830 heeft behouden. Op het *Koebroeksveld* (kaart 38) liggen jonge ontginningen. Hier zijn echter geen nieuwe

veldnamen geïnventariseerd op basis van de kaart 37 met de gegevens van 1970. De veldnaam dichtheid in 1970 is afgenomen vergeleken met de kaart van 1830.

<i>Categorie</i>	1830		1970	
Onbekend	48	24%	12	24%
Ecologisch	112	56%	21	42%
Gebeurtenis	1	0,5%	0	0
Eigendom totaal	23	11,5%	11	22%
Eigendom persoonsnaam	3	1,5%	5	10%
Eigendom gemeenschappelijk	2	1%	0	0
Eigendom overheid	0	0	0	0
Religie	11	5,5%	0	0
Landschapsontwikkeling	5	2,5%	0	0
Wegen	1	0,5%	2	4%
Bouwwerken	1	0,5%	4	8%
Totaal veldnamen	200		50	

Tabel 15

Tabel 15 toont de verschillende categorieën zoals de aanwezig zijn op de es in 1830 en 1970. Het totale aantal geïnventariseerde veldnamen in 1970 ligt lager met een totaal van 50, vergeleken met het totaal van 200 in 1830. In verhouding is de categorie eigendom toegenomen, ecologisch heeft relatief een geringe afname.

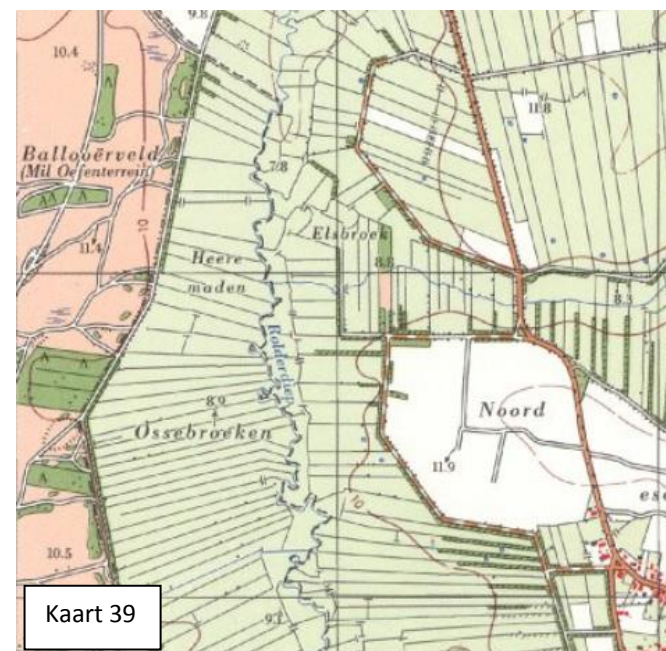
Kaart 38

Groenlanden

Tabel 16

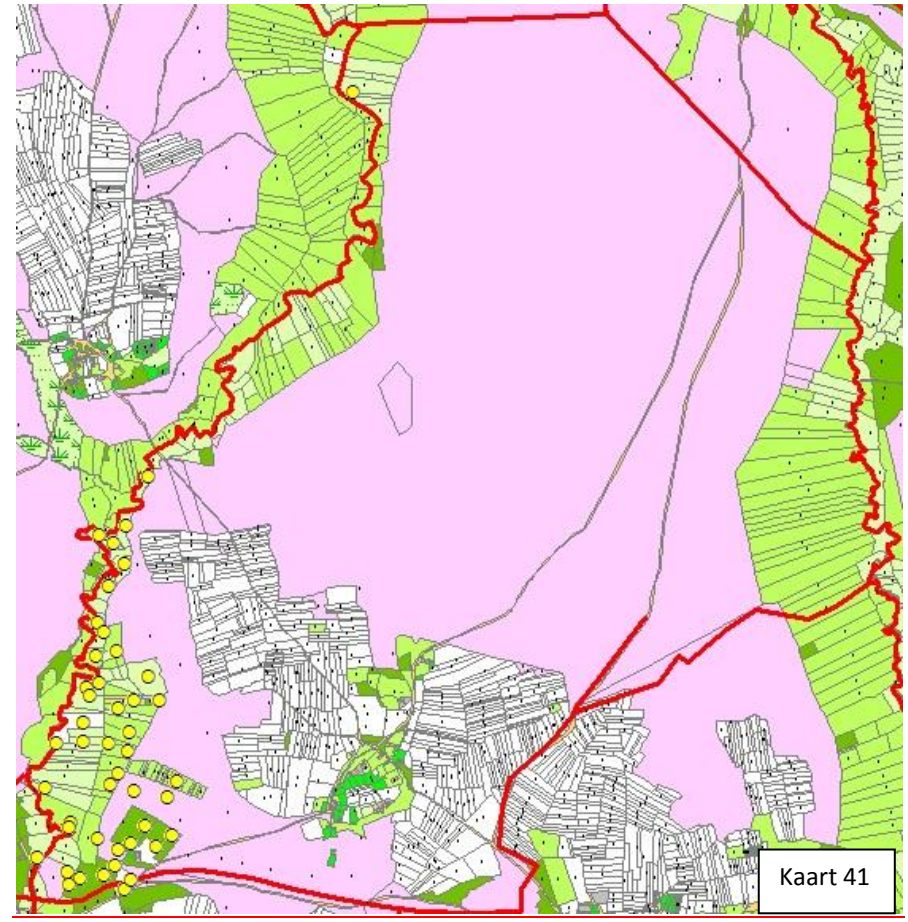
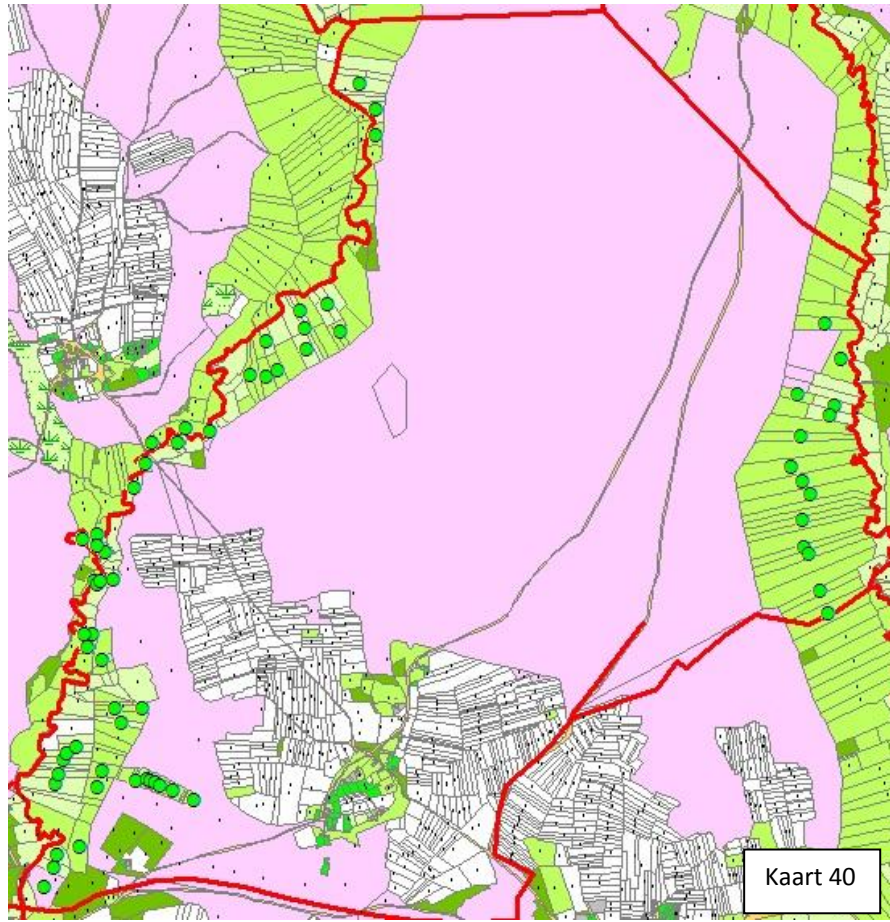
<i>Categorie</i>	1830		1970	
Onbekend	16	24,6%	11	23,9%
Ecologisch	43	66,2%	30	65,2%
Gebeurtenis	1	1,5%	0	0
Eigendom totaal	3	4,6%	4	8,7%
Eigendom persoonsnaam	1	1,5%	0	0
Eigendom gemeenschappelijk	0	0	0	0
Eigendom overheid	0	0	0	0
Religie	0	0	0	0
Landschapontwikkeling	1	1,5%	0	0
Wegen	2	3,1%	0	0
Bouwwerken	0	0	1	2,2%
Totaal veldnamen	65		46	

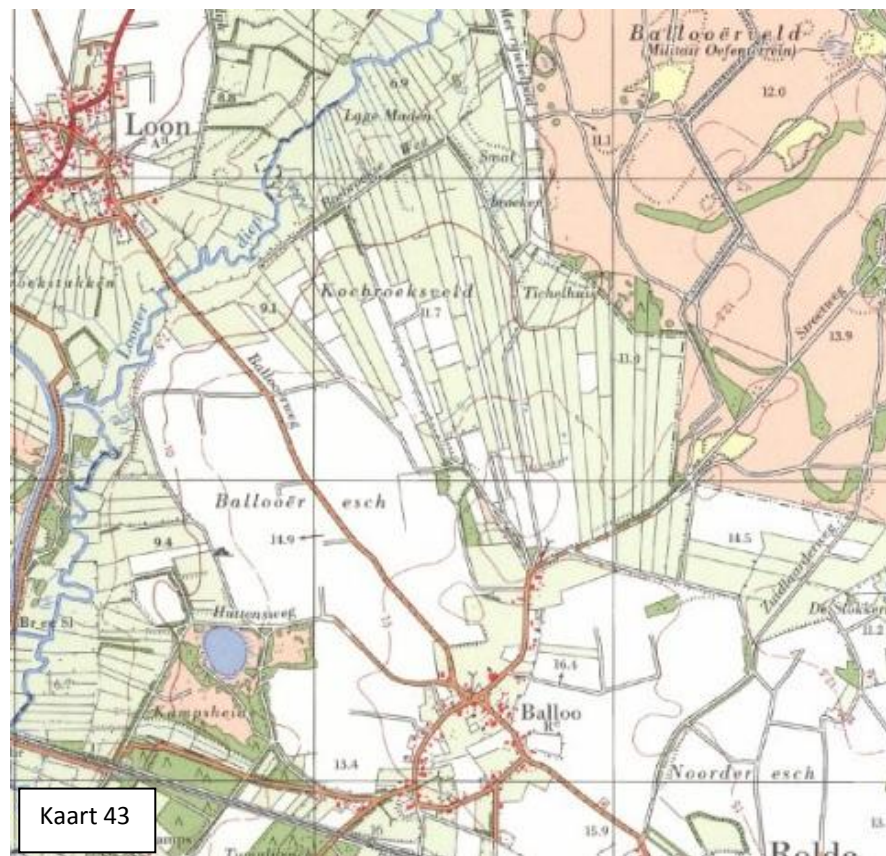
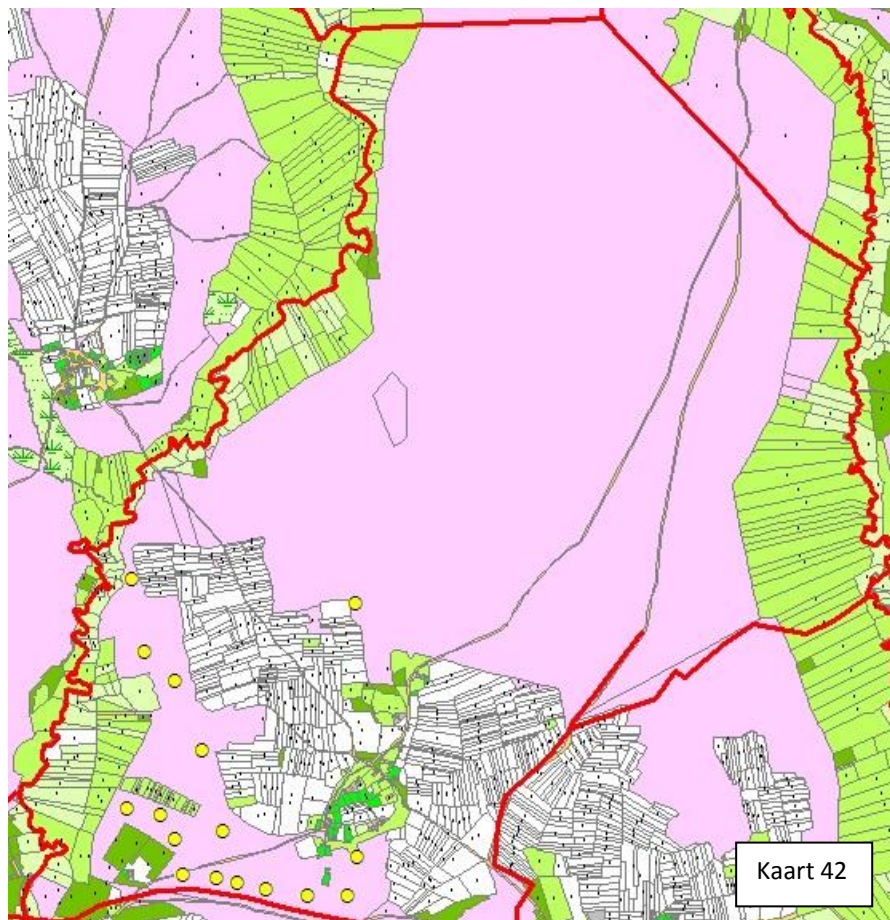
Tabel 16 toont de categorieën veldnamen in de groenlanden van Balloo. In 1830 ligt het totale aantal veldnamen op 65, in 1970 is dit 46. Dit verschil is duidelijk zichtbaar op de kaarten 40 en 41. Waar in 1830 in de oostelijke en westelijke groenlanden veldnamen zijn geïnventariseerd. In 1970 is dit enkel nog in de zuidwestelijke hoek van de marke. Topografische kaart 39 uit 1970 toont de oostelijke groenlanden van de maken in 1970, vergeleken met 1830 hebben hier geen grote landschappelijke veranderingen plaatsgevonden. Waarschijnlijk heeft in dit gebied in 1970 geen inventarisatie plaatsgevonden.

Kaart 39

In tabel 16 is af te lezen dat in 1970 voornamelijk nog de categorieën Ecologisch en Eigendom voorkomen

Onontgonnen gebieden en heide

Tabel 17

<i>Categorie</i>	1830		1970	
Onbekend	0		3	18,8%
Ecologisch	0		9	56,3%
Gebeurtenis	0		1	6,3%
Eigendom totaal	0		0	0
Eigendom persoonsnaam	0		0	0
Eigendom gemeenschappelijk	0		0	0
Eigendom overheid	0		0	0
Religie	0		1	6,3%
Landschapontwikkeling	0		2	12,5%
Wegen	0		0	0
Bouwwerken	0		1	6,3%
<u>Totaal veldnamen</u>	0		16	

Kaart 42 toont de veldnamen uit 1970 in het landschapstype van 1830 Onontgonnen gebieden en heide. De kaart met gegevens uit 1830 is niet opgenomen omdat, zoals in tabel 17 is af te lezen, er in 1830 geen veldnamen in dit gebied zijn geïnventariseerd. In 1970 zijn 16 veldnamen in het zuiden van de marke geïnventariseerd. Op de topografische kaart 43 uit 1970 is te zien dat er in dit gebied, tussen de es en de westelijke groenlanden, enkele jonge ontginningen zijn bijgekomen. Hier liggen deze veldnamen, dit voor de helft bestaat uit Ecologische veldnamen (zie tabel 17). De overige categorieën zijn Eigendom, Religie, Landschapontwikkeling en Bouwwerken.

6.12 Conclusie cases

Uit de resultaten van de drie voorgaande casus voorbeelden worden enkele conclusies getrokken voor het onderzoek.

Om te beginnen liggen de meeste veldnamen op de es in 1830 en in 1970. Dit komt overeen met de dichtheid van het aantal bouwlanden van de marke in deze perioden. In 1830 zijn nog veel kleine percelen op de es aanwezig, in 1970 zijn door de ruilverkaveling de percelen groter. Dit lijkt te resulteren in meer ruimte tussen de individuele veldnamen, en minder veldnamen in totaal op de es. Op basis van de drie casussen lijken de veldnamen zich niet per definitie in het gebied rondom het dorp te concentreren, maar liggen deze relatief gelijk verspreid over de es en volgen het patroon van de percelen. Zoals eerder besproken is dit laatste punt gedeeltelijk het resultaat van inventarisatiemethoden en de technische koppeling, waar de veldnamen gekoppeld zijn aan de percelen.

De drie marken zijn landschappelijke gezien redelijk stabiel, de vorm van de essen en groenlanden zijn relatief vergelijkbaar met de situatie in 1830. De veldnamen volgen dan ook de vorm van deze landschapstypen. De groenlanden zijn in alle voorbeelden landschappelijk stabiel, het aantal percelen lijkt in de meeste gevallen vrijwel onveranderd tussen 1830 en 1970. Over het algemeen is het aantal veldnamen hier dan ook stabiel, samen met de categorieën. Enkel de Marke Balloo is een uitzondering, waar naar alle waarschijnlijkheid enkele gedeeltes van de marken in 1970 niet zijn geïnterpreteerd. Hierdoor ontbreekt de informatie van enkele gebieden.

De grootste ontwikkeling op landschappelijk gebied en in de veldnamen is waar te nemen in het voormalige landschapstype Onontgonnen gebieden

en heide. In 1830 zijn dit nog woeste gronden die men nog niet bewerkt voor de landbouw. Pas na de ontginning komen hier percelen te liggen, en hier zijn in de gegevens van 1970 dan ook nieuwe veldnamen geïnterpreteerd. De belangrijkste categorie blijft ecologie, maar ook eigendom komt in deze nieuwe gebieden veel terug. Opvallend is dat veldnamen die betrekking hebben op landschapontwikkeling, wegen en bouwwerken ook in dit landschapstype zijn waar te nemen in 1970. Deze veldnamen zijn daarmee een indicatie dat dit landschapstype een verandering heeft ondergaan.

De categorie Ecologisch lijkt voor alle marken in 1970 in verhouding kleiner, dit vergeleken met 1830. In de categorie Eigendom is in verhouding een licht stijging waarneembaar.

7. Conclusie

7.1 Conclusie

Om de onderzoeksvraag: *“Tot in hoeverre geven veldnamen een reflectie van de dynamische sociaal-maatschappelijke ontwikkelingen van het Drentse dorp in de 19^e en 20ste eeuw?”* te beantwoorden volgt in dit hoofdstuk een combinatie van de resultaten met de in hoofdstuk 2 gepresenteerde theorieën. De onderzoeksvraag omvat enerzijds onderzoek naar de sociaal-maatschappelijke ontwikkelingen van het Drentse dorp in de 19^e en 20ste eeuw. Anderzijds een toponymische onderzoek naar de verklaring van veldnamen in beide perioden.

Dit laatste onderdeel is uitgevoerd door de categorisatie op het sociaal-maatschappelijke benoemingsmotief uit te voeren voor de veldnamen, opgenomen in twee omvangrijke veldnaam databases uit 1830 en 1970.

Aan de hand van verschillende recente naslagwerken over de verklaring van de betekenissen en benoemingsmotieven van Drentse veldnamen zijn categorieën toegewezen. Dit is uitgevoerd voor een totaal van 12.000 veldnamen uit de 19^e en 20ste eeuw. Dit resulteerde in de toewijzing van benoemingsmotieven voor circa 75% van de veldnamen in beide database. Met als gevolg dat voor circa 25% geen eenduidige verklaringen waren toe te wijzen voor het benoemingsmotief.

In voorgaande veldnaamstudies van Elerie&Spek (2009) en Seidl(2008) is gebleken hebben veel veldnamen betrekking op de *“Ecologische situatie”* van de plaats in het landschap. De betekenis van de veldnaam gaat dan bijvoorbeeld over de vorm, grootte of ligging van het perceel, maar ook over de begroeiing, de gewassen, de ondergrond en de dieren die

aanwezig waren. Uit de resultaten van de categorisatie is gebleken dat voor de database uit 1830 bijna 60% van de veldnamen in deze categorie vallen, voor de database uit 1970 is dit ruim 53%. Daarmee is dit ook de grootste categorie voor beide bestanden. Dit bevestigt de uitkomst van de voorgaande veldnaamstudies. De grootte van deze categorie toont aan dat de ecologische situatie van groot belang was bij de communicatie over het landschap in beide perioden. Spek(2009) stelt bij een eerste inventarisatie van de databases uit 1830 en 1970 dat er ongeveer 60 tot 70 toponymische elementen in Drenthe bestaan die de ecologische situatie van een plek beschrijven.

Het perspectief van dit onderzoek ligt echter op de veldnamen die de sociaal-maatschappelijke situatie van het Drentse dorp reflecteren. Dit perspectief heeft geresulteerd in verschillende dynamische categorieën die aantonen dat de veldnamen grote sociaal-maatschappelijk veranderingen reflecteren.

Dit is waar te nemen bij de veldnamen die verwijzen naar het eigendom van gronden. Binnen deze categorie bestaat de nodige variatie, zo zijn er veldnamen die betrekking hebben op persoonlijk eigendom. Deze zijn over het algemeen te herkennen aan persoonsnamen. Andere eigendomsnamen hebben betrekking op gemeenschappelijk eigendom, bijvoorbeeld de naam van een marke of boerschap. Een opvallend verschil tussen is de kleinere verhouding van veldnamen die betrekking hebben op gemeenschappelijk eigendom in 1970, vergeleken met 1830. Dit is te verklaren door het uiteenvallen van het markesysteem in het eind van de 19e eeuw, waarbij gemeenschappelijk gronden uiteenvielen in privé gronden. Enerzijds is de afname van de categorie gemeenschappelijk gronden hier een duidelijk indicatie van, anderzijds groeit de categorie veldnamen die de opdeling van de markegronden aangeven. Persoonlijk

eigendom is in beide perioden stabiel, en omvat circa 3% van het totaal. Daarmee is categorie relatief klein op het totaal, maar het maakt een aanmerkelijk deel uit van de sociaal-maatschappelijke veldnamen. Bepaalde personen hadden dus voldoende invloed om plekken in het landschap te claimen doormiddel van de veldnamen. In dit onderzoek is echter niet duidelijk geworden welke specifieke groepen binnen de dorpsamenleving hierin een belangrijk rol spelen. Het uitwerken van een gedetailleerde casus in een vervolg onderzoek kan hier mogelijk mee licht op werpen, door een onderzoek uit te voeren voor één dorp. Desalniettemin toont dit resultaat aan dat bepaalde groepen in de dorpsamenleving invloed hadden op de veldnamen. Dit komt overeen met de conclusie van O'Conner & Kroefges(2008) en Horsman(2006), die persoonsnamen in toponiemen zien als uiting van macht. Waarbij zij concluderen dat toponiemen het sociale en politieke klimaat reflecteren.

O'Conner&Kroefges(2008) stellen tevens dat als de invloed van religie in een samenleving vervalt, dan heeft dit ook neerwaartse gevolgen op de religieuze benamingen van het landschap. Deze conclusie kan ook worden getrokken voor de veldnamen uit Drenthe in de 19^e en 20ste eeuw. In 1830 heeft bijna 7% van de veldnamen betrekking op religie, in 1970 is dit net geen 4% meer. Een verklaring kan gevonden worden in de secularisatie van de samenleving gedurende de 20ste eeuw. Met deze ontwikkeling in de samenleving reflecteren de veldnamen dus op een vergelijkbare manier de afname van de invloed van religie in het landschap.

Niet alleen de aanwezigheid van categorieën maar ook de afwezigheid van een categorie is opvallend. Voornamelijk de invloed van de overheid bij de benaming van plaatsen in het landschap lijkt zeer beperkt. In beide database bestanden zijn slechts enkele veldnamen te herkennen die

betrekkingen hebben op de overheid. De overheid lijkt hiermee geen rol te spelen in de benaming van veldnamen.

De casus voorbeelden tonen aan dat de grootste ontwikkeling van veldnamen heeft plaatsgevonden in de ontginningsgebieden van het Drentse landschap. In 1830 zijn dit nog woeste gronden waar vrijwel geen veldnamen voorkomen, in 1970 liggen hier veldnamen op de nieuwe landbouwgronden. Landschapontwikkelingen zoals de ontginning en ruilverkaveling komen dan ook in de veldnaam categorieën van deze gebieden terug. Samen met de toename van veldnamen die wijzen op wegen en bouwwerken in het landschap. De groei in deze twee categorieën wordt geïnterpreteerd als het gevolg van de welvaarts groei, bevolkingstoename, landschapontwikkeling en groei van mobiliteit.

Geconcludeerd wordt dat de Drentse veldnamen de grote sociaal-maatschappelijke veranderingen in de dorpsamenleving volgen van de 19^e en 20ste eeuw. Zo hebben de gevolgen van de welvaarts groei, secularisatie, marke opdelingen, nieuwe landbouwtechnieken en bevolkingsgroei invloed op de benoemingsmotieven van veldnamen.

Daarmee zijn veldnamen niet enkel interessant voor de taalkunde of de landschapshistorie. Veldnamen zijn een historische bron die ook de gevolgen van sociaal-maatschappelijke veranderingen bevatten.

7.2 Discussie

Inhoudelijk

Verklaringen van de betekenissen van veldnamen en de benoemingsmotieven is sterk veranderlijk in de tijd. Met als gevolg dat een onderzoek naar veldnamen kritisch moet omgaan met de gedocumenteerde verklaringen. In dit onderzoek speelt dit aspect een belangrijke rol bij de toekenning van categorieën op benoemingsmotief. Devos (2000) stelt dat categorieën voorlopig zijn, en voortdurend vragen om bijstelling van gedetailleerde onderzoeken op toponymisch en taalkundig gebied. Nieuwe studies dragen bij aan de verfijning van de categorieën, waardoor reflectie hierop constant moet zijn. In dit onderzoek is gekozen om verschillende naslagwerken over de verklaring van Drentse veldnamen te gebruiken om zo geïnformeerd mogelijk betekenissen en motieven toe te kennen. Dit had het gevolg dat sommige veldnamen meerdere verklaringen kregen toegewezen tijdens de categorisatie. Voor een grote database, zoals gebruikt in dit onderzoek, is het zeer complex om voor elke veldnaam de specifieke verklaring te onderzoeken. Voor kleinere aantallen veldnamen in, bijvoorbeeld in een vervolgonderzoek is dit wel een haalbare stap. Om de twijfel bij de sommige verklaringen tijdens de categorisatie mee te nemen is in de resultaten een onzekerheidspercentage opgenomen. Hierdoor is getracht een zo volledige en oprecht mogelijk beeld te geven van de toegekende verklaringen, en de bestaande onzekerheid binnen een categorie.

In dit onderzoek is aangetoond dat de Drentse veldnamen de grote sociaal-maatschappelijke veranderingen in de dorpsamenleving volgen van de 19^e en 20ste eeuw. Dit is op basis van de veldnaamgegevens uit de notariële akten uit omstreeks 1830 en de Wieringa collectie uit 1970. Deze gegevens beslaan het midden en het noorden van Drenthe. De conclusie is getrokken op basis van de resultaten vanuit de categorisatie. Deze resultaten hebben dus betrekking op het totaal van de veldnamen in de database bestanden. Het is mogelijk dat op dorpsniveau veranderingen waarneembaar zijn die voortkomen uit ontwikkelingen van het dorp zelf. Dit is niet meegenomen in de onderzoek. De casus voorbeelden zijn opgenomen om aan te tonen in welke landschapstypen de grootste concentraties veldnamen liggen, en welke categorieën hier voorkomen.

De interpretatie van de resultaten op basis van de grote historische veranderingen in de Drentse dorpsamenleving van de 19^e en 20ste eeuw is een keuze geweest binnen dit onderzoek. Andere factoren, zoals bijvoorbeeld de afname van het gebruik van veldnamen in de loop van de 20ste eeuw, of naamkundige ontwikkelingen zijn niet specifiek meegenomen. Verder onderzoek naar de invloeden van deze factoren kan meer inzicht geven over de verandering in de veldnamen.

Data

De gebruikte database bestanden uit 1830 en 1970 zijn inhoudelijk niet één op één met elkaar te vergelijken. Veldnamen in de database van 1830 werden vastgelegd op het moment dat er bij notaris een wisseling van eigenaren was. Voor de volledigheid en correctheid werden op dat moment de veldnamen van de gronden vastgelegd. Met de implicatie dat niet voor alle percelen veldnamen in deze periode zijn vastgelegd. Omstreek 1970 zijn veldnamen vastgelegd door de heer Wieringa.

Doormiddel van interviews met personen die nog op de hoogte waren van veldnamen heeft hij de database met Drentse veldnamen opgesteld. Zijn methodiek is echter nooit goed beschreven. Zo zijn veldnamen die vaker genoemd zijn binnen de interviews vaker geteld. Daarnaast is voor de twee databases niet helder op voor welke schaal de veldnamen gelden. Soms een enkel perceel, maar in andere gevallen kan dit een groter gebied beslaan. Beide bestanden kennen dus een andere achtergrond. Binnen dit onderzoek is de keuze gemaakt om de gegevens te gebruiken, omdat dit op de eerste plaats de enige beschikbare grote veldnaam databases zijn. Op de tweede plaats is door de digitalisering van de gegevens het mogelijk geworden om ze ruimtelijke te projecteren in een GIS. Dit gaf de kans om een innovatieve techniek toe te passen op gegevens van een groot gebied.

Methode

Elke analyse techniek kent haar positieve en negatieve implicaties, de analyse van ruimtelijke data vormt hierbij geen uitzondering. Er is in dit onderzoek gekozen om kwalitatieve veldnamen te kwantificeren. Op groter schaal is, zover bekend, nog niet eerder een analyse uitgevoerd voor veldnamen. Een risicovolle keuze, maar tevens met de potentie om tot nieuwe inzichten te komen.

Risicovol omdat er binnen veldnaamstudies veel discussie bestaat over het toekennen van betekenissen aan veldnamen. Daarnaast was het mogelijk dat de kwantificering geen duidelijk resultaten zou opleveren, die te verklaren waren met de historische informatie. In het perspectief van dit onderzoek, gericht op de sociaal-maatschappelijk inhoud van veldnamen, heeft deze keuze echter tot nieuwe resultaten mogen bijdragen. Door beide meetmomenten, 1830 en 1970, te vergelijken was

het mogelijk om conclusies te trekken. Daarmee introduceert dit onderzoek een nieuwe analysemiddel voor toekomstige onderzoeken.

7.3 Aanbevelingen

De informatieve potentie van de databases gaat verder dan het perspectief van dit onderzoek. Andere perspectieven bieden nieuwe onderzoekskansen voor de toekomst. Waarbij de gecategoriseerde gegevens, zoals gebruikt in dit onderzoek, als basis kunnen worden gebruikt voor verdere analyses, maar ook de individuele veldnamen die ruimtelijke inzichtelijk zijn geworden door de technische koppeling in een GIS. Het categoriseren en kwantificeren van de veldnaam gegevens in dit onderzoek heeft hiermee een belangrijke nieuwe stap gezet voor het onderzoek naar veldnamen.

Op de eerste plaats is het mogelijk geworden om de ruimtelijke patronen van de veldnamen in kaart te brengen. Aan de hand van de punten in het landschap is het mogelijk om een patroon analyse uit te voeren, bijvoorbeeld op benoemingsmotief of een specifieke betekenis. Door geografisch analytische technieken met een GIS toe te passen is het mogelijk om de ruimtelijke patronen van de data inzichtelijk te maken. Patronen, dichtheden en concentraties kunnen met behulp van calculatie en statistiek verder onderzocht worden. Hierbij kan gedacht worden aan het berekenen van de gemiddelde afstand van een categorie ten opzichte van het dorp. Een andere optie is om deze gemiddelde afstand van religieuze veldnamen ten opzicht van de kerk of het klooster te berekenen. Door dit voor verschillende gebieden uit te voeren geeft dit mogelijk verder inzicht in de indeling van veldnamen in het esdorp van de 19^e en 20ste eeuw.

Ten tweede is het mogelijk de ruimtelijke veldnaamkaarten te gebruiken om specifieke gebieden verder te onderzoeken, dit bijvoorbeeld in de vorm van een casus van een esdorp. Uit het onderzoek is duidelijk geworden dat de categorie gebeurtenis, religie en eigendom allen veel informatie bevatten over een specifiek gebied. Door de database gegevens te gebruiken is het mogelijk om vanuit deze omvangrijke collecties terug te keren naar de verklaringen van individuele veldnamen in beide perioden. De categorie eigendom bevat bijvoorbeeld een groot aantal persoonsnamen, mogelijk zijn deze namen te herleiden naar sleutelfiguren van het Drentse dorp van een bepaalde periode. Dit kan meer inzicht geven in de relatieve macht in het naamgevingsproces. Wie waren de personen die hun eigendom uitdroegen in de veldnamen, waar waar liggen deze veldnamen?

Daarnaast is het ook mogelijk om het perspectief te leggen op de categorie "Ecologisch". Deze landschapsbeschrijvende veldnamen bevatten informatie over het gebruik en de ontwikkeling van het landschap. Door de beschikbaarheid van de meetmomenten in de 19^e en 20ste eeuw is het mogelijk om deze categorie met behulp van deze gegevens verder te onderzoeken. Dit kan een beeld geven van de relatie die dit type veldnamen hebben met het landschap, en de dynamiek hierin. Ook is aan de hand van databases en de ruimtelijke kaarten mogelijk om de ligging van veldnamen uit 1830 met 1970 te vergelijken.

Een aanvulling op het gebruik digitale databases uit de 19^e en 20ste eeuw is mogelijk het gebruik van 17^e eeuwse grondschattingkaarten (analoog). Vergelijkingen onderling kan mogelijk verder inzicht geven in de ontwikkeling van de benoemingsmotieven zoals uitgevoerd in dit onderzoek.

Literatuurlijst

Artikelen

Alas, M. (2009) *Change of cultural and natural names in Poide Parish*. Proceedings of the 23rd International Congress of Onomastic Sciences. Pp. 76-85 Toronto: York University.

Antrop, M. (2005). *Why landscapes of the past are important for the future*. Landscape and Urban Planning, 70 pp. 21-55

Azarya, M. Golan, A. (2001). *Renaming the landscape The formation of the Hebrew map of Israel 1949 – 1960*. Journal of Historical Geography, 27 pp.178-195. Haifa: University of Haifa

Devos, M. (2000). *Microtoponiemen en agrarische geschiedenis*. Naamkunde, 32 pp. 69-87

Gieryn, T. (2000). *A space for place in sociology*. Annual review of Sociology, 26 pp. 463-496

Heeling, L. (2011). *In de Maneschijn. Een onderzoek naar de culturele dynamiek van levende veldnamen in de omgeving van Sleen*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen

Horsman, S. (2006). *The politics of toponyms in the Pamir mountains*. Area 38 pp. 279-291. London: Royal Geographical Society

Koops, L. 2012. Polderen is in Drenthe uitgevonden. *Noorderbreedte*, 36(3), 26-29

Kundzewicz, Z.W. , Robson, A.J. (2012). *Change detection in hydrological records – a review of the methodology*. London: Taylor & Francis

Kwan, M. (2004). *Beyond Difference: From Canonical Geography to Hybrid Geographies*. Oxford: Blackwell Publishing

O’Conner, L. Kroefges, P (2008) *The land remembers: landscape terms and placenames in Lowland Oaxaca, Mexico*. Language Sciences 30 pp. 291-315. London: Elsevier

Seidl, P. (2008). *Significance of Toponyms, with Emphasis on Fieldnames for Studying Cultural Landscape*. Ljubjana: Jamnikarjeva ulica

Tucker, G. (2011) *Placenames in the Spanish World*. Texas Tech University

Wang, F. , Wang, G. & Hartmann, J. , Luo, W. (2011). *Signification of Zhuang place names in Guangxi, China: a GIS-based spatial analysis approach*. London: Royal Geographical Society

Williams, R. (1983) *Culture. Keywords: A Vocabulary of Culture and Society*. Onbekend.

Literatuur

Barend, S. Baas, H.G. Harde de, M.J. Renes, J. Rutte, R. Stol, T. Triest van, J.C. Vries de, R.J. Woudenberg van, F.J. (Red). (2010). *Het Nederlandse Landschap*. Tiende druk. Utrecht: Uitgeverij Matrijs

Bieleman, J. (1987). *Boeren op het Drentse zand*. Utrecht: HES uitgevers

Bieleman, J. (2008). *Boeren in Nederland*. Amsterdam: Boom

Boer, J. (1975). *Dorp in Drenthe*. Amsterdam: Boom

- Borgesius, J.G. Brood, P. Gerding, M.A.W. Noomen, P.N. Noorman, P.N. Westebring, H. (Red). (1993). *Geschiedenis van Rolde*. Amsterdam: Boom
- Devereux, P. (2012). *Geheime Geografie*. Nederlandse editie. Kerkdriel: Librero b.v.
- Elerie, H. Spek, T. (2009). *Van Jeruzalem tot Ezelakker*. Utrecht: Matrijs
- Flowerdew, R. Martin, D. (2005). *Methods in Human Geography*. 2^e editie. Essex: Pearson Education Limited
- Geertz, C. (2000). *The interpretation of cultures*. New York: Basic books
- Gildemacher, K.F. (2009). *Het landschap in namen*. In: Elerie, H. Spek, T (2009) *Van Jeruzalem tot Ezelakker*. H1. Utrecht: Matrijs
- Griepink, J. Houtman, W. (onbekend). *Rondom Rolde*. Rolde:RHG
- Hall, S. (1997) *Representation: cultural representations and signifying practices*. Londen: Sage Publications
- Hanskamp, B. (2012). *Bewogen Ruimte*. Assen: Koninklijke Van Gorichem
- Haddingh, H. Veenstra, B. (1979). *Drents Woordenboek*. Schiedam: Interbook International b.v.
- Herngreen, R (2009) *Namen en hun culturele dynamiek*. In: Elerie, H. Spek, T (2009) *Van Jeruzalem tot Ezelakker*. H7 Utrecht: Matrijs
- Keur, J.Y. Keur, D.L. (1955). *The Deeply Rooted*. Assen: Koninklijke VanGorcum
- Kley van der, K. (1946). *Het Drentse Volkskarakter*. 2^e druk. Heiloo: Uitgeverij Kinheim
- Naarding, J (1953). *De veldnamen in Drenthe*. Assen: SN
- Norusis, M.J. (2010). *PAWS Statistics 18 Guide to Data Analysis*. Upper Saddle River: Prentice Hall Inc
- O'leary, Z. (2010). *Doing your Research Project*. 2^e druk. London: SAGE Publications Ltd
- Poortman, J. (1951). *Drenthe*. Meppel: J.A.Boom & Zoon
- Relph, E. (2008) *A pragmatic sense of place*. Making sense of place. Canberra: National Museum of Australia
- Renes, H. (2011). *Op zoek naar de geschiedenis van het landschap*. 2^e versie. Hilversum: Uitgeverij Verloren
- Schönfeld, M. (1980). *Veldnamen in Nederland*. 2^e uitgave. Arnhem: Gysbers & Van Loon
- Slicher van Bath, B. (1960). *De agrarische geschiedenis van West-Europa*. Utrecht: Het Spectrum
- Spek, T. (2004). *Het Drentse esdorpenlandschap*. Utrecht: Stichting Matrijs
- Tiesing, H. (2003) *Uit en over Drenthe*. Borger: Stichting Harm Tiesing
- Tollebeek, J. Verschaffel, T. (1992). *De vreugden van Houssaye*. Amsterdam: Wereldbibliotheek b.v.

Tuan, Y. (1991). *Language and the making of place*. Annals of the association of American Geographers, 81 pp. 648-696

Vanclay, F. (2008) *Place matters*. Making sense of place. Canberra: National Museum of Australia

Vonk, H.J. (1973). *Dit land van hei en hunebedden*. Hoorn: Westfriesland

Waterbolk, T. (2009). *Respectvolle herinneringen aan een besloten agrarische gemeenschap*. In: Elerie, H. Spek, T (2009) *Van Jeruzalem tot Ezelakker*. Pp. 134-137 Utrecht: Matrijs

Presentatie:

Spek, T. (2012) *College veldnamen*. Rijksuniversiteit Groningen

Internet

www.drentsarchief.nl (laatst bezocht op 1-5-2013)

Lijst met figuren en afbeeldingen

Bijlage

Technische rapportage GIS

Statistiek Fishers Exact test

Bijlage 1: Technisch rapportage **Koppeling Notariële akten 1830 met Kadaster kaart 1830**

Gebruikte programma's:

- Excel 2007
- ArcGIS - ArcMAP 10

Beschikbare bestanden

- Database Notariële Akten 1830 Veldnamen (*Basis bestand in Microsoft Acces format*)
Bron: drs. J. Zomer, 2012. Rijksuniversiteit Groningen, Faculteit der Letteren (Landschapsgeschiedenis).
- Digitale Kadastrale Kaart 1830 – Gedeeltelijk Drenthe (*Basis bestand in ArcGIS format*)
Bron: drs. J. Zomer, 2012. Rijksuniversiteit Groningen, Faculteit der Letteren (Landschapsgeschiedenis), opgesteld door onbekende stichting.

Inhoud bestanden

- ❖ Database Notariële Akten 1830 Veldnamen (*Basis bestand in Microsoft Acces format*)

Informatie per perceel beschreven in records.

- Kolommen met de beschrijving van het landschapstype per perceel: Bouwland, hooiland, weiland, bos, heide, veen water.
- Veldnaam van het perceel (kolom "genaamd")
- Drie aparte kolommen met de aanduiding van de kadastrale gemeente, sectie, en het perceelsnummer.
- Kolom "Ligging" met eventuele extra aanvulling over de ligging van een perceel.
- Bron beschrijving: Akte jaar, deel en nummer van de kaart,

Kadaster kantoor

- Aantal records in origineel bestand: 36518

- Gegevens beschikbaar voor de gemeenten: Assen, Anloo, Beilen, Borger, Dalen, Diever, Dwingeloo, Gasselte, Gieten, Havelte, Hoogeveen, Meppel, Nijenveen, Norg, Odoorn, Oosterhesselen, Peize, Roden, Rolde, Ruinen, Schoonebeek, Sleen Smilde, Vledder, Vries

- ❖ Digitale Kadastrale Kaart 1830 – Gedeeltelijk Drenthe (*Basis bestand in ArcGIS format*)

Kaart inclusief database bevat de digitale kadastrale perceelgegevens van midden Drenthe en de Kop van Drenthe uit omstreeks 1830.

Arcgis Bestand (Layer) bestaat uit verschillende shapefiles: Topografie, gebouwen en percelen.

De topografie en gebouwen shapefiles bouwen de kaart op.
Het perceelbestand bevat 48836 records(percelen) van het gekarteerde gebied, bestaande uit de kolommen: Gemeente, sectie, perceelsnummer en cultuur(landschapstype).

Werkwijze

A.

Stap 1: Het omzetten van het Microsoft Acces-bestand in een excelbestand met behulp van Excel 2010. Hierdoor is het bestand eenvoudig te importeren in ArcGIS 10

Stap 2: Inventarisatie welke gebieden in beide bestanden zijn opgenomen. In beide bestand zijn aanwezig: Peize, Norg, Vries, Anloo, Rolde, Assen, Gieten, Gasselte, Odoorn.

(Andere gegevens vallen buiten het gekarteerd gebied van de digitale kadastrale kaart of buiten het gewenste onderzoeksgebied van de Drentse Aa.)

Stap 3: In Excel: Verwijderen van alle records van de gemeenten die niet gekarteerd zijn op de digitale kadastrale kaart. (In totaal 20.000 records)

Stap 4: In Excel: Verwijderen fouten invoeren in het databestand. (In totaal ongeveer 700)
(Bijvoorbeeld missende gegevens over perceel, sectie, nummer of overige onduidelijkheden die problemen zullen veroorzaken bij de koppeling van de bestanden)

Stap 4: In Excel: Verwijderen van dubbele invoeren. (In totaal ongeveer 6700)
(Bijvoorbeeld dubbele records met dezelfde gegevens. Tevens invoeren als volgt " AnlooC76 t/m 79", uiteindelijk zijn deze niet te koppelen met de kadastrale percelen. Deze hebben geen individuele record per perceel, hierdoor komen ze niet overeen waardoor ze overgeslagen worden in ArcGIS.
Door het verwijderen van deze gegevens mis je in de meeste gevallen de informatie niet, gezien de invoeren vaak wel in aparte records zijn opgenomen.

Uiteindelijk blijven er ongeveer 9100 records over voor het beschikbare gekarteerde gebied in Excel.

B.

Om de gefilterde notariële akten vanuit het Excel bestand notariële akten te koppelen aan de digitale kadastrale kaart uit 1830 zijn de volgende stappen gezet.

Stap 1: Het samenvoegen van de kolommen gemeente, sectie en perceel tot één code in een nieuwe kolom (CODE), dit in beide bestanden.
Resultaat is bijvoorbeeld AnlooG46 voor één perceel in beide bestanden.

Stap 2: In ArcGIS: Invoeren gegevens kadastrale kaart 1830 in nieuwe layer (add data – shapefiles)

Stap 3: In ArcGIS: Invoeren Excel bestand met gefilterde notariële akten veldnamen (9000records)

Stap 4: In ArcGIS: Selecteer de kadastralpercelen (shapfile) en voor hier de functie JOIN uit.
> Basis Percelen JOIN Sheet1 (Excel bestand) Veldnamen
> JOIN op basis van CODE kolommen van beide bestanden – Keep all records
> Resultaat: Toevoeging van veldnamen aan de percelen, totaal 6965 veldnamen

Stap 5: Om de veldnamen zichtbaar te krijgen op de kaart is het noodzakelijk om de shapefile "Kadasterpercelen" te converteren naar pointfile. Hierbij krijgt elk perceel een punt op de kaart.
> In ArcGIS: Selecteer "kadasterpercelen" > ArcToolbox > Feature to point.
> Resultaat: Nieuwe point shapefile voor de percelen

Stap 6: Verwijderen percelen zonder veldnaam uit de nieuwe point shapefile zodat alleen de percelen met naam overblijven
> In ArcGIS: Selecteer lege percelen > ArcToolbox > Delete features
> Resultaat: Percelen met veldnaam zichtbaar op de kaart

Technisch rapportage

Wieringa Collectie (en het Nedersaksisch instituut) omstreek 1970

Gebruikte programma's:

- Excel 2007
- ArcGIS - ArcMAP 10

Beschikbare bestanden

- Database Wieringa Collectie (Basisbestand in Microsoft Excel format)
- Bron: Drents Archief, 2012. Wieringa veldnamen collectie. Assen

Inhoud bestanden

- ❖ Database Wieringa Collectie 1970 (Basis bestand in Microsoft Excel format)

Informatie opgenomen per veldnaam (record) gekoppeld aan x-y coördinaten

- Kolom 1: Veldnaam
- Kolom 2: Kaartnr van de kaart
- Kolom 3: X Coördinaten
- Kolom 4: Y Coördinaten

- Origineel bestand 12168 records (geregistreerde veldnamen)
- Gegevens beschikbaar voor heel Drenthe
  - ❖ Ondergrond: Kadasterkaart 1830 (ArcGIS)& Google maps Satelliet ondergrond (Dorpsatlas Viewer)

> www.dorpsatlasdrentscheaa.nl (interactieve viewer), gericht op Drentsche Aa.

Doormiddel van interactieve viewer is het mogelijk om met verschillende ondergronden te werken in combinatie met Wieringa gegevens:

- Hoogte kaart
- Fysisch geografische kaart

- Kadasterkaart

- Google Maps

- Bonnekaart 1900

Bron: BOKD, Rijksuniversiteit Groningen 2012

Bijlage 2   Fisher exact test

Totaal records 1830: 6938

Totaal records 1970: 5881

Rekentool: Fisher's Exact Test Calculator for 2x2 Contingency Tavel, Microsoft Research 2013

<http://research.microsoft.com/en-us/um/redmond/projects/mscompbio/fisherexacttest/>

	1830	1970
Ecologisch	4143	3159
Overig	2795	2722

P= 8.991E-012

	1830	1970
Religieus	325	164
Overig	6613	5717

P=1,87E-08

	1830	1970
Eigendom Persoonlijk	169	141
Overig	6769	5740

P=0,9076

	1830	1970
Eigendom Gemeenschappelijk	101	16
Overig	6837	5865

P=1,64E-13

	1830	1970
Eigendom Overheid	7	15
Overig	6931	5866

P=0,05165

	1830	1970
Eigendom Rest	108	293
Overig	6830	5588

P=5,30E-29

	1830	1970
Gebeurtenis	155	138
Overig	6783	5743

P=0,6784

	1830	1970
Landschapsontwikkeling	235	222
Overig	6703	5659

P=0,2513

	1830	1970
Wegen	132	297
Overig	6806	5584

P=4,742E-023

	1830	1970
Bouwwerken	72	146
Overig	6866	5735

P=3.853E-010

Bonferroni-correctie = P-waarde x 10